

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İKTİSAT
BİLİM DALI

KÜRESELLEŞME ve DIŞ BORÇLAR: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Davletkan TOIGONBAEVA

Tez Danışmanı
Yard.Doç. Dr. Erol BULUT

Ankara-2008

ONAY

Davletkan Toigonbaeva tarafından hazırlanan “Küreselleşme ve Dış Borçlar: Kırgızistan Örneği” adlı çalışma, 17.12.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Anabilim / Uluslararası İktisat Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr Tuba Ongun (Başkan)

Yard. Doç. Dr. İsmail Engin

Yard. Doç. Dr. Erol Bulut

İÇİNDEKİLER

Sayfa

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR CETVELİ.....	v
TABLolar ve ŞEKİLLER CETVELİ.....	vii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KÜRESELLEŞME VE ETKİLERİ.....	3
1.1. Küreselleşmenin Tanımı.....	3
1.2. Küreselleşme Çeşitleri.....	12
1.2.2. Ekonomik Küreselleşme.....	13
1.2.1.1. Üretimde küreselleşme.....	14
1.2.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Coğrafi ve Sektörel Dağılımı.....	17
1.2.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülke Grubu Bazında Dağılımı.....	22
1.2.1.4. Doğrudan Yabancı Yatırım Kararlarının Belirleyen Etkenler	24
1.2.2. Finansal Küreselleşme.....	27
1.2.3. Sosyo-Kültürel Küreselleşme.....	30
1.2.4. Teknolojik Küreselleşme.....	31
1.3. Küreselleşme Sürecinin Tarihçesi.....	31
1.3.1. Küreselleşmenin Tarihçesi.....	34
1.3.1.1. Avrasya Ticareti.....	34
1.2.1.2. Avrupa'nın Denizaşırı Sömürgeleri.....	34

1.3.1.3. Endüstri Kapitalizminin Emperyalizmi	36
1.3.1.3.1. Ulusal Ekonomilerin Oluşumu	36
1.3.1.3.2. Endüstri Sermayesinin Dünyadaki Döngüsü.....	37
1.3.1.3.3. Enformasyon Çağı.....	37
1.3.2.Küreselleşme Tarihçesinin Modelleri.....	38
1.3.3.Küreselleşmenin Yakın Tarihi.....	42
1.4. Küreselleşmenin Etkileri.....	45
1.4.1.Ekonomik Etkileri.....	46
1.4.2.Küreselleşmenin Sosyo-Kültürel etkileri.....	50
İKİNCİ BÖLÜM: EKONOMİK KALKINMANIN	
FİNANSMANI.....	53
2.1. İç Finansman Kaynakları.....	54
2.1.1. Emisyon.....	54
2.1.2. Enflasyon.....	55
2.1.3. İç Borçlar.....	57
2.1.4. Tasarruflar.....	58
2.1.5. Vergiler.....	61
2.2. Dış Finansman Kaynakları.....	62
2.2.1. Dış Borçlarla İlgili Genel Kavramlar.....	63
2.2.2. Dış Borçlar.....	68
2.2.3. Dış Yardım ve Hibeler.....	71
2.2.4. Yabancı Sermaye Yatırımları.....	72
2.3. Dış Kaynak Zorunluluğu ve Gereksinimlerinin Belirlenmesi.....	75
2.3.1. Dış Kaynak Zorunluluğu ve Ekonomik Kalkınma.....	75
2.3.2. Dış Kaynakları Emme (Massetme) ve Geri Ödeme Kapasitesi..	76
2.3.3. Dış Kaynak Gereksiniminin Belirlenmesi.....	78
2.3.4. Dış Borç Türleri.....	79

2.3.4.1. Kalkınma Kredileri.....	79
2.3.4.1.1. Proje ve Program Kredileri.....	79
2.3.4.1.2. Bağlı ve Serbest Krediler.....	81
2.3.4.1.3. İhracat Kredileri.....	83
2.3.4.1.4. Borç Ertelemeleri.....	84
2.3.4.1. İki-yanlı ve Çok-yanlı Krediler.....	84
 ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KIRGIZİSTAN'IN DIŞ BORÇLARININ ANALİZİ.....	85
 3.1. Geçiş Ekonomilerinin Genel Tanımı, Sınıflandırılması ve Başlıca Şartları.....	85
3.1.1. Geçiş Ekonomilerinde Makroekonomik Gelişmeler.....	93
3.2. Kırgızistan Ekonomisi	100
3.2.1. Kırgızistan'ın Bütçe Yapısı.....	114
3.3. Kırgızistan'ın Dış Borç Yapısının Analizi.....	123
3.3.1. Kırgızistan'da Dış Borçların Gelişimi.....	124
3.3.1.1. Kırgızistan'ın Dış Borçları.....	124
3.3.1.2. Dış Borç Yapısındaki Gelişmeler.....	128
3.3.1.3. Kırgızistan ve IMF ilişkileri.....	139
3.3.1.1. IMF'nin HIPC Girişimi.....	140
3.3.1.2. HIPC Kriterleri.....	146
3.3.1.3. Kırgızistan ve HIPC Girişimi.....	149
3.3.1.4. Kırgızistan'ın Başka HIPC Ülkeleri Karşılaştırılması.....	153
SONUÇ.....	164
KAYNAKÇA.....	166
EKLER.....	176
ÖZET.....	194

ABSTRACT.....	196

KISALTMALAR CETVELİ

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AfDB:	Afrika Kalkındırma Bankası(African Development Bank)
AGÜ:	Az gelişmiş Ülkeler
AID:	Uluslararası Kalkınma Ajansı
ASE:	Asya'daki Geçiş Ekonomileri
BC:	Baltık Cumhuriyetleri
BDT:	Birleşik Devletler Teşkilatı
CIS:	Commonwealth of Independent States
COMECON:	Council for Mutual Economic Assistance
DYY:	Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EBRD:	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası(European Bank for Reconstruction and Development)
EIU:	Economic Intelligence Unit
ESAF:	Yapısal Uyum Programları(Enhanced Structural Adjustment Facility)
ESC:	Eski Sovyet Cumhuriyetleri
GATT:	Dünya Ticaret Örgütünü(General Agreement on Tariff and Trade)
GE:	Geçiş Ekonomileri
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ:	Gelişmiş Ülkeler
HIPC:	Ağır Borçlu Fakir Ülkeler (Heavily Indebted Poor Countries)
IaDB:	Inter-American Development Bank
IDA:	Uluslararası Kalkınma Birliği (International Development Association)

IFAD: Uluslararası Tarımı Kalkındırma Fonu (International Fund for Agricultural Development)

IFC: Uluslararası Finans Kurumu (International Finance Committee)

IMF: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)

KDV: Katma Değer Vergisi

LIBOR: London Inter-Bank Offered Rate

MAC: Merkezi Afrika Cumhuriyeti

MDG: Milenyum Kalkınma Hedefi (Millennium Development Goals)

MDG: Binyıllık Kalkınma Hedefi (Millennium Development Goals)

MDRI: Çok taraflı Borç Yardım Girişimi (Multilateral Debt Relief Initiative)

NAFTA: Kuzey Atlantik Bağımsız Ticaret Bölgesi (North Atlantic Free Trade Area)

NBKR: Kırgız Cumhuriyeti Merkez Bankası (National Bank of the Kyrgyz Republic)

OAU: Orta Asya Ülkeleri

ODAÜ: Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri

OPEC: Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü (Organisation of the Petroleum Exporting Countries)

PRSP: Poverty Reduction Strategy Paper

SDR: Özel Çekim Hakkı (Special Drawing Rights)

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TNC: Ulus Ötesi Şirketler (Transnational Companies)

WTO: Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organisation)

YASB: Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgesi (Poverty Reduction Strategy Paper)

TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ

TABLOLAR

Tablo:1.1. Dünyadaki En Büyük 100 UÖŞ'lerin Yıllar Boyunca Ükelere Göre Yüzdelik Dağılımı	19
Tablo:1.2. Bölgelere göre DYY Akımı (1995–2006)	20
Tablo:1.3.Yıllara Göre En Büyük DYY (milyar dolar) Verici ve Alıcı Ülkeler.....	23
Tablo:1.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Karar Alma Prosedürü	26
Tablo:1.5. Tedavüldeki Banknotlar ve Madeni Paralar.....	29
Tablo:1.6. Küreselleşme Modelleri.....	41
Tablo:3.1. Orta Asya Ülkelerinde GSYİH Göstergeleri (1991=100)	95
Tablo:3.2. Reel GSYİH ve Enflasyon oranları (yıllık değişim %).....	96
Tablo:3.3. GSYİH'nın Sektörel Dağılımı (1997–2002 ortalaması).....	98
Tablo:3.4. Kırgızistan Cumhuriyetinin Yıllara Göre GSYİH'sı	101
Tablo:3.5. Nüfus Dağılımı	106
Tablo:3.6. Emek Piyasası.	107
Tablo:3.7. GSYİH Bir Önceki Sene Fiyatlarıyla (milyon som)	109
Tablo:3.8. Ülkeye Giren Yatırım Kalemleri (milyon ABD \$).....	111
Tablo:3.9. Kamu Bütçesi (milyon som)	115
Tablo:3.10. Kırgızistan Cumhuriyetinin Dış Sektörü.....	122
Tablo:3.11. Kırgızistan'ın IMF Borcu.....	140
Tablo:3.12. Ağır Borçlu Fakir Ülkeler Listesi (Temmuz 2007)	142
Tablo:3.13. Kırgızistan'ın HIPC Kriterlerine Uygunluğu	151

ŞEKİLLER

Şekil:3.1. Kırgızistan'da Enflasyon (%)	103
Şekil:3.2. Reel GSYİH'nın Sektörlere göre Dağılımı	104
Şekil:3.3. Ülkenin DYY Durumu	112
Şekil:3.4 Cari İşlemler Bilançosunun GSYİH'ya oranı 1994–2006 (%)	116
Şekil:3.5. Ödemeler Bilançosu	117
Şekil:3.6. Ticaret Verileri, 1995–2004 (milyon ABD \$)	118
Şekil:3.7. Başlıca İhracat Kalemleri (%) (1995–2004).....	119
Şekil:3.8. Başlıca İthalat Kalemleri (%) (1995–2004).....	119
Şekil:3.9. Başlıca İhracat Yapılan Ülkeler (%) (1995–2004)	120
Şekil:3.10. Başlıca İthalat Yapılan Ülkeler (%) (1995–2004).....	120
Şekil:3.11. Kırgızistan'ın GSYİH ve Toplam Borç artış seyirleri	125
Şekil:3.12. Toplam Dış Borçların GSYİH'ya Oranı(%).....	126
Şekil:3.13. Toplam Dış Borçların ve GSYİH'nın Senelik Değişimleri (%)	128
Şekil:3.14. Toplam Dış Borçlar–2007.....	130
Şekil:3.15. Çok Taraflı Borçların Yapısal Durumu-2007.....	131
Şekil:3.16. Kırgızistan'ın İki Taraflı Borçlarının Yapısal Durumu–2007 (%)	133
Şekil:3.17. Toplam Dış Borçlar (milyon ABD \$).....	134
Şekil:3.18. Toplam Dış Borçların Büyüme Oranları (% ,1997=100)	135
Şekil:3.19. Toplam Gelirin Büyüme Oranları (1997=100).....	136
Şekil:3.20. Toplam Dış Borçlar /Toplam Gelir	137
Şekil:3.21. Kırgızistan'ın Enflasyon ve Dış Borçları.	138
Şekil:3.22. Döviz (1\$/som)	139
Şekil:3.23. HIPC Ülkelerinin Borç Stoklarındaki Azalma (milyar ABD \$, 2006 sonu)	144

Şekil:3.24. HIPC Maliyet Kaynakları (2006)	145
Şekil:3.25. Ülkelerin HIPC'ye Girme Tarihi ve YASB (PRGP)-Öncesi Zaman Dilimi Göstergeleri..	148
Şekil:3.26. Ülkelerin Yıllara Göre Toplam Borçları	154
Şekil:3.27. Toplam Borçların GSYİH' ya Oranı..	155
Şekil:3.28. Ülkelerin yıllara göre GSYİH'ları.....	156
Şekil:3.29. Ülkelerin yıllara göre Nüfusları	157
Şekil:3.30. Kişi Başına Düşen GSYİH'ları	158
Şekil:3.31. Dünya Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD dolar).....	159
Şekil:3.32. Ülkelerin Yıllara Göre Kişi Başına Düşen Borçları.....	160
Şekil:3.33. Ülkelerin Yıllara Göre İhracatları.	161
Şekil:3.34. Ülkelerin Ekonomilerindeki Tarım Sektörünün Payı..	162

GİRİŞ

21. yüzyılda tüm alanlarda en çok kullanılan terim küreselleşme olmuştur. Küreselleşme süreci artık herkesin tanıdığı ama bir çok kişinin içeriğini farklı amaçlarla kullandığı bir kavramdır. Kimileri bu sürecin yeni olasılıklar yarattığını ileri sürerken kimileri de zaten varolan sistemin yeni isimlenişi olduğunu iddia etmektedir. Kimilerine göre küreselleşme iktisadi açıdan liberalizm, kimilerine göre demokratik kavramların ve kuralların evrenselliği, kimilerine göre evrensel insan hakları, kimilerine göre ekolojik sorunlar, kimilerine göre ise yukarıdakilerin hepsini kapsayan bir süreç ile ilgili bir kavramdır.

Son zamanlarda ise küreselleşme çoğu yerde finansal liberalizm veya paranın evrensel serbest dolaşımı ile eşanlamlı gibi kullanılmaktadır. Finansal liberalizm (veya finansal küreselleşme) ile birlikte özellikle 1990'lı yıllarda gittikçe artan oranlarda para küresel hareketlilik kazanmıştır. Bu sayede Gelişmiş Ülkelerin (GÜ) çeşitli fonlarda biriken paralarını daha hızlı ve daha büyük oranlarda paraya ihtiyacı olan Gelişmekte Olan Ülkelere (GOÜ) Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) yada dış borç olarak kullandırmaktadırlar.

Sürecin para akımlarını hızlandırışı özellikle Gelişmekte Olan Ülkelere para girişi bu ülkelerdeki durumu ne kadar etkileyebilmektedir, yada dışa açıklık oranıyla dış borçların miktarı nasıl etkilenmektedir, ama bu süreçten en çok etkilenenlerin yeni kurulan küçük ülkeler olduğu kesindir.

Hızlanan küreselleşme sürecinden 1990'larda süper güç olan SSCB de payına düşeni almıştır. 75 sene dünyanın iki kutuplu olmasını sağlayan tek partili 16 ülkenin birliğinden oluşan komünist sistem çökmüştür. Yerine egemen 16 piyasa ekonomisine geçmeyi arzulayan ülke doğmuştur. Bu 16 ülkenin bazıları Avrupa kıtası, bazıları orta doğu, bazıları orta asya ülkeleridir. Kırgızistan orta asyadaki en küçük ülkelerden biridir.

1991 senesinde egemenliğini kazanan Kırgızistan Cumhuriyeti piyasa ekonomisine geçmek için ilk adımlarını atmaya başlamıştır. Dünyadaki küreselleşmeyi tamamlayan çeşitli organizasyonlara üye olmaya başlamış, ülkedeki kamu mallarını özelleştirmeye sunmuş, yeni ekonomik sistemler uygulamaya başlamıştır.

Tezin amacı yeni dünyaya ayak uydurmaya çalışan Kırgızistan'ın dış borç durumunu incelemektir. Yani küreselleşmeye çalışırken ya da dışa açılırken Kırgızistan ekonomisinin özellikle dış borç çerçevesinde durumunun daha iyiye gidip gitmediğini analiz etmektir.

Bu çerçevede tezin İlk bölümünde küreselleşme terimi, küreselleşme süreci, küreselleşme çeşitleri, küreselleşmenin var oluşu incelenmiştir. İkinci bölümünde ise küreselleşen dünyadaki ülkelerin dış finansman kaynakları anlatılmıştır. Son bölümünde ise geçiş ekonomilerinin durumu Kırgızistan'ın genel ekonomisi ve dış borç durumu ele alınmıştır. Ülkenin dış borç durumu, IMF'nin HIPC İnisiyatifine girme kriterleri bu inisiyatifteki başka ülkeler ile kıyaslanarak incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ

1.1. Küreselleşmenin Tanımı

21.yy.da olmamıza rağmen hala tam olarak tanımlanamadığı için resmî kabul görmemiş bundan dolayı da belirginleşmemiş olan “küreselleşme” (globalizm veya globalizasyon) kelimesi dünyada yeni değişim ve gelişim ortamlarında en çok sözü edilen kelime olmuştur.

İlk önce ‘küreselleşme- globalleşme terimlerinin değişik sözlüklerdeki kelime anlamına, sonra ekonomideki kavram anlamına bakacak olursak; “Global” (global) kelimesi 400 yılı aşkın süredir kullanılan bir kelime olmasına rağmen; “globalleşme” (globalization), “global olma” (globalize) ve “globalleşen” (globalizing) kelimelerinin yaygın olarak kullanılması 1960’lardan sonra başlamıştır.

Globalizm” ve “globalleşme” kelimelerini ilk defa 1961 yılında Webster sözlüğü tanımlamıştır. “Globalizm”, “globalleşme” (globalization), “global olma” (globalize) ve “globalize olan” (globalized) kelimeleri 1989 yılında Oxford sözlüğüne de alınmıştır.

Genel sözlüklerde verilen “globalleşme” tanımlarında, bu kelimenin “global olmak” yada “global davranmak” gibi ifade edildiği görülmektedir. Karşılığında “dünya çapında olmak” (to render worldwide) veya “dünya çapında yaygınlaşan davranış” (the act of diffusion throughout the world) gibi aynı manaları verilmektedir. “Global” (global), “bütün dünyayı etkileyen” yada “bütün dünyaya yönelik” (affecting the whole world, relating to the whole world), “globalizasyon” ise “bir işin uluslararası yapılmaması süreci” olarak verilmektedir (Longman, 2000:615).

“Globalizm” ekonomik ve dış işler politikalarının küresel olarak planlanması ya da yapılması(operation)dır (Oxford, 2005:428).

“Globalleşme” sosyal ve kültürel düzenlemeler üzerinde coğrafi

sınıflandırmaların ortadan kalktığı ve insanların gün geçtikçe katıldığı bir sosyal süreç olarak tanımlanabilir.

“Uluslararası” kavramı ilk kez 1780’de Jeremy Bentham tarafından kullanılmıştır (Reiser ve Davies, 1944:219). “National” ulusal kavramından ilerleyen zamanlarda “İnternationalizm” uluslararasılaşma kavramı geliştirilmiştir. Uluslararasılaşma kavramından ise dünya modernleştikçe “global” “globalization” gibi kavramlar türetilmiştir.

Sonraki asırlarda ise şimdiki globalization kavramından “universal” evrensel, “universalization” evrenselleşme gibi kavramlar doğmuştur (Hablemitoğlu, 2004:27).

“Globalization” kavramının kökü olan “globe” kelimesi, bir şekli belirlemesinin ötesinde kendi içinde bir bütünselliği de yansıtmaktadır. Bu bütünsellik bir süreç olarak da algılanabilir. Yani farklı boyutları bulunan ve bu boyutlar arasında karşılıklı etkileşimin varolduğu düzenli bir işleyiştir olarak da açıklanabilir. Ancak küreselleşmenin bugünkü fiili anlamı, bu bütünsel işleyişi yansıtmaktan uzak bir anlam taşımaktadır (Baştürk, 2003:14).

“Küreselleşme, hangi alanda olursa olsun ekonomiden sanata, bilimden iletişime, herhangi bir çalışmada, üretimde, yapımda, dünya çapında geçerliliği, ağırlığı ve öncülüğü olan normların, ölçütlerin dikkate alınması veya etkili hale getirilerek benimsenmesi, dünyaya açılarak yerelliğin ve ulusallığın reddedilmeksizin dışına çıkılması, evrenselleşmeyle bağdaştırılması ve birleştirilmesidir” (Güvenç, 1998:35).

Küresel kelimesi, cihanşümül veya bütün dünyayı kapsayan anlamına gelmektedir. Küresel kelimesinden hareket edilerek bugün toplum hayatının her alanında kullanılan yeni kavramlar üretilmektedir. Küresel pazar, küresel şirket, küresel ürün, küresel yönetici, küresel kültür, küresel siyaset, küresel işgücü, küresel sermaye bu kavramlardan bazılarıdır (Turan,1994:2). Meydan Lorraine’un tarifine göre global “tümüyle ele alınmış olan” anlamındadır. Global kelimesine Batı dillerinde yüklenen anlam da aynıdır.

Bunun ötesinde bu kavram, Fransızca'da "homojenlik" anlamını da içermektedir. Dolayısıyla bu terim hem "bütünsellik" hem de "homojenlik" olgularını yüklenmiştir. Globalleşme ise bir süreçtir. Bu süreci ekoloji, kültür, ekonomi, politika ve sivil toplum alanlarındaki oluşumlar yan yana geçirir. Fakat bu durum birbirlerine indirgenmeyen varoluşu içerir ve artık egemen ulusal devletlerin değil, uluslararası aktörlerin bu varoluşu yönlendirmeye başladığını ifade eder. Bir başka deyişle, globalleşme çok boyutlu bir uluslararası sürecin adıdır. Küreselleşme bir trend değil, uluslararası bir sistemdir ([http: www.gazi.edu.tr/web/syaman](http://www.gazi.edu.tr/web/syaman)).

Alan Freeman'a göre ise küreselleşme kavramıyla ifade edilen sürece bakacak olursak; sermayenin serbestleştirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Burada esas olan sermaye dolaşımının serbestleşmesi, hacminin artması, hızlanması, yaygınlaşması ve yeni yatırım araçlarının devreye girmesidir. Küreselleşmenin esas itici gücü budur ve son on yıl boyunca finansal piyasalar ufuklarını daha evvel hiç görülmemiş derecede genişletmişlerdir. ABD'nin büyük güç olmasında da bunun etkili olduğu görülmektedir (Freeman, 1998:56).

Globalleşme, iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve milli sınırları aşarak dünya çapında yayılmasını ifade ediyor. İktisadi alanda hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde benimsenen iktisadi sistem ve buna bağlı olarak uygulanan iktisat politikaları giderek benzerlik gösteriyor.

Küreselleşme en çok iktisatta ve politik iktisatta kullanılmakla birlikte farklı uluslar ve firmalar arasındaki ticaretin artışı ve hertürlü alış-verişlerdeki gerilimlerin (friction) enaza indirgenmesinin tarihidir.

Küreselleşme bir anlamda, milli ekonomik, politik, kültürel yapının bir dizi ulusötesi gelişme ile koalisyonudur ve bir ideoloji olarak da her ülkenin bir diğerini etkilemesini sağlamaktadır (Mittelman, 1997:3).

Günümüzde küreselleşme konusunda çok geniş bir literatür

oluşturmuştur. Ancak sosyal bilimlerin birçok alanında görüldüğü gibi, küreselleşmeye ilişkin tümüyle birbirinden farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifade ile küreselleşme konusunda gerek teorisyenler gerekse uygulamacılar arasında uzlaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Olayın boyutu çok yönlü olduğu için, kişi veya taraflar konuyu genellikle kendi perspektifinden görebildiği ölçüde algılayabilmektedir (Scholte, 2000:14).

Küreselleşmenin basitten karmaşığa, çok boyutludan tek boyutluya ve kesinden belirsiz bir çok tanımı bulunmaktadır (Hablemitoğlu, 2004:35). Küreselleşme kavramının daha iyi benimsenebilmesi için burada değişik birkaç tanımı vermekte fayda vardır.

Dar manasıyla; sermaye hareketlerinin dünyanın tümüne yayılması etkilemesi olarak ifade edebileceğimiz küreselleşmenin özellikle teknolojik gelişmelerin paralelinde dünyayı bir finans piyasasına çevirdiği görülmektedir. BM İnsani Kalkınma Raporu (HDR)'na göre her gün 1,5 trilyon dolardan fazla para el değiştirmektedir. Fakat tüm bunlara rağmen küreselleşmeyi, sadece finans piyasalarının etkinliğinin artması şeklinde yorumlamak sığ bir bakış açısına sahip olmak demektir. Çünkü küreselleşme ekonomik olduğu kadar siyasal, teknolojik ve kültürel bir olgudur (Baştürk, 2003:1).

Küreselleşmeyi kavrayabilmek için soğuk savaş sonundaki esaslı değişimleri içeren uluslararası politik ekonomiyi anlamak gerekmektedir. Küreselleşmenin en önemli gelişmeleri olarak üretimin yeniden tasarlanması, diğer ülkelerdeki teknolojik hamlelerin yeniden yorumlanması, aynı tür tüketim mallarının bütün dünyada kullanıma başlanması, finansal piyasaların yaygınlaşması; nüfusun güney ve doğudan batıya olduğu kadar, güneyin kendi içinde de yoğun bir hareketlilik göstermesi, sıkı komşuluk bağlarının yerini göçmenlerle mukimler arasındaki ihtilaflara terk etmesi ve demokrasi taleplerinin yaygınlık kazanması sayılabilmektedir (Mittelman, 1997:2). Barrie Axford'a göre ise küreselleşme iki boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlardan birincisi sermaye serbestisi, ikincisi ise teknolojik gelişmedir. Sermaye serbestisi teknolojik gelişmeyi sağlamışken, bu günlerde ise teknolojik gelişme sermaye akımlarını olağanüstü bir biçimde hızlandırmıştır

(Axford, 1995:13).

Amerikan Ulusal Savunma Enstitüsüne göre küreselleşme “malların, hizmetlerin, paranın, teknolojinin, fikirlerin, enformasyonun, kültürün ve halkların hızlı ve sürekli bir biçimde sınır ötesine akışı” biçiminde tanımlamaktadır. Bu enstitünün yaptığı bir çalışmaya göre küreselleşme sayesinde ülkelerin ekonomileri arasında daha önce örneği görülmemiş bir bütünleşme sağlanmakta, bir enformasyon devrimi yaşanmakta ve pazarlar, şirketler, örgütler ve yönetim uluslararası hale gelmektedir (Öymen, 2000: 26).

John Dunning (1993), Jan Aart Scholte (2000) gibi iktisatçılar küreselleşme eşittir deterritorialization yada superterritorialization demektedirler. Dünyanın yeniden bölünme değil alanlaşmaya (regionalize) gittiğini söylemektedirler. Bu alanlaşma varolan uluslararası ve ulusötesi büyük kurum ve kuruluşlar sayesinde olmaktadır. Bir Hitachi firmasının dünyanın yarısında şubelerinin bulunması, Dünya Bankası, WTO, UN gibi kuruluşların da dünyanın hemen her yerinde iş görmeleri buna birer örnektir.

Günümüzde tüketicilerin kullandığı mallar tüm dünyadan gelmektedir. Ayrıca borsalar 24 saat çalıştığı için sermaye piyasasının da çalışma saati tam gün olmuştur. Dolayısıyla; New-York Borsası kapandığı takdirde Japonya'daki borsa açıktır, orası kapandığında ise IMKB çalışmaktadır. Küreselleşme kavramını açıklarken aynı durumdan Jan Aart Scholte de bahsetmiştir. Scholte'ye göre küreselleşme sürecinin 3 göstergesi (indicator) vardır. Bunlar ulusaşırı işlemler (cross-border transactions) açık-sınır işlemleri (open-border transactions) ve ulusötesi işlemlerdir (transborder transactions). Ulusaşırı işlemleri; ulusların normal, sınırlar arası yaptıkları her türlü alışveriş işlemleridir. Açık-sınır işlemleri; ülkeler arası sınırlarının kaldırıldığı ve büyük bir ekonomi alanı yaratılarak bu alanda yapılan serbest ticaret ve serbest sermaye işlemleridir. Ulusötesi işlemleri ise üretimin, tüketimin, ticaretin coğrafik uzaklıklara ve sınırlara takılmaksızın serbest dolaşımıdır

(<http://www.learning.berkeley.edu/cipolat/PDF/ISF100E/Scholte100E.pdf>).

Daha da açacak olursak küreselleşme ülkelerarası siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi, farklı toplum ve kültürlerin inanç ve beklentilerinin daha iyi tanınması, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması gibi görünüşte birbirinden farklı, fakat birbiriyle bağlantılı olan konuları içine almaktadır. Diğer bir ifadeyle küreselleşme; ülkelerin sahip oldukları maddi ve manevi değerlerin milli sınırları aşarak dünya çapında yayılması, farklılıkların ise bir bütünlük ve uyum içinde ortadan kalkmasıdır. Söz konusu değerler ekonomik nitelikte olabileceği gibi siyasi, sosyal ve kültürel nitelikte de olabilir. Piyasaların birbiriyle ilişkileri, benimsenecek politik sistem, demokrasi, insan kaynakları, din, çevre bilinci gibi düşüncelerin evrensel hale gelmesi de bu çerçevede değerlendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, küreselleşme, dünyada siyaset, ekonomi, kültür, hukuk, insan kaynakları, eğitim, sağlık, çevre v.s gibi alanlarda meydana gelmektedir (Akgönül, 2001:135).

Bir diğer tanıma göre küreselleşme ya da küresel ekonomi, dünya piyasalarında ulusal sınırlardan, ulusal politikalardan ve yurt içi ekonomik kısıtlardan bağımsız olarak faaliyet gösteren (çalışan), uluslararası firma ve finansal kurumlarca ağırlık verilen bir ekonomidir. Bir diğerine göre ise küreselleşme; kısmen yeni teknolojilerin hızlı bir biçimde yayılmasından kaynaklanan büyüyen ekonomik bağımlılığın bir sürecidir (Seyrek, 2002:168).

Küreselleşme, ülke ekonomilerinin dünya ekonomisi ile entegrasyonu; diğer bir ifade ile dünyanın tek pazarla bütünleşmesi olarak tanımlanabilir. Küreselleşmenin ön aşaması, bir bölge içerisinde yer alan komşu ülkelerin kendi aralarında Ortak Pazar oluşturmaları ve ekonomik sorunlara ortak çözümler aramalarını ifade eden bölgesel entegrasyonlardır (Seyrek, 2002:169).

Küreselleşme son onbeş yıldır küçülen, bireysel ve toplumsal yönleriyle giderek birbirine benzeyen ve bütünleşme içine giren, dünyadaki tüm ülkeler arasında mal, hizmet ve sermaye piyasaları yönünden ilişkileri artıran, ekonomik entegrasyon ve tüketim alışkanlıklarındaki benzerlik için

sıkça kullanılan bir kavramdır (Güvenç, 1998:32).

Birleşmiş Milletler (BM) Küresel Yönetim Komisyonu, küreselleşmeyi ulusötesi (transnational) şirketler gibi yeni aktörlerin güçlenmesi, iletişim ve birleşimdeki hızlı değişim ve OECD üyesi ülkelerdeki “serbestleşme” girişimleri olarak tanımlamaktadır. Üretimin mekansal olarak yaygınlaşması, finansal piyasaların entegrasyonu, benzer tüketim ürünlerinin ve alışveriş merkezlerin küresel olarak tek tipliliği, küreselleşmenin ekonomik boyutu olarak gözler önüne serilmektedir. Ayrıca ulusal ekonomilerin birbirini etkilemelerinden farklı olarak küresel bir ekonominin varlığı hissedilmektedir (Hablemitoğlu, 2004:35-36).

IMF (2002), “World Economic Outlook” adlı raporunda küreselleşmeyi basitçe “ticaret ve finansman entegrasyonu ” olarak tanımlamayı yeğlemiştir. Dünya Bankası “Küreselleşme, Büyüme ve Yoksulluk” adlı raporunda (2002), “Küreselleşme Sürecini” dünyadaki ekonomilerin ve toplumların süregelen bütünleşmesi olarak tanımlamıştır.

Başka bir tanıma göre küreselleşmeyi doğuran en önemli etken ulusötesi şirketlerdir. Çok uluslu şirketlerin gelişimi ile ulusal ölçek hesaplamalarının yerini uluslararası ölçek hesaplamaları almıştır. Çok uluslu şirketlerin gelişim sürecinde, sadece gelişmiş ülkelere doğru bir yayılım ile karşılaşılmanın, aynı zamanda gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğrudan yabancı sermaye girişi görülmüş ve bu yabancı sermayenin de çok uluslu karakteri yüksek düzeyde olmuştur (Berdimuradov, 2005:5).

Toffler küreselleşmeyi Üçüncü Dalga olarak adlandırmaktadır. Küreselleşmenin yeni bir çağ-enformasyon çağı olduğunu söylemektedir. Birinci dalga olarak nitelendirdikleri feodalizm yani tarım ekonomisidir. İkinci Dalga buharlı motorların buluşundan sonraki sanayi çağıdır (Toffler, 1996:28). Üçüncü Dalga ise enformasyon ticaretinin olduğu bir dalga ve beyin ekonomisidir (Toffler, 1996:31). Kitlesele üretimin modasının geçtiğini onun yerine bilginin satıldığını ortaya koymaktadır. Bilgi ticareti için coğrafik sınırlar engel oluşturmamakta ve ulusötesi bir yol izlediği için dolaşım hızı

çok yüksek olmaktadır. "Bugün, çiftçiler tahıl hasadını bilgisayarla hesaplıyor, çelik işçileri monitörlerde döküm yapıyor, yatırım bankacıları dizüstü bilgisayarlarıyla finans piyasalarını modelliyor. İktisatçılar bunları "tarım", "imalat", ya da "hizmet" saysa ne olur saymasa ne olur?" (Toffler, 1996:54).

Aynı şekilde dünyanın herhangi bir köşesindeki bir firmanın zeki, üretimini, verimliliğini artıracak beyinleri toplayıp çalıştırabilmesi de hangi çağda olduğumuzun en açık göstergelerindendir. IBM şirketi Amerikan kökenli olmasına rağmen yazılım, programlama gibi tüm işlerini Hindistan'da yaşayan Hint işçilere yaptırmaktadır. Bu durum artık coğrafik bir bölgenin önemini yitirmekte olduğunu ve ucuz bilgi bulma sorununun gündeme geldiğini göstermektedir (Toffler, 1996:43).

Globalleşme kavramının kesin bir tanımını yapmak zordur. Globalleşme, birçok bilim adamı tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlamaların içeriği genellikle globalleşmenin hangi anlamda incelendiğine bağlı olarak değişmektedir. Yapılan tanımlamalar içerisinde mal, para, işgücü ve hizmet akımları, şirket bütünleşmeleri, politik bütünleşmeler ve rekabet gibi kavramlara ağırlıklı olarak yer verilmektedir (Uysal, 2002:45).

Görülüyor ki, ciddi bir tanımlama sorunu söz konusudur. Bu durum şöyle de açıklanabilir: Yirminci yüzyıla son derece farklı biçimde damgasını vuran küreselleşme süreci, birbirinden son derece farklı biçimlerde tanımlanmaktadır. Ancak bundan önce şu tespitin yapılması yararlı olacaktır. Hangi perspektif tanımlanıyor olursa olsun, küreselleşme , günümüzde kendisine egemen olan iktisadi, siyasi ve kültürel dinamikleri açıklama yeteneği atfedilmiş kavramlardan en önemlisi durumundadır (Kemal, 2002:82).

Toplumsal yaşamın etkileşim içinde olduğu bütün alanlar ile yakın ilişkileri olan ve ayrıca karşılıklı etkileşim içinde olmasıyla beraber küreselleşme, esas olarak ekonomik süreçlerle ilgili bir olgudur. Yukarıdaki tanımlamaların ışığında küreselleşme; toplumsal ve ekonomik ilişkilerin,

ulusal devletin tanımlanan sınırlarının dışına çıkarak dünyaya yayılması, ülkeleri ve toplulukları birbirine bağlayan bağların sıkılaşması ve böylece giderek artan ölçüde bir bütünleşme sürecini ifade etmek üzere kullanılmıştır (<http://www.geocities.com/uretkenogrenciler.htm>).

Bir başka tanıma göre küreselleşme süreci özellikle 1945'lerden sonra başlamış ve 1990'lardan sonra belirgin bir gelişme yaşamıştır. Bunda bilgisayar ve iletişimdeki hızlı gelişmeler çok büyük rol oynamıştır. Küreselleşmenin daha belirgin hale gelmesi ve etkileşme temposunun artması ile bu durumun devletlerin dış politikalarındaki etkisi de artmaya başlamıştır. Dünyanın her yerinde bu etkileşim ve gelişim hissedilmeye başlanmıştır. Küreselleşme hareketinin temposunun artışında ve etki sahasının genişlemesinde katkısı olan belli başlı faktörler şöyle sıralamaktadır:

- 1) Dünyadaki siyasi gelişmeleri etkisi ve mümkünse kontrolü altında tutmaya çalışan dev Uluslar arası Örgütler; Birleşmiş Milletler gibi,
- 2) Ulusaşırı paktlar, yani birçok devleti içeren geniş kapsamlı anlaşmalar; NATO gibi,
- 3) Yine geniş kapsamlı ve çok ülkeyi kapsayan Transnasyonal Ekonomik Birlikler; Avrupa Birliği, NAFTA, Karadeniz Ekonomik İşbirliği gibi,
- 4) Birden fazla ülkede faaliyette bulunan; iş, imalat ve ticaret merkezleri olan Çok Uluslu Şirketler, Bankalar ve Ortaklıklar. Bunlar kuruldukları ülkelerin dışında diğer birçok ülkenin ekonomisine hakim olmaya ve bu ekonomileri etkilemeye başlamışlardır.
- 5) Uluslararası Trendler denilen ve dünya üstünde hemen hemen bütün kıtaları ve sayısız ülkeleri etkisi altına alan, kitleleri çok derinden etkileyen belli sosyo-politik akımlar. Özellikle Kissinger, Schlesinger, Huntington gibi yazarların tehlikeli eğilimler ve gelişmeler olarak

vurguladıkları akımlardır. Etnik Milliyetçilik, Fundamentalizm, Feminizm, Ekolojik vb. akımları saymak gerekir (İvanov, 2002:17).

Küreselleşme çok taraflı ve canlı bir süreç olduğu için kesin ve net bir tanımlama yapmak zordur ve net bir tanımlama yapmak yanlış sonuçlar ortaya çıkmasına sebep olabilir. Ancak geniş bir anlamı olduğu için tam anlayabilmemiz açısından küreselleşmenin tarihçesine bakmakta yarar vardır.

1.2. Küreselleşme Çeşitleri

Ekonomik, siyasal ve kültürel alanlar içinde var olan, uluslararası, ulusal ve toplumlar arası ilişkilerde yaşanan değişim ve dönüşümler “küreselleşme süreçleri” olarak tanımlanırsa, küreselleşme, “yaşadığımız dünyada, ulusların toplumların ve yerel grupların arasındaki karşılıklı ilişkilerin ve etkileşimlerin genişlemesi, derinleşmesi ve hızlanması ile ilgili tüm eğilimleri ve olguları” kapsayıcı bir temsilcidir (DPT, 2000:1). Bu durumda, kavramın daha iyi anlaşılabilmesi ve ayrıntılarına girilebilmesi için sınıflandırılarak incelenmesi gerekir. Küreselleşmeyi dört ana başlık altında incelemek mümkündür:

- Ekonomik Küreselleşme
- Siyasi ve hukuki küreselleşme
- Sosyal ve kültürel küreselleşme
- Bilimsel ve teknolojik küreselleşme.

1.2.1. Ekonomik Küreselleşme

Ekonomide, liberalizasyon süreçlerinin hız kazanması ve yayılması ile birlikte ekonomik küreselleşme kavramı ortaya çıkmıştır. Ulusal ekonomilerin piyasalaşma sürecini tamamlaması, uluslararası piyasalarda bir gelişme dönemine girilmesine neden olmuştur. Uluslararası hammadde ve mamul mal piyasalarının kurum ve kuruluşlarının oluşturulması liberalleşme sürecini hızlandırmış, uluslararası mal piyasaları küresel boyutlara taşınmıştır. Liberalleşme taraftarları, yüksek büyümenin, verimlilik artışının ve düşük işsizlik oranının, küresel pazarlardan devlet müdahalelerinin ortadan kaldırılmasına ve yeni enformasyon tabanlı teknolojik devrimin yararlarının tüm dünyada serbestçe dolaşmasına bağlı olduğunu iddia etmişlerdir. Mali liberalizasyon, düşük faiz hadleri ve daha yüksek küresel yatırımlara yol açmıştır. Böylece para ve sermaye, sermaye ve bilgi zengini gelişmiş ülkelerden fırsat zenginliği daha yoksul ülkelere akacak, bu ülkeler arasındaki eşitsizlik ortadan kalkacak ve ekonomik küreselleşme gerçekleşecektir. (<http://www.geocities.com/uretkenogrenciler.htm>)

Ekonomik globalleşme, genel anlamda ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonunu, yani dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesini ifade etmektedir. Bir başka deyişle ekonomik globalleşme, ülkeler arasında mal, sermaye ve emek akışkanlığının artması sonucu ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yaygınlaşması ve ülkelerin birbirlerine yakınlaşması demektir. Ekonomik globalleşme sürecinde, mal, hizmetler ve uluslararası sermaye hareketleriyle ilgili sınır ötesi işlemler çeşitlenerek artmakta ve teknoloji dünya çapında daha hızlı yayılmaktadır. Bu süreçte global firmalar önemli bir görev üstlenmekte ve bu firmalar vasıtasıyla teknoloji gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yayılmaktadır. Telekomunikasyon, bilgi ve ulaşım teknolojisindeki hızlı gelişmeler, GATT, WTO ve IMF gibi uluslararası kuruluşların çabasıyla dünya ekonomisinde sağlanan liberalleşme hareketleridir. Ülkelerin hızlı ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmede piyasa ekonomisinin önemini kavramaları, uluslararası firmaların sınır ötesi satış yapması ve maliyeti düşürmek amacıyla daha

ucuza satması gibi faktörler ekonomik gelişmeye ortam hazırlamıştır. Mal ve hizmetler ile üretim faktörlerinin, yani emek, sermaye ve teknolojinin uluslararası alanda mobilitesi sonucu mal ve hizmet piyasalarının birleşmesi globalleşme yani küreselleşme süreci ile sonuçlanmıştır (www.canaktan.org/ekonomik/yoksulluk/ikinci).

Ekonomik küreselleşme başlıca üç alt süreçten oluşmaktadır. Bu süreçler üretimin küreselleşmesi, ticaretin küreselleşmesi ve finansal küreselleşmedir. Ancak ticaretin küreselleşmesi ile üretimin küreselleşmesi aynı olayın bir süreci sayılabileceğinden dolayı, iki süreç aynı başlık altında toplanmıştır.

1.2.1.1. Üretimde Küreselleşme

Üretimde küreselleşme, şirketlerin sınır ötesi sabit sermaye yatırımı, sınır ötesi iştirak, fason imalat anlaşmaları ve başka yöntemlerle mal ve hizmet üretim faaliyetlerini kendi ülkeleri dışına yaymasıdır.

70'li yıllardaki ekonomik krizle birlikte üretimde küreselleşme hızlanmıştır. 1970'deki iktisadi kriz, kitle üretimine dayanan etkinlik kazanımlarının ulaşabileceği en son sınırlarına ulaşması ile izah edilebilir. Ölçek tasarruflarının sınırına varınca gelişmiş Batılı ülkelerde verim artışı düşmüştür. Bununla birlikte Asya ülkelerinin gelişmesi ile bu ülkelerin gelişiminden kaynaklanan rekabete dayanabilmek için Batılı gelişmiş ekonomiler üretimin örgütlenme tarzını yenilemekle sanayi üretimini değiştirmişlerdir.

İlk olarak tüketim mallarında mal farklılaştırılmasına giderek rekabette öne çıkmışlardır. Mal farklılaştırılması, tüketici artığına el koyma ve tekelleşme elde etme olanağı sağlamaktadır.

İkinci olarak, mikro elektronikteki gelişmenin sağladığı otomasyon imkanlarından maksimum seviyede yararlanarak insan gücünün yapamadığı

ya da kayıp yaşanmasına neden olabilecek üretim şekillerinde kalite standardizasyonu sağlayarak rekabette önde gelme olanağı sağlamışlardır.

Üçüncü olarak, yeni iletişim imkanlarından yararlanarak, işletmelerde dikey entegrasyonu azaltmak, fason imalat yaptırmak ve az stokla çalışmak suretiyle maliyetleri düşürerek piyasanın en iyisi olabilmeyi başarmışlardır

Dördüncü olarak ise iletişim ve taşımacılık kolaylığı sayesinde, maliyetleri azaltmak için üretimin bazı aşamalarını başka ülkelere aktarmaktadırlar. Örneğin, nitelsiz işgücünün kullanılabildiği sektörlerde sanayiciler, üretimin bazı aşamalarını düşük ücretle çalışmaya razı işçilerin bol olduğu gelişmekte olan ülkelere aktararak, maliyetleri düşürmeye çalışmaktadırlar. Bununla birlikte üretimin küreselleşmesini mekansal olarak hızlandıran olaylar da gerçekleşmiştir. Bunlardan bazıları; Mikro elektronikteki gelişmeler iletişimi, bilgi saklamayı ve işlemeyi hızlandırıp kolaylaştırdığından dolayı artık üretimi daha uzaktan ve daha süratli denetlemek, yönetmek ve sipariş vermek mümkündür. Bu gelişmeler, finansal sermayenin de hareketliliğini artırmaktadır.

Konteynır ve hava taşımacılığındaki gelişmeler taşıma maliyetlerini oldukça düşürmektedir. Bunun yanı sıra, asgari tasarrufla (stokla) iş yapma, tüketici ile sıkı temas ve girdi sağlayan şirketlerle daha disiplinli ilişki kurulmasını sağlamaktadır. Elektronik ara mallar kullanan ve mal farklılaştırmasında rekabet eden üretim organizasyonlarının daha kaliteli işgücü elde etmesi ve daha becerikli insanlarla ilişki kurabilmesi için; yeteneklerinin farkında olan, yaratıcı ve bu yeteneklerini kullanabilen yöneticilere ihtiyaçları vardır. Buna rağmen, bazı zamanlar daha düşük işgücünden yararlanmak için gelişmiş ülkelerdeki iş yerleri gelişmemiş kesimlere taşınmakta ve gelişmiş ülkelerde işsizlik sorunu da oluşabilmektedir.

Bu sebeplerden dolayı hem üretim küreselleşmekte hem de gelişmiş ülkelerde özellikle korumacı eğilimler de artmaktadır. Ancak korumacı

tedbirler de, tedbiri uygulayan ülkelere doğrudan yabancı yatırımı cazip hale getirerek küreselleşmeye hız vermektedir. Verimle ilgili krize ek olarak üretimde küreselleşmenin ikinci önemli sebebi korumacılıktır.

Korumacılık ülkeler arası mal geçimine izin verilmemesidir. Korumacılık politikasının; ülkedeki ulusal güvenliği sağlamak, bebek endüstriyi korumak, adil ticaret veya “koşulların eşitlenmesi” sorununu çözmek, stratejik ticaret politikasını gerçekleştirmek, işsizliği önlenmek, dış ödemeler dengesini iyileştirmek, ulusal Pazar ve yerli malın korunmasını sağlamak, işgücü istismarını önlemek ve doğal çevreyi korumak için var olması gerektiği düşünülmektedir (<http://www.liberal-dt.org.tr/index.php?lang=tr&message=article&art=211>). Bunlara tüketici güvenliği gibi konular da katılabilir. Örneğin; geçtiğimiz yıllarda ABD’de yasaklanan Çin malı oyuncakların tüketici güvenliğini sağlayamadığı iddia edilmektedir. Bundan dolayı; ABD’nin en büyük oyuncak firmalarından olan Mattel Inc. Firması Çin oyuncaklarının ABD’de yasaklanmasını istemiştir (<http://edition.cnn.com/2007/WORLD/asiapcf/08/14/china.toys.ap/index.html>). Sunulan raporda; Çin’in oyuncak sektörünün %85’ine sahip olan Guangdong sektöründeki bu zararlı oyuncakların kurşunla boyandığı (lead paint) ve içerisinde küçük güçlü mıknatısların kullanıldığı saptanmıştır. 2003’ten bu yana bu tür oyuncaklardan dolayı ABD’de 1 çocuğun öldüğü ve 19 çocuğun da ameliyata alındığı bildirilmiştir (<http://www.msnbc.msn.com/id/20254745>).

Finans piyasalarının bütünleşmesi ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sonucu faiz ve kur dalgalanmaları üretimde küreselleşmenin üçüncü etmenini oluşturmaktadır. Örneğin; Japon yeninin dolar karşısında sürekli değerlenmesi Japon sanayicilerinin üretim faaliyetlerini Güney Asya’ya kaydırmasıyla sonuçlanmıştır.

Dünya Ticaret Örgütünün (eski GATT) Uruguay Turunda gelişmiş ülkelerin tüm dünya ülkelerine finansal serbestleşmeyi ya da başka bir deyişle bankacılıkta hiç bir kısıtlamanın olmamasını telkin etmesi de üretimde küreselleşmeyi hızlandırmaktadır.

Üretimde küreselleşmenin başka bir örneği de ulus ötesi şirketlerdir. Bu şirketlerin tüm dünyaya yayılarak üretim ve satış yapması, ayrıca doğrudan yaptıkları yabancı yatırımlar dünyayı bir nevi küçültmektedir. Küreselleşmenin boyutunu inceleyebilmek için dünya ticaret artışına, dünya ihracat oranlarına ve doğrudan yabancı yatırım oranlarına bakılabilir. 1983-1990 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımların artış haddi yılda ortalama %29 oranında iken, şimdilerde bu oran dünya ihracat artış haddinin üç, dünya üretim artış haddinin ise dört katını aşmıştır. Dünyanın en büyük ekonomisi ABD'nin ihracatının üçte biri ülke dışındaki ABD şirketlerine gitmektedir. Başka bir kısım ise ABD'deki yabancı şirketlerin kendi menşe ülkelerine yaptıkları ihracatı oluşturmaktadır.

1.2.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımların Coğrafi ve Sektörel Dağılımı

1985' ten bu yana doğrudan yabancı yatırımların %80'ini aşan kısım gelişmiş ülkelere yapılmıştır. Gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımların büyük kısmı son senelerde Latin Amerika, Karayipler ve Güneydoğu Asya'da yapılmaktadır. "En az gelişmiş ülkelere" yapılan doğrudan yabancı yatırımlar ise yok denecek kadar azdır. Az miktarda yapılan yatırımların giriş amacı çoğu zaman ülkenin ekonomisine katkıda bulunmak değil mülk devri (As&Mg) yapabilmektir (WIR, 2005:45).

Hizmet sektörü DYY'lerin en çok girdiği sektördür. Özellikle turizm, telekomünikasyon ve internet telekomünikasyonu gibi sektörler diğerleriyle karşılaştırıldıklarında daha ön plana çıkmaktadır. Ayrıntıya inilecek olursa son zamanlarda DYY'ler;

- Telefon arama merkezleri (call-center)
- Yazılım (Software) ve bilgisayar hizmetleri;
- Elektronik parçaları;
- Ortak servis merkezleri ve şirket yönetim merkezleri;
- İşlenmiş malzeme ve parçaları;
- “Back office” faaliyetleri;

- Geliştirilmiş lojistik operasyonları;
- Eczacılık ve biyoteknoloji gibi sektörlerde de vardır (Tandırcıoğlu ve Özen, 2003:109).

Üretim sektörü, ikinci derecede DYY çeken sektör haline gelmiştir. Sanayi sektöründe elektronik ürünler, otomobil makine alanları en çok DYY girişini sağlayacaktır (WIR 2005).

Son 3 (2004-2007) senede Asya ile Merkezi ve Doğu Avrupa DYY'lere en çok ev sahipliği yapan ülke olmuştur. 2004-2005 senelerinde ise Batı Avrupa ve Afrika DYY girişi azalan ülkelerdendir ve aynı şekilde 2006-2007 senelerinde Latin Amerika da en çok DYY kaybeden ülke olmuştur. Ülke bazında bakarsak, 2004-2005 senelerinde Asya'daki en çok DYY çeken ülkeler; Çin ve Hindistan, Afrika'da; Güney Afrika ve Mısır, Latin Amerika ve Karayip adalarında; Brezilya ve Meksika, Merkezi ve Doğu Avrupa'da; Polonya ve Rusya, son olarak Sanayi devlerinden ise Japonya ve ABD'dir. ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Japonya DYY kaynağı olmaya devam etmektedir (bkz Tablo:1.3).

Yeni dünya düzeninde gelişmiş ülkeler olarak AB, Japonya ve ABD görülmektedir (WTDR, 2000:6). Aynı zamanda en çok ulus ötesi şirketi olan ülkeler de olduğundan dolayı en çok doğrudan yabancı yatırımlar da bu ülkelere aittir (bkz Tablo:1.1). UÖŞ'lerin hesaplama yollarının ya da UÖŞ olma kriterlerinin her sene değişmesine rağmen 1985'ten beri ilk 100 UÖŞ'de değişme görülmemiştir (WIR, 2005:14). Sadece bazı yıllarda yerler değişmektedir ki, bu da çoğu zaman şirketin çok gelişmesinden ya da zarar görmesinden değil birleşmeler ve devralmalardan (Mergers & Acquisitions) kaynaklanmaktadır. Bu grup şirketler otomotiv, elektrik-elektronik, petrol, ecza ve kimya sektörlerinde iş yapmaktadır.

1990 senesinde en büyük UÖŞ-Royal Dutch Shell'in toplam varlığı 106,4 milyar (2003'ün sadece %16'sı) dolar ve dış ülkedeki sermayesi 69,2 milyar dolar (65%) iken 2003 senesinin en büyük UÖŞ-General Elektrik'in toplam varlığı 647,483 milyon dolar ve dış ülkedeki sermayesi 258,900 milyon dolardır (39%)Ancak şirketlerinin %76'sı yabancı ülkelerde bulunmaktadır (1398, 1068) ve bu durum da uluslararası yatırımların çok

şişmesine sebep olmuştur (sadece DDY'ler 1991-1995 yılları arsında %21 artmış iken 1995-2000 yılları arasında %40,2 artmıştır) (World Investment Report, 1991-2004).

Tablo:1.1 Dünyadaki En Büyük 100 UÖŞ'lerin Yıllar Boyunca Ülkelere Göre Yüzdelik Dağılımı.

	1990	1994	2000	2004	2004/1990
1	US=26	US=32	US=24	US=24	0,92
2	UK=13	UK=9	UK=14	UK=8	0,62
3	FR=12	FR=11	FR=13	FR=24	2,00
4	GR=9	GR=11	GR=9	GR=24	2,67
5	JP=12	JP=18	JP=16	JP=8	0,67
Toplam	72	81	76	78	1,08

*Kaynak:UNCTAD Wlr' leri kullanılarak hesaplanmıştır.

(US-ABD, UK-Britanya , FR-Fransa , GR-Almanya, JP-Japonya)

Tabloda görüldüğü gibi dünya piyasasının en büyük ilk 100 şirketinin büyük bir kısmının 1990'dan beri devamlı olarak AB, ABD, Japonya üçlüsüne ait olduğu gözükmemektedir. Aynı zamanda bu ulusötesi şirketlerin yaptıkları doğrudan yabancı yatırımların büyük kısmı dünyanın en zengin ülkelerine aittir. Daha doğrusu doğrudan yapılan yabancı yatırımların büyük kısmı bu zengin ülkeler arasındadır. Bundan dolayı da yapılan DYY'lerin büyük bir çoğunluğu bu UÖŞ'lerin ana firmalarıyla bağlantılı şirketler arasındadır.

**Tablo:1.2 Bölgelere göre DYY Akımı,
1995-2006**

	Girişler							Çıkışlar						
	1995-2000 (ortalama)	2001	2002	2003	2004	2005	2006	1995-2000 (ortalama)	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Gelişmiş Ülkeler	543,9	609	442,3	361,2	418,9	590,3	857,5	638,5	662,2	488,2	504	746	706,7	1022,7
Avrupa	326,2	392,7	314,6	277,1	209,2	495	566,4	450,6	454,5	280	308,5	394,5	691,2	668,7
AB	312,9	381,6	307,3	256,7	204,2	486,4	531	421,3	435	265,7	286,7	359,9	608,8	572,4
Japonya	4,6	6,2	9,2	6,3	7,8	2,8	-6,5	25,1	38,3	32,3	28,8	31	45,8	50,3
ABD	169,7	159,5	74,5	53,1	135	101	175,4	125,9	124,9	134,9	129,4	258	-27,7	216,6
Başka gelişmiş ülkeler	43,3	50,6	44	24,6	66	-8,5	122,2	36,9	44,5	40,9	37,3	62,6	-2,5	87,1
Gelişmekte olan Ülkeler	188	212	166,3	178,7	283	314,3	379,1	74,3	80,6	47,9	45,4	117,3	115,9	174,4
Güney-Doğu Avrupa ve BDT	8,8	11,5	13,4	24,2	40,3	41,2	69,3	2	2,7	4,7	10,7	14	14,6	18,7
Dünya	740,7	832,6	622	564,1	742,1	945,8	1305,9	714,8	745,5	540,7	560,1	877,3	837,2	1215,8
%’de olarak														
Gelişmiş Ülkeler	73,4	73,2	71,1	64	56,4	62,4	65,7	89,3	88,8	90,3	90	85	84,4	84,1
Gelişmekte olan Ülkeler	25,4	25,5	26,7	31,7	38,7	33,2	29	10,4	10,8	8,9	8,1	13,4	13,8	14,3
Güney-Doğu Avrupa ve BDT	1,2	1,4	2,2	4,3	5,4	4,4	5,3	0,3	0,4	0,9	1,9	1,6	1,7	1,5

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report 2007: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development

Tabloda görüldüğü gibi dünyadaki DYY'lerin miktarında 2003'e doğru biraz düşüş yaşanmış olmasına rağmen 2004'ten başlayarak bu miktarın mutlak değerinde artış gözlenmiştir. 2006 yılında 2005 senesine göre mutlak rakamlarda her ne kadar farklılık olsa da hem DYY girişlerinde hem de çıkışlarında %45 artış yaşanmıştır. Ayrıca, DYY çıkışlarının DYY girişlerinden yıllar boyunca yüksek olduğu gözlenmiştir.

En çok DYY girişi ve çıkışı olan ülkeler hep GÜ'lerdir, özellikle DYY çıkışlarında GÜ'lerin payı devamlı olarak %80'in üstündedir ve bu durum da UÖŞ'lerin en çok bu ülke grubunda yerleştiğini göstermektedir (bkz Tablo:1.2). GOÜ'lere giren DYY oranları GÜ'lerinkine göre daha az olmasına rağmen, her GOÜ'ler grubundaki ülkeye giren DYY miktarının bu ülkelerin GSYİH'lerine oranlarından GÜ'lerin ülkelerine giren DYY'lerin GSYİH'leri oranından çok daha yüksektir. Aynı şekilde AGÜ'lerin bu oranı GOÜ'lerinkine göre çok daha büyüktür. Örneğin; 2003 senesinde Güney-Doğu Avrupa ve BDT'ye giren DYY 40,3 milyar dolar iken BDT ülkesindeki en gelişmiş ülke Kazakistan'ın aynı senedeki GSYİH'si sadece 43,2 milyar dolardır. 40,3 milyar dolarlık DYY'nin sadece %10'u bile Kazakistan'a girse ülke ekonomisine çok büyük etki edecektir.

Ülke bazında bakarsak en çok DYY alışverişi olan GÜ'leri Avrupa ve ABD'nin dev yatırımlar yaptığını görmekteyiz. Sadece Avrupa'nın 2003 ve 2004 senelerinde yaptığı yatırımlar toplam dünya DYY çıkışlarının sırasıyla %55 ve %45'ini oluşturmaktadır. 2005 ve 2006 'da ise %86 ve %55'tir. ABD ise, en büyük UÖŞ'lerin ülkesinde olmasına rağmen her zaman %20'nin üstünde seyrederken son 2 senede daha az DYY yatırmıştır. Hatta 2005 senesinde DYY yatırımı yapılmamıştır. Japonya diğer iki ülkeye kıyasla çok az miktarlarda DYY yapmıştır ve yıllar boyunca %5'lik yatırım yaparken 2004 senesinde ise bu oran %3,5'e inmiştir.

1.2.1.3 Doğrudan Yabancı Yatırımların Ülke Grubu Bazında Dağılımı

Doğrudan yabancı yatırımların ülke grubunda dağılımının da en çok üçlü ülkeler arasında olduğu görülmektedir.

Yapılan DYY'lerin hangi ülkelere yapıldığına bakarsak bu girişlerin ve çıkışların büyük çoğunluğunun yine GÜ'ler arasında olduğu görülmektedir (bkz Tablo1.3). Yıllara göre en çok alış-veriş Avrupa ve ABD arasındadır. 1985 senesinde İngiltere ABD'ye 44 milyar dolar değerinde yatırım yapmış, aynı şekilde ABD ise İngiltere'ye 48 milyar dolar yatırmıştır. 1995 senesinde İngiltere aynı ülkeye yatırım oranını %37 arttırarak 116 milyar dolar yatırmış, ABD ise İngiltere'ye yatırım oranını %57 arttırmış ve 85 milyar dolar yatırmıştır. 2005 senesinde ise İngiltere'nin yaptığı yatırım 1995'e göre %41'e artmış ve 282 milyar doları bulmuştur. Aynı şekilde ABD'nin İngiltere'ye olan yatırımı da %36 oranında artmış ve 284 milyar dolar olmuştur.

Miktar olarak DYY girişleri ve çıkışları gelişmiş ülkelerde çok fazladır. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelere, giren ve çıkan DYY'ler miktar olarak az olmasına rağmen ekonomilerine büyük katkı (hem pozitif hem negatif) sağlamıştır. Çünkü GSYİH'leriyle oranlandığı zaman gelişmiş ülkelerin GSYİH'lerine oranla çok daha büyük rakamlar elde edilmiştir.

Tablo: 1.3 Yıllara Göre En Büyük DYY (milyar dolar) Yapan (Verici) ve Çeken (Alıcı) Ülkeler

	Veren Ülke	Alan Ülke	1985	1995	2005
1	İngiltere	ABD	44	116	282
2	Çin, Hong Kong	Çin	..	120	242
3	ABD	İngiltere	48	85	234
4	Japonya	ABD	19	105	190
5	Almanya	ABD	15	46	184
6	ABD	Kanada	49	83	117
7	Hollanda	ABD	37	65	171
8	Çin	Çin, Hong-Kong	0,3	28	164
9	İngiltere Adaları	Çin, Hong-Kong	..	70	164
10	Kanada	ABD	17	46	144
11	Fransa	ABD	7	36	143
12	İsviçre	ABD	11	27	122
13	Lüksemburg	ABD	0,3	6	117
14	Hollanda	Almanya	5	34	111
15	Hollanda	Fransa	10	31	102
16	İngiltere	Fransa	9	26	96
17	Hollanda	İngiltere	17	27	93
18	Almanya	İngiltere	3	14	86
19	ABD	Hollanda	8	25	84
20	Fransa	İngiltere	5	13	80

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report 2007: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development

DYY alış verişlerinde üçlü ölkelerden farklı olarak, bazı senelerde Çin ve Hong-Kong kendini göstermiştir. Bu yatırımların da Çin ve Hong-Kong arasında olduğu dikkat çekmektedir. 1985 senesindeki DYY alışverişi verilerinin olmamasına rağmen, 1995'te ve 2005'te Hong-Kong'un Çin'e yaptığı DYY dünya sıralamasındada ikinci durumdadır. Çin'in Hong-Kong'a yaptığı DYY ise dünyada sekizincidir. Seneler boyunca Hong-Kong'un Çin'e yaptığı DYY 362 milyar dolar olmuştur, tersi akış ise yani Çin'den Hong-

Kong'a yapılan DYY 192,3 milyar dolardır. Hong-Kong'un yatırdığı DYY yaklaşık iki katı oranında daha fazladır.

DYY akımlarının artması küreselleşme taraftarları ülkeler arasında, küreselleşmeye karşıt bölgelere ya da ülkelere göre daha çok olmaktadır. DYY'lerin neden bu ülkelerde olduğunu anlamak için DYY'lerin giriş kararlarını belirleyen unsurları incelemeliyiz.

1.2.1.4. Doğrudan Yabancı Yatırım Kararlarını Belirleyen Etkenler

DYY'ye artan ilgi ile birlikte, ülkelerin çektikleri DYY miktarlarını etkileyen faktörlerin neler olduğu konusu da uygulamalı ekonomi literatüründe giderek artan bir araştırma konusu olmuştur. Elde edilen bulgular, bir ülkenin DYY çekmedeki başarısının ülkenin kendine özgü koşulları tarafından belirlendiğini göstermektedir. Bu bakımdan küresel olarak, DYY girişlerini etkileyen faktörler konusunda kesin bir tanımlama yapmak mümkün görünmemektedir. Bunun yanında, DYY'nin belirleyicisi olarak farklı değişken takımlarının ortaya çıkmasında yöntemsel farklılıkların da etkili olduğu söylenebilir (Karagöz, 2005:6).

DYY yatırımcılarının yatırım yaparken dikkat etmeleri gereken bazı noktalar da şunlardır;

1. Yetişmiş işgücüne ve esnek işgücü piyasalarına olan ihtiyaç bilgiye dayalı teknolojilerin uygulanmasında ve tüketiciye yönelmiş, girişimci ve satış kabiliyetleri olan işgücü talebini arttırmaktadır. DYY bu tür ucuz işgücünün bulunduğu ülkelere yönelmektedir.
2. İşletmenin daha geniş pazarlara ulaşabilmesi amacıyla globalleşmesi sonucunda üretim, hizmetler ve sonraki hizmetlerin hedef pazarda veya yakınında olması zorunluluğu.
3. Bilgiye dayalı endüstrilerin gelişmesi, bu alanda rekabetin oldukça yoğun olması nedeniyle sermaye yeniliklerin, bilginin ve enformasyonun bulunduğu yerlere yatırılır.

4. Uzun vadeli karşılaştırmalı üstünlük sağlayan bölgelerde ana şirketin üretim faaliyetlerini destekleyen diğer üretim faaliyetlerinin yoğunlaştırılması maliyetleri azaltan bir etkindir. Böylelikle ana şirkette, gerekli altyapısı genişlemeye, destekleme faaliyetlerine, promosyona ve arza açık olan bölgelere yatırım yapılır.
5. Girdilerin, üretimin globalleşmesindeki gelişmelere bağlı olarak artan bir oranda uluslararası bir karakter kazanması sonucunda, yatırım yapacak şirketler için yatırım yapılacak yerin önemi artmaktadır.
6. Emek yoğun üretim yapan şirketlerin ucuz işgücünün bulunduğu bölgelere yatırım yapması daha yüksek kar gerçekleştirmesinin sağlanması açısından önemlidir.
7. Koruyucu tarifeler ya da diğer sınırlamalar çerçevesinde ev sahibi piyasaya daha fazla giriş ve ev sahibi ülkede yüksek likidite sağlandığı unutulmamalıdır.

Aşağıdaki tablo 1.4'de şirketlerin başka ülkeye sermaye yatırırken izledikleri yolu aşama-aşama gösterilmektedir. İlk aşama sermaye yatırılabilecekleri ülkelerin (ülke sayısı beşten dokuza kadar olur) bir listesini çıkarmak ve pazara girilebilirlik oranlarını, iş ortamı anlayışının hangi çerçevede olduğunu yani ne gibi ters etki yaratabileceğini, büyüyebilme oranlarını tahmini hesapladıktan sonra ikinci kriterler olan ya da ülkenin ekonomi-politik durumunu incelemektir, daha sonra Mali Rejim (Vergi, Teşvikler)inin nasıl olduğu, yabancıları koruyucu mu ya da başka yabancı yatırıma ılımlı bakan sistem mi olduğu, işgücü konularında hangi alanlarda elverişli olabileceği gibi sorunları incelenir. Böylece her bir aşamadaki kriterler ülkenin durumuyla uyuyorsa yatırım o ülkede yapılacaktır.

Tablo:1.4 Doğrudan Yabancı Sermaye Karar Alma Prosedürü

1.Prosedürdeki Aşama	2.Ana Kriterler	3.İkincil Kriterler
Ülkelerin Uzun Listesinin Çıkarılması (5/9)	I.AŞAMA Pazara Giriş İş Ortamı Anlayışı Büyümenin İstikrarlılığı	Mali Rejim (Vergi, Teşvikler) İşgücü Konuları İletişim Olanakları İdrak Kabiliyeti
Ülkelerin KıSA Listesinin Çıkarılması (2/3)	II.AŞAMA Yerel İş Ortamı (Vergi, Teşvikler, Maliyet Bazı) Sektördeki Geçmiş Deneyimler Sorumlu Kuruluşun Tepkisi İletişim Olanakları	İletişim Olanakları Sorumlu Kuruluşun Tepkisi Yatırım Mekanı/Gayrimenkul (Yetersizlik Ölçüsü)
Ülkelerin Belirlenmesi (2/3), Bölgelerin Seçimi (her ülke için 2/3)*	III.AŞAMA Yerel İş Ortamı (Vergi, Teşvikler, Maliyet Bazı) Sektördeki Geçmiş Deneyimler Sorumlu Kuruluşun Tepkisi İletişim Olanakları	İşgücü Konuları Yatırım Mekanı/Gayrimenkul (Yetersizlik Ölçüsü)
Ülkelerin Bölgelerin Karşılaştırılması (2/3)*	IV.AŞAMA Sorumlu Kuruluşların Tepkisi Özgür Sorunlar; *Yatırım Mekanı/Gayrimenkul *Teşvikler *Destekler *Maliyet Bazı	İşgücünün; *Becerileri *Maliyeti *Mevcudiyeti Özgür Lojistik ve İletişim Sorunları
Nihai Yer Seçimi	V.AŞAMA Teşvikler (Direkt Etki) Yatırım Mekanı/Gayrimenkul Sorunları Sorumlu Kuruluşun Önerileri	Tüm Diğer Kriterlerde Yeterlilik

*Kaynak: Hakan Özyıldız, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında Karar Alma Prosedürü", Hazine Dergisi, s.11, Temmuz 1998

*Ülke Sayısı

1.2.2.Finansal Küreselleşme

Finans piyasalarındaki küreselleşmeye Finansal Küreselleşme denir. Finansal küreselleşme sermayenin bütün dünyada serbest dolaşmaya başlamasından sonra gelişmiştir. Sermaye serbestliğinin 1970'lerden sonra olduğu düşünülmesine rağmen sermaye serbestliği aslında "Laisses Passes, Laisses Faire" döneminde başlamıştır. Özellikle denk bütçe, bağımsız merkez bankaları, sermaye hareketlerinde serbestlik gibi konularda büyük emekler vardır. Ancak bu 1929'daki büyük buhrandan sonra geçerliliğini kaybetmiştir. Çünkü bu buhrandaki savaş borçları ve dış ödemelerdeki dengesizlikler finansal piyasaya olan güveni yok etmiştir. 1947'deki Bretton Woods anlaşması da sermaye akımlarına önemli kısıtlamalar koymuştur.

II. Dünya savaşı sonrasındaki süreçte hemen hemen bütün ülkeler, kambiyo kontrolleri, cari işlemlerin kısıtlanması, bankacılık düzenlemeleriyle sermayeye kısıtlamaları getirmişlerdir. Ancak bu kısıtlamalar 1952 yılından sonra kısmen yumuşatılmıştır. Fakat liberalleşme yönündeki bu yönelim ABD'den büyük sermaye çıkışına sebep olmuştur. 1960'lı yılların birinci yarısında yeni kısıtlamalar gündeme gelmiş, İngiltere ve ABD sermaye çıkışına karşı, diğer ülkeler ise sermaye girişine karşı kontrolleri kullanmışlardır. Bretton Woods partileri, 1970 başında spekülasyon sermaye hareketleriyle tehdit edilince, ABD resmen tavrını finansal liberalizasyondan yana almış ve sermaye kontrolüne yönelik her öneriye şiddetle karşı çıkmıştır.

ABD 1974 yılında sermaye kontrollerine son vermiş, ülkenin bu tavrı finansal piyasaların küreselleşmesinde bir dönüm noktası olmuştur. 1979 yılında İngiltere'de ve Japonya'da, 1982-1983 yılında da Fransa'da sermaye kontrollerinin kaldırılması diğer önemli dönüm noktaları olarak değerlendirilebilir. Gelişmekte olan ülkelerde ise finansal serbestleşme 1980'li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle 1990 yılından sonraki

finansal krizlerden dolayı da dünyadaki finansal istikrarın sağlanmasının önemi artmıştır.

Sermaye serbestisiyle birlikte dev sermaye pazarları gelişmiştir, ulus ötesi şirketlerin büyümesiyle ulus devletin kendi içinde ekonomik istikrar sağlaması ve finansal sektörünü kontrol edebilmesi mümkün olmamaya başlamıştır. Böylece sermaye yönetimi de ulus-devletleri aşmıştır.

Dünyadaki serbest dolaşan sıcak para miktarı ülkelerin ekonomilerine çoğu zaman ters etki etmektedir. Örneğin;1999'daki bir hesaplamada dünya döviz piyasalarında (currency market) günlük 1.3 trilyon doların el değiştirmekte olduğu saptanmıştır. 1975'te sermaye piyasasındaki %80'lik hesap yasal (legitimate) ticaret hesabıydı. Ancak 1999'da bu oran sadece %5 olmuştur, bu da %95'lik hesabın (activity) spekülative paradan oluştuğunu ve hesaplamalara göre sıcak paraya konacak olan %0.25'lik verginin senede 250 milyar dolar kazandıracak olduğunu göstermektedir (www.undp.org).

Tablo 1.5'te görüldüğü gibi tedavüldeki para miktarı gün geçtikçe artmaktadır. Gelişmiş ülkeler açısından en çok parayı Japonya ve ABD ülkeleri sürmektedir. Ancak kişi başına düşen tedavüldeki paraya bakacak olursak en yüksek veriler Kanada'ya aittir. 2002 senesinde tüm diğer gelişmiş ülkelerin kişi başına düşen tedavüldeki para miktarlarından az iken 2006 senesinde ise tüm ülkeleri geride bırakarak 11405 ABD doları ile birinci olmuş her zaman önde olan Japonya'yı bile geride bırakmıştır.

Tablo: 1.5 Tedavüideki Banknotlar ve Madeni Paralar.

Toplam (milyar ABD\$)						Kişi Başına Değeri (ABD \$)				
2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006	
Belçika	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	
Kanada	28,69	35,76	40,36	43,46	45,87	914,2	1128,6	1261,3	1345,2	
Fransa	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	
Almanya	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	
Hong-Kong	15,98	18,13	19,73	10,16	21,16	2376	2680,7	2902,4	2947,7	
Italy	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	
Japonya	673,12	760,61	804,14	711,51	708	5279,9	5956,5	6292,8	5568,7	
Hollanda	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	b.d	
Singapur	7,79	8,26	9,24	9,57	11,05	1865,9	1972,6	2179,8	2205	
İsveç	12,25	15,15	16,44	13,96	16,37	1373,4	1691,5	1828,2	1545,6	
İsviçre	29,1	33,9	36,79	33,6	37,84	3963,6	4377,6	4936	4479,1	
İngiltere	59,13	68,92	79,45	73,03	87,48	996,8	1157,3	1327,6	1212,3	
ABD	687,53	742,17	754,86	793,99	820,14	2383,7	2486,1	2567	2676,6	
CPSS	1902,49	2244,62	2464,69	2385,7	2598,86	2260,3	2648,7	2889,3	2779,4	
									3008	

Kaynak: BIS verileri CPSS – Red Book statistical update, March 2008

Not: b.d-belli değil

1.2.3. Sosyo-Kültürel Küreselleşme

Helmut Anheizer (2001), Marlies Glasius (2001) ve Mary Kaldor'un (2001) tanımına göre "Küresel sivil toplum, aile, devlet ve serbest piyasa arasında yerleşmiş düşüncelerin, değerlerin, kurumların, organizasyonların ve bireylerin oluşturduğu ulusal toplumların, hükümetlerin ve ekonomilerin ötesine uzanan bir faaliyet alanıdır".

Küreselleşmenin ikinci önemli dinamiği, ülkeler arasındaki dengesiz gelişimin bir sonucu olarak, ülkeler arasındaki göçün yoğun biçimde artmasıdır. Göç, yeni bir olgu değildir. Ancak geçmiş dönemlerle kıyaslandığında günümüzde göç hem daha fazladır, hem de daha az kontrol altında tutulabilmektedir. Ülkelerindeki kötü ekonomik ve siyasi koşullar nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan insanlar, gelişmiş toplumlarda ciddi bir orana ulaştılar.

Göç olgusu, hem göç veren, hem de göç alan ülkelerde önemli sorunların varlığına işaret eder. Göç veren ülkeler açısından düşünüldüğünde, yoğun göçün yaşanması, o ülkenin ekonomik ve siyasal açıdan başarısız olduğuna delalet eder. İnsanlar kendilerini güvende hissetmedikleri ve ekonomik bir gelecek görmedikleri için ülkelerini bırakıp gitmektedirler. Bu durum, göç veren ülke sisteminin bir kriz içinde olduğunun somut bir göstergesidir. Göç alan ülkeler açısından ise temel sorun, göçmenlerin içinde bulundukları kötü koşullar ve her türlü çabaya rağmen sisteme tam bir entegrasyon sağlamamalarıdır. Başlangıçta, gelişmiş toplumların düşük ücretli işçi ihtiyacını karşılayan göçmenler, zamanla artmaya ve kendi kültürlerini koruyarak yaşamaya başladılar. Bu durum, göç alan ülkelerin etnik yapısını ve milli dokularını değiştirmeye başladı; nüfusun homojenliğini ortadan kaldırdı. Artık dünya üzerinde hiçbir ülke, demografik açıdan "saf" olduğunu iddia edemez.

1.2.4. Teknolojik Küreselleşme

İletişimin, küreselleşme mevzuunda, ağırlıklı bir unsur olmasını sağlayan ise; teknoloji devriminin haberleşmeyi olağanüstü hızlandırması ve haberlerin ulaşabileceği alanı hayal edilemeyecek ölçüde genişletmesidir. Haberlerin akışı artık hiçbir sınır tanımıyor; bilgisayar ve televizyon ekranlarında her an neredeyse sınırsız haber kaynakları bireyin önüne geliyor; elektronik haberleşme sistemleri dünyayı küçük bir köye dönüştürüyor. Böylece “tıpkı bir küçük köy sakinlerinin, köyün her tarafında her an her köylüye ne olup bittiğini bilmesi gibi bir durum, bütün dünya için söz konusu hale gelebiliyor.” Bu yeni düzende herkesin birbirinden hem haberdar olduğunu, hem de birbirini etkilediğini söyleyen Bauman’a göre küreselleşme; “...hepimizin birbirimizden etkileşim içinde olduğumuz anlamına gelir. Mesafeler artık daha az önemli. Bir yerde bir olay olduğunda bunun global etkileri vardır. Kaynaklarımızla, teknik araçlarımızla ve know-how yöntemlerimizle artık biliyoruz ki, yaptıklarımızın uzayda ve zamanda yayılımı vardır. Yaptıklarımızın herhangi bir şey, hiç gitmediğimiz diyarlarda, görmediğimiz nesillerin hayatına (ya da ölümüne) neden olabilir.” Benzer bir temayı dilendiren Giddens ise küreselleşmeyi şöyle tanımlar : “Küreselleşme, hemen hemen her yerde olmak için hiçbir yerden gelmemiştir... Küreselleşme, uzaktaki hareket hakkındadır. Kişilerin yaşamlarının ve global özelliklerinin, içine işleminin yükselmesidir (Vladimirova, 2001:9).

1.3. Küreselleşme Sürecinin Tarihçesi

Küreselleşmenin tarihi ekonomik yaşamın olduğu kadar düşüncelerin de tarihidir (Rothschild, 1999:110).

Küreselleşme gelişme içerisindeki bir süreç olduğu için, yaşanan olaylara ya da gerçekleşen düşüncelere takılan addır. Küreselleşme sonsuzdur ve çok boyutludur. Hayatta insanın karşılaşılabileceği ne kadar sektör, dal, yaşam tarzı varsa, küreselleşmenin de o kadar çok boyutu vardır.

Küreselleşme kavramı yeni olmasına rağmen küreselleşme süreci yeni değildir (İvanov, 2002:7). Asırlar boyu farklı kavramların farklı yerlerde kullanılması ve dünyayı tek yöneticilik, tek hanlık altında toplamaya çalışmaları da küreselleşmenin farklı akımlarıdır. Mısırlı Firavunlarının karanın ve gökyüzünün efendileri olmak istemeleri, Büyük İskenderin batıdan doğuya yaptığı seferleri, Cengiz Hanın gözün görebildiği her yeri fethetmesi, Osmanlı sultanlarının büyük ölçekli toprakları, Avrupa'nın tüm kıtalarda sömürgelerinin olması küreselleşmenin farklı biçimlerde gerçekleşerek bugüne geldiğinin bir kanıtıdır (Biber, 2005:43).

Küreselleşme süreci değişik dallarda, o dallardaki araştırmacılara göre değişik periyotlara ayrılmaktadır. Onun gibi değişik iktisatçılar farklı dönemlere ayırmaktadırlar. Bazıları başlangıcı olarak 1980'leri göstermekte, bazıları feodal dönemden başlatmakta, çoğu iktisatçılar ise İkinci Dünya Savaşından sonraki çok uluslu sözleşmeler ve uluslararası kuruluşların kurulmasını başlangıç saymaktadır. Bazıları da 1960'larda uzay yolculuğunun olduğu zamanlardan başlatmaktadırlar. Bunlardan Toffler küreselleşmenin ilk döneminin "feodalizm" ile başladığını söylemektedir (Toffler, 1996:28). İkinci dönemi ikinci dalga dediği Sanayileşme Çağı, sonuncusu da Bilgi Çağıdır (Toffler, 1996:61).

1492'de Columbus Amerika'yı keşfetmiştir. 1498'de ise Vasco Da Gama Afrika ve Hindistan'a seyahat ederek, seyahat maliyetinin 60 katından fazla yükü geri dönmüştür. Karlılık oranı tam 6000%! Bu durum İtalyan tüccarlarını (merchants) harekete geçirmiştir. Bazı iktisatçılara göre ise küreselleşmenin başlangıcı bu tarihtir.

Bazı İktisatçılara göre bu keşiflerin arkasından ulusaşırı ticaret başlamıştır. Ticaret hacmi her geçen asır daha da artmıştır. Sanayi devriminden sonra Avrupa fabrikaları kitlesel üretime geçmişlerdir. Pazar olanakları ve hammadde olanakları aramaya başlanmış ve dış dünyaya açılma ihtiyacı çok büyümüştür. Artık Avrupalı iktisatçılar liberalleşme kavramından söz etmeye başlamışlar ve "laissez faire, laissez passer" anlayışı yaygınlaşmıştır. Bazı iktisatçılara göre de 1800'ler "ilk küreselleşme çağıdır"

(Vladimirova, 2001:13).

Yani küreselleşmenin başında liberalleşme gelmektedir ve küreselleşmenin temelini liberalleşme oluşturmaktadır. Liberalleşme genel anlamda uluslararası mal ticaretindeki engellerin kaldırılmasıdır.

Ancak tüccarlar ülkesi olan ABD ve AB'nin "liberal" anlayışı birbirinden oldukça farklıdır: ABD'de liberalizm politik bir düşünce olarak –liberal bir insanın görevi, durumu iyi olandan vergi alarak, onu fakirlere ve başarısızlara (unlucky) dağıtmaktır (Krugman, 1994:xiv).

Ancak AB'de ise liberal terimi daha farklı algılanmaktadır. Avrupalılar uluslararası ticareti başlatanlar olarak "liberal insanı" serbest piyasaya inanan insan olarak kabul etmektedirler (Hodson, 1996:11).

Küreselleşmenin ilk çağında altın standardı sistemi uygulanıyordu ve mal alım-satımları yeni basılan madeni paralarla (specie) olmaktadır. Aynı çağda yaşayan ve iktisadın babası olarak tanınan Adam Smith, Ricardo ve Say gibi iktisatçılar ülkelerinin zenginliğini artırabilmeleri için teoriler ortaya atmışlardır (Rotschild, 1999:119).

1776'da Adam Smith "Ulusların Zenginliği" kitabında sermayenin farklı yerleri gezebileceği ve kişinin bir malı ucuza satın alıp pahalıya satabileceği bir dünya hakkında yazmıştır. Sermayenin vergilendirilmesi hakkında da Smith şunları söylemekteydi: "Sermayenin sahibi aslında bir dünya vatandaşıdır ve ille de bir ülkeye bağlı olması gerekmemektedir. Mülkünün değerinin saptanması ve ağır vergiler vermeye zorlanması için can sıkıcı sorgulamalara maruz bırakılan kişi, bulunduğu ülkeyi terk etmeye ve sermayesini başka bir ülkeye götürmeye meyillidir".

1.3.1. Küreselleşmenin Tarihçesi

Lauren Dudden'e göre küreselleşme süreci Vasco Da Gama'dan öncesine dayanmaktadır (Dudden, 1998:56). Küreselleşmenin ilk etası Avrasyanın ticaretinden (yaklaşık 1350) ikinci etap olan Avrupanın okyanus aşırı Ticaretine kadardır.

1.3.1.1 Avrasya Ticareti

1350'lerde de insanların, hayvanların, paranın ve başka her türlü değişik taşınabilir eşyaların İngiltere'den Çin'e kadar, tersi olarak ise Çin'den Avrupa'ya kadar hareketi vardı. Portekiz'den Fransa'ya, İtalya'ya ve İspanya'ya kadar oradan da su yoluyla Ortadoğu'ya-Levant'a ve Mısır'a-gelinmiştir. Buradan karayla Orta Asya'ya (İpek Yolu olarak bilinen yol bu zamanlarda yapılmıştır yada izlenmiştir) geçilerek, oradan da Kızıl Deniz ve Hint Okyanusu kullanılıp Malacca Boğazı'ndan Çin'e gidiliyordu.

Avrasya'daki ticaret hem kara hem de deniz yoluyla yapılmaktaydı, kara ticareti İpek Yolu üzerinde yoğun iken deniz aşırı ticaret ise daha çok Çin denizi portları arasındaydı. 1500'lerde Avrupanın yükselişi (rise) başlamış iken Çin'de bir durgunluk belirmiştir. Oysa 1300-1400'ler Çin'in çok geliştiği çağ idi, çünkü tüm yolların son noktası Çin'deydi ve hem ziraatta hem endüstride çok üretim vardı.

1.3.1.2. Avrupa'nın Denizaşırı Sömürgeleri

İkinci etap Avrupa'nın denizaşırı sömürüleri. Bu etap 1500-1750 yılları arasındır ve ikiye ayırarak bakmak daha açıklık getirir. Bu dönem denizlerin uluslaştırılması (1500-1750) ve ilk modern ekonomi olarak (1600-1800) ayrılmaktadır.

Denizlerin uluslaştırılması en çok Portekiz'lerin yararına olmuştur.

Vasco da Gama 1498'deki seyahatinde Hint Okyanusu'ndaki limanlara Portekizleri kabul etmelerini ve onlara denizyollarında sağlayacağı güvenlik için vergi ödemelerini sağlamıştır. Böylece denizlerin uluslaştırılması ve deniz aşırı ticaretteki su yollarına güvence sağlayanlara bir rekabet yaratmıştır. Bu durumda Portekizler güçlü askeriyesi olan Fransa, Hollanda, Britanya ile işbirliğine giderek Avrupa'nın üstünlüğünü kazandırmıştır.

17-18. asırlar Avrupa'da merkantilizm akımının egemen olduğu yıllardır. Denizaşırı ticaretin büyük dikkatlilikle güvence talep etmesinden dolayı Fransa, İngiltere ve Portekiz işadamlarının oluşturdukları güvenlik şirketlerinin korunması gerekmesi, bir devlete ve büyük askeri gücüne ihtiyaçları olması, o askeri korumalarına karşılık olarak büyük miktarlarda vergi vermeleri, hatta devlet ile ortaklaşa kurulan bu tip firmaların bulunması bu akımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Başka bir nedeni de işadamlarının bir yerden malı ucuza alıp başka bir yerde pahalıya satabilmelerinin bilincine vararak, Asya'dan Avrupa'ya malları kendilerinin getirmesi ve satmaya başlamasıyla orda oluşan bir finans sisteminden kaynaklanmaktadır. Birbirine ve devlete borçlanarak deniz aşırı ticarete girmektedirler. Bugünkü iş anlayışının temellerinin atıldığı devirdir.

Avrupa'da pamuk olmadığından dolayı Hindistan'dan pamuklu kumaşlarını, Çin'den porselen ve çini, Atlantik ekonomisi olarak bilinen Amerika'dan ise şeker ve tabak gibi mallar ile sömürü ülkelerinden aldıkları eserlerin (slave) her türlü ticaretini yapmaktaydılar.

Avrupa'nın ekonomisi 1500'lerden sonra çok gelişmesine rağmen büyük Orta Asya pazarlarına (Semerkand, Koşin (Cochin), Dhaka, Malacca, Hong Kong, Pekin ve Tokyo) ancak 1900'lerde girebilmiştir. O bölgede her zaman varolan Çin ticareti oldukça önemliydi.

1.3.1.3. Endüstri Kapitalizminin Emperyalizmi

Üçüncü etap ise Endüstri Kapitalizminin Emperyalizmi olup 1750'lerden 1950'ye kadar ki zamanı kapsamaktadır. Aynı şekilde sonuncu etabı da ikiye ayırarak incelemek gerekir. Birincisi Ulusal Ekonomilerin oluşması, ikincisi ise endüstri sermayesinin dünyadaki dönmececi ya da deviridir (curcuit).

1.3.1.3.1. Ulusal Ekonomilerin Oluşumu

Buhar motorlarının ve demiryollarının icadıyla dünyada ulaşım ücretleri çok düşmüştür ve bununla birlikte Avrupa ve Amerika'daki sermayenin yatırılan alanları da farklılaşmıştır. Bu asırda dünya yönetim şekillerinde yeniden yapılanmaların oluşu söz konusudur.

İlk başta Avrupa'nın Amerika üzerindeki sömürsü son bulmuştur. Artık sermayenin ve kapitalistlerin çağı gelmiştir, her ulus-devletin amacı kendi işadamlarının ve firmalarının başka ulus-devletlerdeki çıkarlarının siyasi temsilcileri olmaktır. Amerika'daki ve Fransa'daki ihtilaller, devletlerin mülklerine ve üretim faktörlerine daha fazla önem vermesine ve kendi coğrafik alanı dışına taşmalarına sebep olmuştur. Bu asırların düşünürleri olan Smith ve Frederick Hegel artık padişah ve devletlerin değil bireylerin çağının geldiğini belirtmişlerdir.

Sonra İngiliz Emperyalizmi Avrupa'ya uzanmıştır. Avrupa işadamlarını ve firmalarını korumak için askeri güç kullanarak Asya ülkelerine çok kolay girebiliyordu, ayrıca oraya yerleşmelerini bile dayatabiliyordu. Avrupa hiç bir politik gücü tanımıyordu ve hiçbir askeri anlaşmaya uymuyordu. Ulus-devletler hem kendi sınırlarını ve yurttaşlarının yurtdışındaki işlerini hem de canlarını koruyorlardı. Amerikalılar nasıl Latin Amerika'da işadamlarını, işyerlerini korumak adına askeriyesini yerleştirdiyse, Avrupada aynı şekilde Asya'ya ve Afrika'ya askeriyesini dayatıyordu. 1840'daki Çin İngiltere

arasındaki “Afyon Savaşı” İngilizlerin güçle Çin’e kendi yurttaşlarının girme hakkını ve Çin sınırları içinde afyon tüccarlığı yapabilme hakkı kazandırmıştır. Aynı şekilde Amerika Japonya’yı Amerikan ticaretine açık hale getirmiştir.

1.3.1.3.2. Endüstri Sermayesinin Dünyadaki Döngüsü.

Dünya ekonomisinde sermaye birikimine hem tarımsal hem de sanayi üretiminin girdiği yıllar 1900’lerdir. Bu gelişmeler sanayi ve yönetsel-yapısal (organisational) teknolojilerin neticesiydi. Fabrikalarda, demiryollarında, silah endüstrisinde gelişmeler ve bürokrasinin ortaya çıkması, hükümet istatistiklerinin oluşması, ulusal kanun sistemlerinin geliştirilmesi, nüfus sayımları gibi gelişmeler bu asırda olmuştur, ancak bunlar hemen olmamış, asırlar boyu kalıplar içinde meydana gelmiştir.

Yönetimin yapısındaki değişikliklerin bazıları, Amerika’daki köle ticaretine ve köleliğe son veren protokolü, 1880’deki Afrika’yı bölmede imzalanan tüm ulus-devletler arasındaki rekabeti düzenleyen uluslararası protokoldür.

1.3.1.3.3. Enformasyon Çağı

En son etap ise Enformasyon Çağıdır (1950-..). Son etapta dünya devletleri hatta şirketler teknoloji rekabetine girmişlerdir. Ülkelerin zenginlikleri uzaydaki uydularının çokluğuna göre ölçülmektedir. Abraham Lincoln bu konuda “Şirketler yeniden tahttalar. Yüksek makamlardaki yolsuzluklar devam edecek ve “para gücü” devrini uzatabilmek için şahısların lehine çabalayacak... zenginlik sayılı şahısların eline geçene kadar...Cumhuriyet yok olana kadar” çağ bugünkü çağdır. Uzay özelleştirilmesine doğru gidiyoruz. Hatta bu terimin yerine “uzayda

küreselleşme” kavramı kullanılsa daha doğru olacağı benziyor (<http://www.sas.upenn.edu/~dludden/global1.htm>)

1.3.2.Küreselleşme Tarihçesinin Modelleri

Üstteki küreselleşme tarihçesine benzer bir bölünmeyi başka biri de savunmaktadır. Ona göre küreselleşme Batı etkisinin yayılmasıdır ve 3 önemli dönüm noktaları ya da modellerinin olduğunu ortaya atmaktadır. 1490, 1890 ve 1990 Modelleri (Küreselleşmenin Tarihi Gelişimi):

Birinci Küreselleşme (1490): Bu tarih Batı'nın denizler ötesi keşiflere girişimlerini simgelemektedir. Ulusal devleti güçlendirecek olan kolonilerin kurulması, yani Batı'nın o zamana kadar ulaşmadığı deniz aşırı ülkelere siyasal, askeri ve ticari etkisini yayması ve bu bölgelerde sömürge imparatorluklarını kurmasıdır. Bu sömürge imparatorluklarında egemen olan Batılı yöneticiler 18. yüzyıl sonunda Kuzey Amerika'da, 19. yüzyılda Latin Amerika'da, 20. yüzyılda da Güney Afrika'da sömürgeci ülkelere bağımsızlıklarını almışlardır.

İkinci Küreselleşme (1890): 1870'lerden sonraki Batı'nın ikinci yayılması ve 1890'lardaki kurumsallaşmasıdır. Yararlanılan teknoloji, Batı ile dünyanın diğer bölgeleri arasında çok büyük oransızlık doğurmuş bu duruma bulunan devrimin yarattığı muazzam teknolojik imkanlar sebep olmuştur. Yani, bu yayılmanın ardında sanayi devrimi bulunmaktaydı.

Yöntem, misyonerlerin ardından ticaret şirketlerinin, onların ardından da Batılı devletlerin giderek bu toprakları askeri işgale uğratması biçiminde olmuştur. Bu ikinci yayılmayı doğuran gereksinimler de sanayi devriminin sonuçlarından çıkmış ve dolayısıyla da birinciye oranla çok daha çeşitli, belirgin ve önemli olmuştur. 1980'lerde Avrupa'da banka sermayesinin endüstri sermayesine egemen olup tekellerin kurulmasıyla sistem çok gelişmiş, fakat bir takım yapısal sıkıntılar ortaya çıkarmıştır. Bunlar:

- 1) Metropol sanayilerine ucuz ve sürekli hammadde akışı sağlamak,
- 2) Beliren fazla üretimi satacak yeni pazarlar bulmak,
- 3) Sermayenin marjinal verimliliğinin metropollerde çok azalışı nedeniyle sermaye ihraç etmek,
- 4) Fazla nüfusu akıtmaktır.

Böylece kıyasıya bir rekabet başlamıştır. Bu durum, kar marjlarını düşürdüğünden bunun çözümü için ancak dünyanın o zamana kadar uluslararası siyasal ve ekonomik alanlarını bulmak gerekiyordu. Bu başlangıçta problem olmadı. Çünkü dünyada bu durumda olan bir çok yer vardı. Fakat bu boş topraklar bittiğinde işin içine her şirketin kendi devleti girmiş ve çatışmalara yol açmıştır. Bu çatışma sonucunda 1. Dünya Savaşı meydana gelmiştir.

20. yüzyılın başlarında meydana gelen Birinci ve bundan 21 yıl sonra gerçekleşen İkinci Dünya Savaşlarından sonra dünya pek çok yönü açısından değişime uğramıştır. Alışılmış dengelerin hemen hemen tümü çökmüş ve dünyada yeni bir oluşum başlamıştır. Çöken ve değişen dengelerin başında eski ekonomik güçler ve bunlara bağlı olan siyasi otoriteler gelmiştir. İmparatorluk ve krallıklar ile bunların güç kaynağı olan ve çeşitli kıtalara yayılan sömürgeleri tek tek bağımsızlık kazanarak dağılmıştır. Ekonomik ve siyasi dengeler değişirken buna paralel olarak sosyal ve kültürel değer ve dengelerde yok olmuş, ortaya çıkan boşlukları yeni dengeler doldurmuştur. Bunlardan birisi Amerika Birleşik Devletleri diğeri ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'dir. Böylelikle dünyada iki kutup ve iki yeni blok oluşmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında çok büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Avrupa'nın büyük bir kısmı harap durumdayken, ABD'de endüstriyel ekonomi çok büyük bir büyüme göstermiştir. 1940'lı yıllar gösteriyor ki; Amerika, savaştan tüm cephelerde muazzam ölçülerde bir dünya egemenliği ile çıkacaktı. Dünya refahının yüzde ellisine, dünya sanayii

üretiminin çoğuna, askeri hakimiyete, güvenliğe ve her iki okyanusun kontrolüne sahipti.

1990 Küreselleşmesi. İlk iki küreselleşmede kararsız dengeler ortaya çıkmıştır. Bağımsız ülke sayısı çok artmış, çatışmalar çoğalmış ve hızlanmıştır. Azgelişmiş ülkelerde ise kimlik çatışması doruğa varmıştır. İlk iki küreselleşmede, Avrupa pazarı kendine yetmeyen tek güç Batı'nın, yaşamaya devam etmek için yeniden yapılanmak istemesi ve bunun için de ekonomik pazarını genişletmesinden, bu arada da yepyeni kültür kalıplarını azgelişmiş ülkelere taşımasından kaynaklanmıştır.

Altyapı açısından alırsak; yeni Batı'nın ulusal pazarları, ya da başka bir deyişle Batı pazarları yetmiyor ve pazarın bütün küreyi içine alacak kadar genişletilmesi isteniyordu. Üstyapı açısından; Batı kültürü bütün dünyayı sarmış ve artık bu kültür ikinci küreselleşmenin aksine, yalnızca Batıcı okullarda değil, televizyonda, eğlence programı seyredirken veya internette gezinirken kendini belli ediyordu.

Üçüncü küreselleşmenin diğer ikisinden daha güçlü olduğu alttaki nedenlerden dolayı görülmektedir:

- 1) 70'lerden başlayarak, Çok Uluslu Şirketlerin dünya ekonomisine egemen olması,
- 2) 80'lerde Batı'nın optik kablo, haberleşme uyduları, bilgisayarlar, internet gibi teknolojik buluşları devreye sokarak yarattığı İletişim Devrimi.
- 3) 90'larda SSCB'nin dağılması sonucu güç dengesinin ortadan kalkması ve Batı'nın yeniden tek güç odağı haline gelmesi.

Küreselleşme modellerin karşılaştırarak bir tablo çizmiştir,

Tablo: 1.6 Küreselleşme Modelleri

	Birinci küreselleşme	İkinci küreselleşme	Üçüncü küreselleşme
İtici güç	Denizcilikteki gelişmeler	Sanayileşme ve doğurduğu gereksinimler	1970'lerde Çokuluslu şirketler, 1980'lerde İletişim devrimi, 1990'larda Batının rakibinin kalmaması
Yöntem	Önce kar, sonra askeri işgal	Önce misyonerler, sonra kaşifler, daha sonra ticari şirketler, en son olarak işgal	Kültürel-ideolojik etki, böylece ülkenin her yanı kendiliğinden etkileniyor
Haklı gösteriş	Putperestlere Allah'ın dinini götürme	Beyaz adamın yükü, uygarlaştırıcı görev, ırkçı teoriler	En yüksek uygarlık düzeyi, uluslar arası topluluğun iradesi, piyasanın gizli eli, küreselleşme herkesin ortak çıkarıdır
Sonuç	Sömürgecilik	Emperyalizm	Küreselleşme

1. Kaynak: V. Kyrov, L. Abalkin, V. Trufanov, N. İvanov, N. Voropai

II. Dünya Savaşı sonrası yapılan barış anlaşmalarına rağmen dünya Soğuk Savaş süreci içerisine girmiştir. Bütün dünyayı etkileyen bu çekişmenin temelinde Kapitalizm ve Komünizm gibi birbirinin zıttı olan ekonomik yapılar yer almıştı. Bu bloklar içerisinde yer almak istemeyen devletler bile bu yapıdan etkilenmişler ve çıkar ilişkileri içerisinde her iki kutuba da yakın olmuşlardır.

Gerek kapitalist sistem gerekse komünist sistem söz verdikleri idareler ve hedeflerden çok farklı yönlerde gelişmişlerdir. Kapitalizm maddi başarıyı

ve serveti her şeyin ölçüsü ve insanın maddi tatminini esas tema olarak kabul ederek gelişmiştir. Sonuçta başarılı olmuş ancak bu başarıyı istenilen ölçüde kitlelere yayamamıştır. Neticede, kurtarılmak istenen birey daha da ezilmiş ve yalnızlığa itilmiştir. Bunun ezikliğini yaşayan birey de yeni arayışlar içine girmiştir. Diğer taraftan, devleti esas alan ve devletin her şeyi ile toplumdan sorumlu olduğu anlayışı ile eşitliği her kesime ulaştırmaya çalışan korumacı (muhafız) devlet anlayışı ise, bireyi hiçe saymıştır. Devlet gücü altında ezilen ve vaat edilen cennetlere bir türlü ulaşamayan kitleler sonunda komünizmin hem idealinden hem de işlerliğinden ümidi kesmiştir. Dolayısıyla yarım yüzyıllık devre içinde her iki ekonomik anlayış ve buna bağlı olan politik sistemler, değişme ihtiyacını kaçınılmaz olarak duymaya başlamıştır. Artık dünyadaki değişim üstün teknoloji üzerine kurulmuştur (Vural, 2004:67).

1.3.3.Küreselleşmenin Yakın Tarihi

Çoğu tanımlar küreselleşmenin ekonomik boyutunun tarihini, ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesinin ve buna bağlı yönetim sorunlarının İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle de 1960'larda ortaya çıktığını söylemektedir (Başoğlu, Parasız, Ölmezoğulları, 1999:3).

1960'lardan itibaren çok uluslu şirket faaliyetleri giderek artmış ve buna paralel olarak uluslararası ticaret hızla büyümüştür. Öte yandan 1960'lı yıllar ABD faiz oranlarının 1930'larda saptanan ünlü Q tavanını aştığı ve ABD bankalarının bir gecelik repo¹ yapmaya başladıkları, böylece akşam

---

¹ Repo, İngilizce "repurchase agreement", yani "geri alma taahhüdü -anlaşması-" ifadesinin kısaltmasıdır.

Repo, bir menkul kıymetin belli bir tarihte belli bir fiyattan geri almak taahhüdüyle satımını içeren bir işlemdir. Esas itibarıyla repoya konu olan menkul kıymetler teminat vasfı taşımakta olup, kısa vadeli bir borç verme durumu söz konusu olmaktadır.

saat dörtte paraları Londra'daki muhabir bir bankaya transfer edip ertesi sabah yeniden New York'a transfer ederek bir koyundan iki post çıkardığı dönemin başlangıcıdır. Daha sonra 1971-73 döneminde Bretton Woods sabit ayarlanabilir kur sisteminin çöküşüyle birlikte sermaye piyasaları hızla uluslararasılaşmaya başlamıştır.

Öte yandan 1973 yılında dünya petrol fiyatlarında meydana gelen %400'lük artış, petrol-dolar olgusunu gündeme getirmiş ve bu dolarların yeniden uluslararası finans piyasalarına geri döndürülme çabalarının başlamasına neden olmuştur. 1976'da Kingston'da ABD, Japonya ve bugünkü AB üyelerinin arasında esnek (gözetimli) döviz sisteminin benimsenmesi uluslararası ekonomik ve finans ilişkilerinin giderek karmaşıklaşmasına neden olmuştur. Bütün bu gelişmeler bütünleşmiş ve birbirine bağımlı bir dünya ekonomisinin habercisi niteliğindedir.

Bununla birlikte ticari girişimlerin uluslararasılaşmasının uzun ve 1960 sonrası dönemle sınırlandırılmayacak bir tarihi vardır. Aslında ticari faaliyetler en eski uygarlıklara dayanmaktadır, ancak Avrupa'da özel kooperatif kurumlar tarafından yürütülen sistematik sınırötesi ticari faaliyetler Ortaçağ'la birlikte başlamıştır. Örneğin, ondördüncü yüzyıl boyunca Tüccarlar Birliği, Alman tüccarların Batı Avrupa ve Doğu Akdeniz ticaretinin yönetimini örgütlemiş, bunların tarımsal üretim, demir madeni çıkartılması ve genel imalat gibi alanlara girmesini sağlamıştır. Aynı dönemlerde, serüvenseven tüccarlar, İngiliz malı yün ve kumaşların Benelux Ülkelerine ve başka yerlere satışını organize etmekteydiler. Ayrıca, Rönesans döneminin başında, İtalyan ticaret ve banka merkezleri ticari faaliyetlerin uluslararasılaşmasında önemli bir rol oynamaktaydılar. 14.'ü yüzyılın sonlarında çokuluslu faaliyet gösteren 150 kadar İtalyan bankası olduğu tahmin edilmektedir. Onyedinci ve

---

Repo, bir menkul kıymetin işlem başlangıç valöründen (geçerli işlem tarihi) satılıp, bitiş valöründen geri alınmasını ifade etmektedir. Repo yapan taraf, parayı kullanan taraf olmakta ve geri alım taahhüdü ile menkul kıymetin satımını yapmaktadır

onsekizinci yüzyıllarda kolonyal ticari firmaların kurulmasıyla devlet koruması gelişmiştir. Böylece Hollandalılar ile İngilizler Doğu Hint Kumpanyaları, Kraliyet Afrika Kumpanyası ve Hudson Bay Kumpanyası ortaya çıkmıştır. Bunlar en önemli koloni bölgelerindeki toptancı ticari faaliyetlerine ön ayak olmuşlardır.

Ancak, çokuluslu şirketlerin en açık belirtisi, endüstri devrimiyle birlikte uluslararası imalatın gelişmesidir. Başlangıçta, çokuluslu üreticiler olarak İngiliz firmaları avantajlı durumdaydılar. Önceleri Kuzey ve Güney Amerika en uygun yatırım alanları olarak görülmekteydi ancak kısa bir süre sonra Afrika, Avustralya, Asya da bu bölgeleri izledi. "Kolonyal yatırımlar"ın, doğrudan yabancı yatırımın öncüsü olarak kabul edilip edilmemesi gerektiği konusu tartışılmalıdır; ancak yerel pazarlar için üretim bu şekilde başlamıştır. 1870 sonrasındaki teknik ve örgütsel gelişmeler, benzer ürünlerin birçok çeşidinin aynı firma tarafından hem yurtiçinde hem de yurtdışında üretilmesini olanaklı kılmıştır. Aynı zamanda, madenlerin ve diğer hammadde ürünlerinin aranıp işlenmesi de büyük oranda doğrudan yabancı yatırımını çekmiştir.

Ancak, geçmişe bakılarak yapılan sınıflandırmadaki problemlerden biri şudur: modern kavramlar olan "doğrudan yatırım" ile "portföy yatırımı" kavramları (yani, herhangi bir kontrol ya da idari katılım olmaksızın yabancı kurumların çıkarttıkları kıymetli kağıtlara getirileri nedeni ile sahip olunması), ancak 1960'ların başında, "çokuluslu şirket" teriminin kullanılmaya başlandığı sıralarda geliştirildi. Çokuluslu şirketlerin ortaya çıkmasıyla küreselleşme süreci başlamıştır (Başoğlu, Parasız, Ölmezoğulları, 1999:5).

Küreselleşmenin tarihçesinde üstte gösterildiği gibi değişik periyotlarda değişik dönüm noktaları olduğunu söylenmektedir. Başlangıçta da söylendiği gibi küreselleşme, yaşanan ya da varolan olaylar için kullanılan isim olduğuna göre tüm bilim dallarında (ekoloji, hukuk, maliye, iktisat, sosyoloji v.b) değişik etaplara bölerek incelemek mümkündür.

İktisat bilimindeki tanımların çoğu bu sürecin 1960'lerden sonra geliştiğini ve 1980'lerden sonra hız kazandığını söylemektedir. Soğuk savaşın son bulması, iki kutuplu dünyanın tek bir kutuba dönüşmesi ve teknoloji ilerlemesi olarak bilinen küreselleşme sürecinin insan hayatını çok etkilediği bir gerçektir.

1.4. Küreselleşmenin Etkileri

Yaşadığımız çağın son çeyreğinde küreselleşme hızla gelişmiş ve bu da tüm sektörlerde çok büyük değişimler meydana getirmiştir (Ekin, 1999:215).

Küreselleşmenin ekonomik, sosyolojik, politik, hukuki, ekolojik, kültürel ve başka çok sayıda etkilerini görmekte ve yaşamaktayız (Aktan, Vural, 2004:93-97).

Küreselleşmenin etkileri uluslararası ticaret ve uluslararası ticarete açıklık, sermaye hareketliliği, işgücü hareketliliği, çokuluslu işletmeler (ÇUI), üretimin değişen yapısı, teknoloji üretme kullanabilme ve endüstri ilişkilerinde dönüşüm-yeni istihdam biçimleri üzerinde en belirgin şekildedir (Zengingönül, 2005:5).

Bu etkilerin iki karşıt görüş açısından farklı yorumlandığını söyleyebiliriz. Bu görüşler de; kapitalizmin küreselleşmeyi kullanarak ulusu (ve onun temsil ettiği değerleri), sosyal boyutu ve emeği ezip geçtiği görüşü ile, küreselleşen liberalizmin yeni fırsatları ve gelişmeyi beraberinde getirdiği görüşüdür (Zengingönül, 2005:6).

Küreselleşme konusunda oluşmaya başlayan bilgi birikimini yeterli olarak gören kimi araştırmalar, özellikle iktisadi ve sosyal açıdan sıkıntılı dönemlerde fikir oluşturma yolunda kolayca yargıya varabiliyor. Hatta kimi zaman bu yargılar, doktrin oluşturma gibi iddialı sonuçlara da yönelebiliyor.

Ekonomik ve sosyal açıdan küreselleşmenin en çok eleştirilen yönleri, ülkeler arasında derin eşitsizliklere yol açması, işsizliği artırması, ülkelerdeki

gelir dağılımını olumsuz etkilemesi, ÇÜİ aracılığıyla egemen olduğu işgücü piyasalarını düzensizleştirmesi ve nihayet yoksulluğu yaygın bir hale getirmesidir (Aydın, 2002:15-16) sonra bu ÇÜİ ve yoksulluk ulus-devletlerin sınırlarını gevşetecektir.

Buna rağmen globalizasyon sürecinin devamlılığı, uluslarüstü kurumlar ve ulus-devletin varlığı üzerinde yerini sağlamlaştıracaktır. Dolayısıyla, küreselleşme tezinin savunucularının ileri sürdüğü gibi, ulus-devletin ortadan kalktığı görüşünün yanlışlığı bir yana, neo-liberalizmin dünya ekonomisi çerçevesinde varlığını sürdürebilmesi, özellikle ulus-devletin varlığıyla yükselbilecektir (Akalin, 2002:176).

Küreselleşme insanlık yürüyüşünün kaçınılmaz bir parçasıdır. Amaç, insanlığın bu yeni hamleyi yaparken nimetleri azamileştirip külfetleri azaltmasıdır (Altan, 2002:77).

Küreselleşme kaçınılmaz bir süreç olduğu için, herkes bu süreçten aslan payı kapmak istemektedir. Bu isteklerin gerçekleşebilmesi için özellikle ekonomik etkilerin iyi bir şekilde incelenmesi gerekir.

1.4.1. Ekonomik Etkileri

Küreselleşme, toplumsal yaşamı hemen hemen her alanda etkileyen çok yönlü ve karmaşık bir ilişkiler süreci olduğundan globalleşmenin etki ve sonuçlarını kesin olarak bütün boyutları ile değerlendirmek son derece güçtür (Aktan , Vural, 2004:94).

Küreselleşmenin ekonomik etkileri dış ticaretteki serbestleşme ve dolaysız yabancı yatırım, gelir dağılımı ve rekabet, ulusötesi şirketler, kamu maliyesi ve çalışma yaşamı konularından yararlanılarak incelenmektedir.

Dış ticaret vergilerinin veya kotalarının azaltılması, ithalatın kısıtlanmasını ortadan kaldırarak dış ticaret politikasının nötr hale gelmesine sebep olurken, sübvansiyonların azaltılması da ihracatın teşvik edilmesini ortadan kaldırarak aynı etkide bulunur ve ekonomide kaynakların daha etkin bir biçimde kullanılmasını sağlar. Tarife ve tarife dışı engellerin ortadan

kaldırılması, bu tip uygulamaların fiyatlar üzerinde yol açtığı saptırıcı etkileri yok etmesi nedeniyle serbestleşme kaynak tahsisini etkinleştirir ve iktisadi büyüme fırsatını artırır.

Dış ticarete serbestleşmenin ödemeler bilançosu üzerindeki etkisinin ne olacağı ile ilgili olarak iki görüş söz konusudur (Ostry ve Khan 1991:8). Birinci görüşe göre; korumacılık düzeyinin azaltılması kısa dönemde dış ticaret dengesinin kötüleşmesine neden olacağından dolayı yeterli döviz rezervine sahip olmayan ve uluslararası kaynaklardan borçlanma konusunda zorlukla karşılaşan ülkeler için dış ticarete serbestleşme iyi bir politik seçenek değildir. Korumacılık düzeyinde ve özellikle tarifelerde gerçekleştirilecek bir indirim, tüketim kalıplarını değiştirecek, ithal mallarını ikame eden yerel ürünler yerine rekabet gücü artan ithal mallarına olan talep artacak ve böylece ithalatta meydana gelecek artış, ödemeler bilançosu dengesinde bozulmaya yol açacaktır.

Dış ticaret dengesinin ulusal tasarruf ve yatırım arasındaki farka eşit olduğunu varsayan tasarruf-yatırım yaklaşımına göre ise korumacılığın azaltılması, sadece tasarruf ve yatırım akımlarında farklı bir tepkiye neden olduğu zaman dış ticaret dengesini etkileyebilir. Bu yaklaşıma göre serbestleşmenin kısa dönemdeki potansiyel etkileri göz önüne alınmalıdır. Korumacılığın azaltılması ithal mallarının yurtiçindeki göreceli fiyatını düşürdüğü ve serbestleşme süreklilik taşımadıkça ithalatın ihracata göre daha fazla artmasına neden olabilir. Uzun vadede ise ithal mallarının gelecekteki fiyatı mevcut fiyata eşit bir düzeye geleceğinden serbestleşmenin dış ticaret üzerindeki etkisi yansız olacaktır. Diğer taraftan, üretimde sermaye ve ara malları yoğun bir biçimde kullanıyorsa, serbestleşme tasarruf düzeyinde artışa, yatırım düzeyinde ise azalışa yol açarak dış ticaret dengesinde iyileşme meydana getirebilir. Dış ticarete konu olmayan malların üretiminde girdiler ve sermaye yoğun olarak kullanılıyorsa, serbestleşme dış ticaret dengesini bozucu bir etki yapabilir.

Korumacılığın azaltılmasının ya da serbest ticaretin gelire etkisi, ithalat fiyatında meydana gelen değişimin ithalat talebinde yaratacağı etkiye dolayısıyla da ithal talebinin fiyat esnekliğine bağlıdır. Tarifelerin azaltıldığı; ancak tamamen sıfırlanmadığı ve döviz kurunun sabit olduğu bir durumda ithalatın artmasından kaynaklanan ilave gelir, tarifelerde gerçekleştirilen indirimden kaynaklanan gelir kaybını telafi edebilir. Ancak kısa dönemde fiyat esnekliği düşük olacağından dış ticaret üzerinden elde edilen gelir liberalleşme sonucunda muhtemelen azalacaktır.

Serbestleşme, bir yandan ithal malların üzerinden alınan tarife ve benzeri yükümlülüklerin azaltılması sonucunda tüketicinin daha düşük fiyatla ithal mallarını tüketme imkanına sahip olması (Balassa, 1976:72), öte yandan ise tüketicinin bol mal ve bol seçenek imkanına kavuşması ve yerli üretimde rekabet oluşturması nedeni ile ortaya çıkabilecek kalite artışı gibi faktörler vasıtasıyla tüketicinin refahının artmasını sağlayabilir (Kalaycıoğlu, 1991:83).

Serbestleşme sonucunda oluşan ithalat artışı, kısa dönemde ülke içinde üretimin ve istihdamın azalmasına yol açabilir. Ancak uzun vadede ekonomik kaynakların ithal ikameci endüstrilerden ihracata yönelik endüstrilere aktarılmasının sağlanması durumunda kaynaklar daha etkin kullanılmış olacak böylece toplam üretim ve dolayısıyla toplam refahta bir artış meydana gelebilecektir (Balassa, 1967:71). Ancak serbestleşme nedeni ile bazı sanayi dallarındaki küçük boyutlu işletmeler rekabete dayanamayıp piyasadan çekilecekleri için refah artışında belli seviyede azalma da olabilir (Kalaycıoğlu, 1991:83).

Serbest ticaret koşulları altında, ülkelerin üretim yapıları ülkenin sahip oldukları görece faktör yoğunluğu tarafından belirlenen karşılaştırmalı üstünlüğüne göre oluşmaktadır. Bu yapı içerisinde, ülke kendisinde bol olarak bulunan yurtiçi kaynakları yoğun bir şekilde kullandığı malları üretip ihraç ederken kıt olan üretim faktörlerini gerektiren malları ise ithal edecektir. Örneğin, sermayenin üretim faktörlerine kıyasla daha kıt olduğu GOÜ'lerde sermaye-yoğun mallar ithal edilirken emek-yoğun mallar ise ihraç edilecektir.

Sonuçta emeğe olan talep azalacak, emek gelirleri artarken sermaye gelirlerinde görece bir azalma meydana gelecek ve böylece tarife ve tarife dışı ticari engellerin ortadan kaldırılması, özellikle GOÜ'lerde düşük gelirli kişilerin yararına bir gelişmeyi sağlayacak, böylece gelir dağılımını düzeltici etki yapacaktır (UNCTAD, 1997:134).

Üstteki etkilerle birlikte serbest ticaret; işçi ücretlerine, teknoloji kullanımına, ekonomik büyümeye de etki etmekte, üstte M. Aydın'ın dediği gibi serbest ticaret kaçınılmaz olduğu için, her ülke pozitif etki yaratmaya elverişli mali-parasal-ekonomik politikalara başvurmalıdır.

Küreselleşmenin çok hızlandığı bugünlerde, ülkenin globalleşmesi ülke içi gelir dağılımını da çok etkiler, enformasyon çağında vasıflı ya da yetenekli-zeki insanların gelirlerini tavan yaptırabiliyorken, vasıfsız işgücünü ise yıpratabilmektedir. Çünkü yüksek teknoloji ve sermaye ve bilgi-yoğun üretim, vasıflı-kaliteli işgücünü talep etmektedir (Aktan, 2004:106).

Küreselleşme, dünyaya ortak üretimi kazandırmıştır. Bundan dolayı dünya rekabetindeki eski görüşler çürümüştür. Almanya'da yapılan arabanın parçaları en az yirmi farklı ülkede üretilen parçalardan oluşmaktadır. Böylece "hangi ülkenin hangi faktörde yoğun olması" durumundaki üretim üstünlüğü gibi teori kaybolmakta onun yerine "kim hızlı", "kim en esnek üretim şekline sahip", "kim beyin-ekonomisine uyuyor" gibi teoriler gündeme gelmektedir. Bundan dolayı ülkelerin verimli bir üretim modeli geliştirmeleri için uluslararası rekabet gücünü artıracak şekilde örgütlenme, üretim sistemleri ve yönetim kültürü alanlarında yeni düzenlemelere gidilmesi ve ekipmanlar ile çalışanların verimliliğini artıracak yönde tedbirler alınması gerekmektedir.

Ulusötesi şirketler² bakımından küreselleşmenin ekonomik etkileri, ucuz olarak alınan mallar ya da hizmetlerdir. 1980'lerden sonra

² Ulusötesi Şirketler (UÖŞ)-ana ülkede bir ana şirketi olan, ama bağlı şirketleri başka ülkelerde bulunan, uluslararası üretim yapan şirketlerdir. (WIR 1999)

liberalleşmenin yeniden gündeme gelmesiyle uluslararası şirketlerin çoğaldığı ve firma evliliklerinin de arttığı görülmektedir (Başoğlu, Parasız, Ölmezoğulları, 1999:8). Firmalar büyüdükçe tüm dünyaya ulaşabilirliği artmaktadır. Bu durum da tüm ülkelerdeki fiyatları düşürdüğü ve tüketici fiyatlarının birbirine yaklaşmasını sağladığı gibi mal kıtlığının da önünü kesmektedir. Mal kıtlığı özellikle SSCB gibi içe kapanık ülkelerde çok fazla yaşanmıştır. Dünyadaki teknoloji gelişmesi için de UÖŞ'lerin bütçelerinden büyük kaynaklar ayrılmaktadır. Bu durumun ekonomiyi nasıl değiştirdiğine bakarsak "bir kilo kumun 5 cent, kumdan üretilen bir kilo camın 1 dolar 7 cent ve yine hammaddesi kum olan 1 kiloluk Pentium III'ün 1800 dolar olduğu" dönemdeyiz (Aydın, 2002:15-16). Günümüzde UÖŞ'ler tarafından yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların da çoğu gelişmekte olan ülkeler ve aydın beyinler için oldukça önemlidir. UÖŞ'lerin çoğalması, gerek ülkeler gerekse bireyler açısından büyük bir fırsattır. Bu şirketler girdiği ülkelere türlü projeler, programlar ya da buluşlar yapmalarını ve bunları finanse edeceklerini söylemektedirler. Örneğin; Tayland, Kore veya başka Uzak Doğu ülkelerinin çoğunun vatandaşları bunları çok iyi değerlendirmiş bulunmaktadırlar. UÖŞ'ler dünyadaki etkin üretimi ve verimliliğin artmasını en çok teşvik eden güçlerdendir. Ayrıca, UNCTAD bu şirketlerin tüm işlemlerini her sene raporlar halinde yayınlamaktadır.

1.4.2. Küreselleşmenin Sosyo-Kültürel etkileri

İlk başlarda küreselleşmenin yaptığı etkiler dünyaya helezonlar şeklinde yayılmaktaydı ve başladığı noktaya yakın mesafeleri daha çok etkiliyordu. Uzak mesafedekiler ise göreceli olarak daha az etkilenmekteydiler. Ancak son zamanlarda bu etki istediği yere (hedef

---

2006'da 77 000 ana şirket ve bunların 770000'den daha çok uzantıları (affiliates) bulunmaktadır. Toplam ihracı 4 trilyon ABD doları ve çalışan sayısı 62 milyon insandır.

noktaya) istediği gibi (hızı, etkileme derecesi v.b) etki yapabilme özelliğini geliştirdi. Küreselleşmeyi başlatan ülkeler olarak Batılı ülkeler ve ABD bilinmektedir. Buradan da tüm dünyada egemen olan düşünme şeklinin ABD'nin düşünme şekli olduğu sonucu çıkmaktadır.

Herkes tarafından okunan Thomas Friedman'ın "The Lexus and the Olive Tree", John Micklethwait ve Adrian Woolbridge'in "A Future Perfect" ve Pascal Zachary'nin "The Global Me" kitapları, küreselleşmenin olumsuz yönlerine değinmekle birlikte, esas itibariyle küreselleşmenin savunmasını yapan ve olumlu yönlerini vurgulayan eserler olarak dikkat çekmektedir. Bütün bu eserlerdeki ortak nokta, küreselleşmenin sanayi devriminden bu yana dünyayı değiştiren en büyük güç olduğu ve yeni bir uluslararası sistem olarak kendisini kabul ettirdiği ile ilgili kısımlarıdır.

Bu gelişimleri en iyi anlatan kitaplardan biri Thomas Friedman'ın "The Lexus or the Oil Tree" kitabıdır. Friedman kitabında "Küreselleşme ulusları birbirinden farksız yapmakta, asimile etmektedir. Ben bunu istiyordum değilim fakat durduramam da, asıl yapmam gereken şey nasıl en karlı çıkabilirim diye düşünmektir." diyor. Keynes ise "Bankadan aldığım 100 doları ödeyemezsem benim sorunum, eğer aldığım 10000 doları ödeyemezsem o bankanın sorunudur." şeklinde durumu özetlemiştir.

Çin ve Japonya'nın asırlar boyu büyük uygarlıklar olarak yaşadığı bilinmektedir. Ancak bugünlerde üretiminin pazarlanabilmesi için en azından genç kuşağa McDonald's, Wrangler JEANS, Gucci, Docker's v.b gibi firmalar multi-media aracılığı ile kendi malını tüketme alışkanlığı kazandırılmıştır. Jeans ABD'de cowboys ve işçi kesim için daha uzun müddet yararlanabilecekleri bir uniforma olarak 1800'lerde keşfedilmiş (<http://www.newint.org/easier-english/Garment/jhistory.html>), fakat günümüzde tüm dünyada özel günler için tercih edilen bir giysi haline gelmiştir. Çin'de gençlerin bir öğünü iki kere yediklerinden bahsedilmekte, dışarda iken kendi yaşlılarıyla atıştırma yaptıklarını ama eve geldiklerinde ise anne-babalarının istekleri (dayatma) üzerine sıcak çaylı kültürel sofralarında

oturmakta oldukları bilinmektedir (Kang, 2004:56). Bu gençler yarım asır sonra Çin halkının temelini oluşturacaklarına göre o zaman Amerikan hayat tarzı orda tamamen oturmuş olacaktır.

Thomas Friedman aynı kitabında bu durum için "Asimile olanların başkaları olmasını istiyorsan gelişmede en hızlı olmalısın" diyerek bir çözüm yolu göstermiştir. Dolayısıyla, şimdiki (üçüncü dalga'nın-beyin ekonomisinin) rekabet sadece "hıza" bağlıdır, dünyada üretim faktörleri açısından aynı durumda birçok ülke vardır ancak kazanan en hızlı davranan ülke olacaktır (Toffler, 1996:57).

İKİNCİ BÖLÜM: EKONOMİK KALKINMANIN FİNANSMANI

Ekonomik kalkınma isteminin büyüklüğü ve zorunluluğu göz önüne alındığında, yapılması gereken ilk iş kalkınma sürecini finanse edecek kaynakların belirlenmesi olmalıdır. Bilinçli ve dengeli bir kalkınma sağlanabilmesi, öncelikle sağlam kaynakların bulunmasına bağlıdır.

II. Dünya Savaşı sonrasındaki yıllarda, hemen hemen bütün iktisatçıların birleştikleri nokta, kısır döngüyü kırmak için bir yatırım hamlesinin gerekli olduğu idi. Böylece kalkınma olgusu sermaye birikimi ile özdeşleştirilmiş ve adeta sermaye birikiminin bir fonksiyonu olarak görülmüştür. O dönemde çalışma yapan A.Lewis, R.Nurkse, W.W.Rostov gibi iktisatçıların bu çizgide bir kuramsal çerçeve oluşturduklarını görüyoruz. A.Lewis'e göre bir ülkenin kalkınabilmesi için ülke yatırımlarının ulusal gelir içindeki payının %12-15'e kadar yükseltilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde Rostov'un kalkış aşamasının gerçekleşmesi için gerekli gördüğü üç temel koşuldan birisi yatırımların ulusal gelir içindeki payının %10'un üstüne çıkması ya da başlangıç aşamasına oranla bir hayli artmasıdır (Oygur, 1985:329).

Kısacası bu yıllarda sermaye birikimi ile kalkınma arasında doğrusal bir bağlantı olduğu varsayılmış ve kalkınmanın yeterli düzeyde birikim ve yatırımın gerçekleşmesi halinde kendiliğinden sağlanacağı düşünülmüştür. Geçen zaman içersinde, iç kaynakların yetersizliği ve dış kaynakların etkisizliği, üzerinde ısrarla durulan konular olmuştur.

Ekonomik kalkınmanın finansmanı, iç ve dış finansman olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.1. İç Finansman Kaynakları

İç finansman kaynakları devletin ülke içindeki müesseselerden, bireylerden ve başka ülke içindeki kurumlardan borçlanmasıdır. İç finansman kaynakları dörde ayrılmaktadır; emisyon, enflasyon, iç borçlar, tasarruflar, vergiler ve gönüllü tasarruflar.

2.1.1. Emisyon

Para hacminin artırılması yoluyla ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için gerekli yatırımların yapılması, azgelişmiş ülkeler açısından kullanılması çok dikkat gerektiren bir yoldur. Çünkü azgelişmiş ekonomilerde yatırımların emisyonla finansmanı kısa dönemde ekonomide toplam talebi yükseltirken, büyük bir olasılıkla toplam arzı da arttıramaz ve ekonomide enflasyonist eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olur.

Diğer yandan devletin emisyonu doğrudan ya da dolaylı olarak kullanması yeni satın alma gücü yaratılmasına neden olur. Bu yol vergiye oldukça yakındır. Çünkü yaratılan yeni satın alma gücü, çoğu kez, vatandaşların mevcut satın alma gücü değerinde gerçek bir azalmaya neden olur. Genel olarak emisyondan güvenli bir kaynak olarak yararlanma şansının, azgelişmiş ülkelerde düşük, gelişmiş ülkelerde ise yüksek olduğu söylenebilir. Bu yargıyı şöyle açıklamak mümkündür. Genelde kalkınmış ülkeler az ya da çok atıl kapasiteye sahiptirler ve ellerinde yeterli düzeyde mal stoku vardır. Oysa azgelişmiş ülkelerde, atıl kapasite düzeyi çok düşüktür ve büyük ölçüde mal stokuna da sahip değildir. Böylesi bir durumda kalkınmış ekonomiler emisyondan bir finansman aracı olarak yararlandıklarında kısa dönemde artan talebi stoklarla, orta dönemde sahip oldukları atıl kapasitesi ile karşılarlar. Böylece ekonomik istikrar da bozulmamış olur (Eren, 1989:116).

Oysaki, az gelişmiş ekonomilerde emisyon hacminin artışı toplam talebi arttıracaktır. Bu ülkelerde yeterli düzeyde mal stokunun bulunmayışı nedeni ile, bu talep artışına arz artışıyla cevap verilemeyecek ve ekonomide enflasyonist eğilimler baş gösterecektir. Bu nedenle ancak kısa dönemde başlanıp bitirilecek yatırımlar için emisyonu başvurulması anlamlı olacaktır. Dolayısıyla sonuçlandırılması zaman ve çok fazla döviz gerektiren yatırımların finansmanında emisyondan yararlanılması mantıklı bir davranış olmayacaktır.

2.1.2. Enflasyon

Ekonomik kalkınma için gerekli sermaye birikiminin sağlanmasında enflasyondan yararlanılabileceği düşüncesi birçok iktisatçı tarafından kabul edilmektedir. Bunlara göre enflasyon, belirli şartların gerçekleştirilmesi durumunda sermaye birikimine katkıda bulunabilecektir.

Enflasyon tanım olarak, ekonomide parasal genişlemenin mal arzındaki genişlemeden fazla olduğu zamanlarda kendini gösteren hızlı ve yüksek oranlı fiyat artışıdır. Böyle enflasyon dönemlerinde paranın sürekli değer yitirmesi nedeniyle bireyler birikimde bulunmazlar ve zorunlu olarak fiyat artışları nedeniyle tüketimlerini arttırmaları. Böylece tüketim teşvik edilmiş olur. Ancak bu teşvik bireyler düzeyindedir.

Enflasyon küçük özel birikimlerdeki bu azalmaya karşılık büyük ve özel birikimlerde bir artışa neden olabilir. Enflasyon gelir dağılımındaki adaletsizliği arttırdıkça bu olasılık daha da güçlenir. Çünkü küçük gelirli kesimlerin tüketim eğilimlerindeki artış, gelirlerindeki azalışla kısmen veya tamamen telafi edilir. İkinci olarak ise yüksek gelirli kısımların birikim eğilimleri daha yüksektir. Bu nedenle, enflasyon nedeniyle küçük gelirli kişilerden alınıp yüksek gelirli kişilere aktarılan her bir liranın artık daha büyük kısmı biriktirilir. Böylece toplam tüketim azalır (Aren, 1985:224).

Bu süreci farklı bir açıdan tanımlamak da mümkündür. Enflasyonun birikimleri arttırıp, tüketimleri azaltması belirli koşulların varlığına bağlıdır. Mal ve hizmet fiyatları ile faktör fiyatlarının farklı olarak değişmesi gerekir. Kısaca, mal ve hizmet fiyatlarının büyük artış göstermesi gerekirken, faktör gelirleri sabit kalmalı ya da düşük artış göstermelidir (Manisalı, 1982:160). Diğer yandan, yatırım yapan girişimcilerin ortalama ve marjinal birikim eğilimlerinin; toplumun ortalama ve marjinal birikim eğilimlerinden yüksek olması ve ücret geliri elde edenlerin para aldanmasına kapılmamaları gerekir. Son olarak, finansman aracı olarak enflasyonu kullanabilmek için, ekonomide dikkatli bir fiyat-ücret kontrolü gerçekleştirilmeli ve üretim faktörlerinin akışkanlığı sağlanmalıdır.

Ekonomide para arzı artıp, girişimcilerin ucuz fon sağlama olanağı doğunca yatırımlar arttırılmak istenecektir. Tam istihdam varsayımı altında yatırımlarını arttırmak isteyen girişimci başta emek olmak üzere, diğer istihdam edilmekte olan üretim faktörlerini kendi işletmesine çekmek için başta ücret olmak üzere, faktör fiyatlarını arttıracaktır. Yeni yatırımlar için istihdam edilen faktörlerin tüketim malları talebi artacak ve dolayısıyla tüketim malları fiyatları yükselecektir. Tüketim mallarındaki fiyatların yükselmesi; faktör fiyatlarındaki artıştan fazla olacağı için sonunda tüketim malları talebi azalacaktır (Savaş, 1986:113). Böylece enflasyonist süreç bir taraftan yatırım ve üretim artışı sağlarken, diğer taraftan tüketimde azalmaya neden olmaktadır. Bir finansman kaynağı olarak enflasyon oldukça tehlikeli bir araçtır. Uygun koşullar içerisinde kullanılmadığında, ücret-fiyat sarmal hareketini hızlandırarak, enflasyonist süreci ağır koşullara sürükler. Dolayısıyla güçlü sosyal dengesizlik ve huzursuzluklara neden olma olasılığı da çok yüksektir.

2.1.3. İç Borçlar

Ekonomik kalkınmanın finansmanı açısından borçlanma, devletin, bireylerin, kurumların birikimlerini ve çoğu kez Merkez Banka'sının kaynaklarını tahvil çıkartarak, yatırımlara kanalize etmesini tanımlar. Bu yolla hem ekonominin toplam talep düzeyi yükselirken, hem de elverişli yatırım alanı bulamayan birikimler uygun yatırımlara aktarılır. Kalkınmanın finansmanı için, geçici bir nitelik taşıyan borçlanmadan uzun vadeli olması halinde yararlanılabilir. Çünkü uzun vadeli borçların yatırımlar için kullanılmasıyla bu yatırımların getireceği ulusal gelir artışı borç gelirlerinin ödenmesinde kullanılacak olan vergi kapasitesini arttırabilecektir.

Borçlanma yoluyla ekonomide toplam birikim hacmini arttırmak olasıdır. Bu olasılık özellikle borçlanmanın zorunlu bir karakter kazanması halinde belirli bir şekil alır. Zorunlu borçlanmaya giderken üzerinde önemle durulacak nokta, tahvillerin nakite çevrilmesinin ve üçüncü bir şahısa devredilmesinin önlenmesidir (Türk, 1970:189).

İç borçların yüküne, ödediği vergilerle onu geri ödeyen neslin katlandığı görüşü yaygındır. Bu nedenle aşırı borçlanmanın toplumun geleceğini ipotek altına aldığı, dolayısıyla devletin borçlanma konusunda ölçülü davranması gerektiği savunulmaktadır. Bu borçlanmalar şüphesiz bazı toplumsal yükleri de beraberinde getirmektedir. Bu yük, borçlanmanın sermaye birikimi etkisinden doğar.

Borç verenler paralarını devlet tahviline yatırımasalardı, başka işlere yatırabilirlerdi. Buna karşılık hazine borç yerine vergi alsaydı, verginin tümü birikimden ödenmezdi; bir kısmı tüketimden kısılarak ödenirdi. Öyleyse, borçlanma vergiye göre toplam kullanılabilir birikim hacmini azaltır. Ulusal gelirden borçlanmanın sebep olduğu bu azalma, borçlanmanın gelecek nesle aktardığı bir yüküdür. Toplum açısından borçlanmanın yüklediği ikinci bir kayıp, borçların faiz servisinin sebep olduğu ek verginin idari ve ekonomik yüküdür. Gerçekten borçlar arttıkça alınan vergilerden borç faiz ödemesi için alınan kısmı da artar. Böylece borç faizi servisi için alınan vergiler, karşılığında

hiçbir üretim elde edilmediğinden, toplum için net bir kayba sebep olur (Bulutoğlu, 1988:528).

Diğer yandan, sermaye piyasasının da bir finansman kaynağı olabileceğini söylemek güçtür. Azgelişmiş ülkelerde, sermaye birikimi yetersizliği sermaye şirketlerinin varlığını doğrudan kısıtlayıcı bir etkidir. Üstelik ekonomik ve politik istikrarsızlık nedeni ile, bireylerin çoğu zaman bu piyasalara güveni de pek gelişmemiştir. Bu nedenle bu kıt kaynaktan büyük ölçüde yararlanan, devlet olmaktadır. Örneğin Türkiye’de devlet özellikle 1986 yılından sonra hazine bonosu, devlet tahvili gibi menkul değerlerle, toplam menkul kıymet ihracının yüzde 89’unu gerçekleştirerek finansal dışlama (crowding out) yakınmalarına sebep olmuştur. Tahvil ve bono ile devletin hızlı borçlanması temelinde ise bütçe açıkları yatmaktadır.

2.1.4. Tasarruflar

Kalkınma için yatırımların finansmanı, ikili bir sorundur. İstenen büyümeyi gerçekleştirmek üzere, gerekli olan yatırımlar düzeyine ulaşacak finansman olanaklarını arttırarak temin etmek ve aynı zamanda, birikimlerin yatırımların finansmanına yönelmesini sağlamaktır (Maillet, 1974:57). Kalkınmada sağlıklı yaklaşım, iç kaynakların mobilizasyonu ile genişleyen iç birikimlere dayalı finansmandır.

Ancak azgelişmiş ülkelerin hemen hepsinde iç birikim hacmi yetersizdir. Hedef alınan hızlı büyümeyi finanse edecek düzeye ulaşamamaktadır. Bunun temel nedeni kişi başına düşen gelir düzeyinin düşük oluşu ve gelirin büyük bir kısmının zorunlu tüketim harcamalarına gitmesidir. Ancak birikim hacmini olumsuz yönde etkileyen bir başka önemli faktör de bu ülkelerdeki tüketim alışkanlıklarından kaynaklanmaktadır. Aslında günümüz az gelişmiş ülkelerinin önemli bir dezavantajı gereksiz ve lüks tüketim kalıplarını körükleyen yapı içinde olmalarıdır. Gelişen kitle iletişim araçları Batının tüketim kalıplarını bu ülkelere aktarmaktadır. Üstelik

gelişmekte olan ülkelerin çoğunun benimsediği tüketim malları üretimine dönük ithal ikameci sanayileşmenin sürdürülmesi de üretilen bu malların tüketilmesine bağlıdır. Böylece kalkınmanın birikim ve tüketim ile ilişkileri açısından yaşamsal çelişki doğmaktadır (Oygur, 1985:31).

Diğer yandan birikim düzeyinin yetersiz olmasına karşın, ülkede etkin para ve sermaye piyasalarının oluşmayışı çoğu kez bu birikimlerin kalkınmış ülkelerin sanayi ve hizmetler sektörüne yatırılmasına neden olmaktadır. Bu da çoğu kez azgelişmiş ülkelerin gündemine gelen “sermaye kaçıışı” olgusuna ışık tutmaktadır. Yabancı ülkelerde yapılan bu yatırım ve plasmanlar azgelişmiş ülkelerin yatırım malı ithal kapasitesini daraltmakta ve ödemeler bilançosu açıklarının artışıyla kalkınma sürecinin aksamasına neden olmaktadır. Kurumsal yapı içerisinde kalkınma bankaları ve sosyal güvenlik kuruluşlarının çok küçük bir yere sahip olması, hem birikimlerin oluşumunu hem de bu birikimlerin yatırımlara yönltilmesini önemsiz kılmaktadır.

Chenery'nin “ikili açık ” yaklaşımı azgelişmiş ülkelerde birikim ve birikimlerin kalkınmanın finansmanı için kullanımının güçlüğüne değinmektedir. Ülke kazanarak ya da borçlanarak sağladığı geniş döviz miktarını, kapital malları ülke içinde mevcut emek ve diğer verimli kaynaklar ile kullanmaz ise, sermaye birikimi için yapılan ithalat kullanıma uygun ve karlı olmayacaktır. Diğer yandan öteki mal ve hizmetlerin talebini azaltan gönüllü birikimleri mevcut olmalıdır ve böylece sermaye birikimi için diğer istihdam alanları yurtiçi sermaye birikimini finanse etmek için borç verecektir. Böylece tüm verimli kaynaklar tam istihdam edilir. Sonuç ise diğer üretim alanlarından uzaklaşan kaynakların artışı, bu alanlarda kıtlık, enflasyon ve zorunlu borçlanmadır. Bu birikimlerin açığıdır (Chenery, 1988:37).

Başka bir açıdan tam istihdam için birikimlerin çok yüksek olması doğal eğilimdir. Ancak projeler için gerekli yabancı malların ithalatı için döviz yetersiz ise, sermaye birikimi için atıl kaynakların çalıştırılması kesinlikle mümkün değildir. Bu da döviz açığıdır (Hagen, 1986:212).

P.Salama'ya göre ise ulusal birikim sorunları sanayinin yabancı gruplar tarafından denetimini kolaylaştıracaktır. Bu engelleri, ithalat yapmanın olanaksızlığına ilişkin olanlar ve kar oranındaki düşme eğilimine ilişkin olanlar olarak sınıflayabiliriz (Vizgunova, 2004:16).

Üretim süreci devam ederken, bütünleşmiş üretim süreci tamamıyla ve hemen yerleşmediği için, heterojen eksik kalır. Birikim sürecinin izlenmesi ithal ikamesi olan ve yaratılan katma değeri aşan ithalat taleplerini gerektirir. İthalatın yapısı giderek katılaşır. Bu nedenle fazla sermaye gerektiren yeni sermaye grupları girişinin ya mevcut ithal kapasitesindeki bir artıştan ya da dış finansman açığından kaynaklandığı varsayılır. İthalatın yapısı katılaştıkça ve ithalat kapasitesi azaldıkça, birikim tamamen yatırıma dönüşmez. Yatırıma dönüşmeyen birikimin bir kısmı üretken olmayan sektöre yönelir. Bu durum ulusal firmaların hassasiyetini artırır ve yabancı sermaye girişine uygun ortam hazırlar.

Ulusal firmalarının kar oranlarındaki düşme eğilimi yabancı sermayenin girişini kolaylaştırır.

-Yeni gelişen ekonominin evrensel üretken sistem ile bütünleşmesinde sermaye birikiminin ortaya koyduğu ikilem sonucu nispi fiyatların artışı sermaye oranını artırır ve toplam kar oranını azaltır.

-Nispi fiyatların artışının etkileri sermaye yoğun bir yeniliğin sonuçlarına benzer. Yatırım malları diğer mallara göre daha pahalıdır. Kar oranının sabit kalabilmesi için bunların değiştirilmesi ve tüketim malları sektöründe devam eden yatırım harcamaları gerekir. Yeterli finansman araçları bulmanın olanaksızlığı yabancı firmalarla "birleşmeye" yol açacak türdendir. Tüketim malları sektöründe maliyet artışını fiyatlara yansıtma olanağı bulunmadığı için hassasiyet artar. Bu durum yabancı grupların denetim gücünün artışına neden olur (İ.Türk, 1970:194).

Tüm bunlar göstermektedir ki, azgelişmiş ülkelerde iç birikim olanaklarının artırılması çok yönlü baskılar altındadır. Bu baskılar nedeni ile birikimlerin hızı çok düşüktür.

2.1.5. Vergiler

Vergi, devletin egemenlik gücüne dayanarak kamu harcamalarını karşılamak üzere gerçek yada tüzel kişilerden karşılıksız, zorunlu ve nihai olarak aldığı ekonomik değerdir. Aynı zamanda vergi, mali amaçlar dışında sosyal ve ekonomik amaçların da gerçekleştirilmesinde etkili fonksiyonel bir araçtır.

Devlet iktisadi kalkınmada yüklendiği görevleri ancak vergilerle yerine getirebilir. Devlet ekonomik kalkınmada sosyal sabit sermaye meydana getirmek için iktisadi teşebbüsler kurmak ve işletmek, ekonomik kalkınmayı hızlandırıcı mali kurumları yaygın hale getirmek ve belirli girişimleri verimli hale gelene kadar mali yönden desteklemek zorundadır. Bu işler kalkınmak isteyen azgelişmiş bir ekonomide hükümet olmanın mali bir simgesidir ve harcamada bulunmak anlamına gelir. Harcamada bulunmak ise ancak bir fona sahip olmakla mümkündür.

Ancak belirtmek gerekir ki, kalkınmanın finansmanı için vergilerden yararlanılması oldukça güçtür. Bu güçlük, azgelişmiş ülkelerin yetmezliklerinden ve sosyal-ekonomik-politik şartlarından kaynaklanmaktadır. Bir kere bu ülkelerde düşük gelirlilerden elde edilecek vergi miktarı sınırlı olacaktır. Bunun yanı sıra, zaten düşük gelir nedeni ile yeterli sermaye birikimi oluşturulmamıştır. Kalkınma finansmanının da vergilere ağırlık verilerek yapılması girişimcilerin yeni yatırımlara girmesinde parasallaşmayı (monetarizasyon) sağlamadığından, vergilemeden umulan gelir elde edilmeyecektir. Vergilemeyle düşük gelir grubu vergilendirildiğinde, artan vergi yükleri nedeni ile sosyal huzursuzluklar oluşabilecek, yüksek gelir grubu vergilendirildiğinde ise politik güçlerle olan bağlar yardımıyla gelirlerinin

azalmasına şiddetle karşı koyulacaktır. Vergi gelirlerinin en etkin şekilde toplanması, yeterli ve eğitilmiş personel ve sıkı denetim gerektirir. Ancak çoğu kez kaynak yetersizliği nedeniyle böyle bir denetim mekanizması kurulmamaktadır. Bu vergi denetimi zorluklarından dolayı hükümetler vergi yükünü dolaylı vergilere kaydırmaktadırlar. Ancak dolaylı vergileme de vergileme adaleti ilkesine aykırı düşmektedir.

Tüm bunlardan anlaşılacağı gibi, en güvenilir ve fonksiyonel finansman aracı olarak görülmesine karşın vergi, az gelişmiş ekonomilerde, içinde bulundukları açmazlar nedeniyle yeterli düzeyi finanse etmek için kendi kaynakları dışında başka kaynaklara yöneltmede oldukça etkin olmuştur.

2.2. Dış Finansman Kaynakları

Gelişmekte olan ülkeler kalkınma süreci içinde iki temel darboğazla karşılaşılır, gönüllü birikimlerin ve vergilemenin yetersiz oluşu nedeniyle ortaya çıkan birikim açığı ve ihracat gelirlerinin sınırlı olmasına bağlı olarak oluşan döviz açığı. İşte yabancı sermaye bu iki önemli darboğazın giderilmesine sebep olmakta, bir yandan ülkenin yetersiz iç birikim hacmini desteklerken bir yandan da dış finansman olanağı getirmektedir (Oygur, 1989: 47). Dış kaynaklar, toplam yurtiçi birikimlere bir ek niteliği taşır. Böylece ülke, iç birikimlerin sağladığından daha yüksek oranda yatırım yapma olanağına kavuşur. Artan ulusal gelirle birikim oranını yükseltmek olası olduğundan, bir süre sonra, ülke dış kaynaklara gerek duymaksızın büyümesini sürdürebilir.

Kalkınmakta olan ülkelerde kalkınma hızıyla yatırım malları ve ara malları ithali arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Bu da dövize olan ihtiyacı ortaya koyar. Ülke ürettiği mal ve hizmetlerin bir kısmını ihracata yöneltir ve kazandığı döviz gelirleriyle ihtiyaç duyduğu diğer malları dışarıdan getirir. Yatırım için gerekli araç-gereci üretemeyen ve yeterli bir döviz rezervine

sahip bulunmayan ülkelerde yeni yatırımlar yapılamayacağı gibi, gerekli hammadde ve aramaları da dışarıdan getiremez. Bu nedenle mevcut tesisler tam kapasite ile çalıştırılmaz (Seyidoğlu, 1990:501). Bu olguları aşağıdaki formül ile göstermek mümkündür.

C-tüketim, S-birikim, Id-yurtiçi yatırım, X-ihracat, M-ithalat düzeyini göstermektedir.

$$C+Id=C+S=GSYİH \quad (1.1)$$

Denge durumunda $X=M$ olduğundan,

$$C+X+Id=C+S+M \text{ ve } (1.2)$$

$$X+Id=S+M \text{ olacaktır. } (1.3)$$

Eğer yurtdışından yapılan ekonomik yardım ve yatırımlar nedeniyle $M>X$ olursa, bu durumda $Id>S$ olacaktır. Eğer $X>M$ olursa, $Id<S$ olacaktır (Hagen, 1986:201). Bu formüller hızlı kalkınmanın göstergesi yatırımların düzeyinin her geçen gün bir öncekine oranla artışını ortaya koyar. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde iç birikimlere ek olarak, dış kaynaklara da gereksinim duyulmaktadır. Bu dış kaynak düzeyi, bir yandan ülkenin yatırım düzeyini arttırırken, diğer yandan ithalat kapasitesini, dolayısıyla da kalkınma hızını arttıracaktır. Ancak yukarıdaki formüllerden de gözden kaçmaması gereken nokta, böylesi bir sürecin ekonomik dengesizliklere yol açabileceğidir.

2.2.1. Dış Borçlarla İlgili Genel Kavramlar

Literatürde, kalkınmada bir finansman aracı olarak dış borçlar farklı boyutlarda açıklanmaya çalışılırken bazı kavramlar üzerinde durulmaktadır. Bu kavramların topluca ele alınıp tanımlamalarının yapılması gelecek bölümlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Başlıca dış borçlarla ilgili kavramlar;

Borçluluk Dengesi: Bir ülkenin belirli bir anda, o güne kadar birikmiş dış borç ve alacaklarını göstermeye yarayan hesaptır. Ödemeler bilançosu kavramından farklıdır. Ödemeler bilançosu yıl içerisinde ortaya çıkan dış alem ve giderlerini gösterir; dolayısıyla bir akım kavramıdır. Oysa uluslararası borçluluk dengesi, belirli bir andaki tüm dış borç ve alacakları ortaya koyduğu için bir stok kavram niteliğindedir. Yalnızca ödemeler bilançosundaki bir açık veya fazla borçluluk dengesini etkiler. Borçluluk dengesi, borç ve alacakların toplam miktarlarının yanında, bunların türlerine, vadelerine, borçlu ve alacaklara göre dağılımını da gösterir. Borçluluk dengesi ayrıca gelecekte dış yatırımlarda sağlanacak gelirleri veya dış borçlar dolayısıyla ödenecek ana para taksitlerini de ortaya koyar. Böylece kamu otoritelerine ülkenin döviz gelir ve giderleri konusunda uzun vadeli tahminde bulunma olanağını sağlar (Seyidoğlu, 2002:659).

Cari İşlemler Bilançosu: Ülkenin uluslararası ekonomik işlemlerinden çok önemli bir grubu cari işlemler hesabına kaydedilir. Bir ülkenin ihraç ettiği ve ithal ettiği mal ve hizmet miktarını gösterir. Alt kalemleri şunlardır:

- A) **Mal ticareti:** Dış ekonomik ilişkilerde en önemli yeri tutan işlemler mal ithalat ve ihracatıdır. Mal ihracatı ile mal ithalatı arasındaki farka dış ticaret dengesi denir. Dış ticaret dengesi öneminden dolayı ödemeler dengesi ile karıştırılabilmektedir. Ödemeler dengesi ülkenin dış alemle olan gelir-gider ilişkisini gösterirken dış ticaret dengesi ihracat ile ithalat arasındaki farkı ifade eder.
- B) **Hizmet ticareti:** Görünmeyen ticaret de denilir. Ülkenin hizmet alım-satımını gösterir. Bu tip ödemelere örnek olarak dış turizm, uluslararası banka ve sigortaların komisyon veya primleri, yabancı yatırımların kar ve faiz transferleri royaltiyler, leasing bedelleri, yabancı danışmanlık ve mühendislik hizmetleri verilebilir. Yabancı yatırım kar ve faiz transferleri hizmet niteliğinde olmamalarına rağmen sermaye hizmetleri kullanmanın bedeli olarak düşünülmüştür ve hizmet ticareti kısmında incelenmektedir.

C) Karşılıksız transferler: Bağış şeklindeki işlemlerdir, bir ödeme gerektirmezler.

Cari işlemler bilançosuna kaydedilen alacaklar ve borçlar toplamı birbirine eşit değilse cari işlemler açığı ya da fazlasından söz edilir.

Borç Finansmanı: Cari İşlemler Bilançosu açığında kullanılacak dış kaynağın borçlanma ile karşılanmasıdır. Genellikle, varlık temelli finansman olarak adlandırılır ve binalar, makineler, arazi gibi bazı duran varlıkların teminat olarak gösterilmesini gerekli kılar.

Borç Dışı Finansmanı: Cari İşlemler Bilançosu açığının kapatılmasında kullanılan özel yabancı sermaye girişleri ve rezerv hareketlerinden oluşmaktadır.

Toplam kamu net borç stoku= toplam kamu brüt borç stoku-varlıklar ve mevduat

Toplam kamu brüt borç stoku= konsolide bütçe brüt borç stoku+diğer kamu brüt borç stoku

Varlıklar ve mevduat=merkez bankası net varlıkları+işsizlik sigortası fonu net varlığı+kamu mevduatı

Toplam kamu net borçlar stoku: konsolide bütçe brüt borç stoku rakamlarına diğer kamu kurumlarının brüt borçlarının eklenmesi yolu ile elde edilen toplam kamu brüt borç stokundan, kamunun finansal varlıklarının çıkarılması ile elde edilmektedir. Kamu net borç stoku üçer aylık periyotta ve üç aylık gecikme ile hesaplanır.

Kamu net borç stokunun hesaplanma yöntemi:

Kamu net borç stoku = brüt kamu borç stoku+merkez bankası net varlıkları+kamu

Brüt kamu borç stoku: hazine müsteşarlığı tarafından aylık bazda yayınlanan ve konsolide bütçenin brüt iç ve dış borç stoku rakamlarını

içeren Konsolide Bütçe toplam Borç Stoku rakamlarına finansal olmayan Kamu İktisadi Teşebbüslerinin, yerel yönetimlerin , özerk kuruluşların ve bütçe dışı fonların üçer aylık dönemler itibarıyla temin edilebilen brüt iç ve dış borç stokunun eklenmesi ile elde edilmektedir (<http://sosyalbilimler.cu.edu.tr/tez/799/>).

Net Kaynak Transferi: Net borçlanma ile cari işlemlerin bir kalemi olan faiz ödemeleri arasındaki farkı ifade etmektedir. Net kaynak transferinin negatif olması, net borçlanmanın ekonomiye herhangi bir katkısı olmadığını göstermektedir.

Dış Borç Servisi: Orta ve uzun vadeli borçların anapara ve tüm borçların faiz ödemelerinden oluşmaktadır.

Borç Servis Oranı: Bir ülkenin borçlarını geri ödeme kapasitesini veya gücünü ortaya koyan göstergelerden biridir. Borç servis oranı, dış borç anapara taksit ve faiz ödemelerinin yıllık toplamlarının ihracat gelirlerine oranıdır. Buna göre eğer;

a:yıllık anapara taksitleri

r:yıllık faiz ödemesi

x:toplam mal ve hizmetlerin ihracatından sağlanan döviz geliri ise,

d:borç servis oranı= $a+r/x$ olarak yazılabilir.

Borç Servis Kapasitesi (Geri Ödeme Kapasitesi): Bir ülkenin belirli bir yıldaki faiz ve anapara ödemelerini karşılayabilme gücüdür. Borç servis kapasitesinin belirlenmesinde çeşitli ölçütler kullanılmaktadır. Borç servis oranı, toplam dış borçların GSMH'ya oranı kullanılan ölçütlerden başlıcalarını oluşturmaktadır.

Dış Borç Yüğü: Ek finansman kaynağı niteliğindeki dış borçlar milli gelirde bir artışa yol açmaktadır. Fakat milli gelirin bir kısmı dış borç faiz ödemeleri nedeniyle kaybedilmekte ve başka ülkelere transfer edilmektedir. Faiz

ödemelerini karşılamak üzere üretilen bir kısım kaynaklar karşılıksız olarak ihraç edilmek zorundadır. Böylece dış borç ödeyen kuşaklar net bir kayba uğramaktadırlar ve bir dış borç yükü ortaya çıkmaktadır.

Kredi Değerliliği: Bir ülkenin dış borç servisi kapasitesi ile, fiilen aldığı ve geri ödemediği borçların servisleri arasındaki orana bağlıdır. Oranın küçülmesi ile ülkenin kredi değerliliğinin de giderek kaybolacağı söylenebilir. Kredi değerliliği özel bankalar tarafından, kendilerinden borç alan ülkelere verilmektedir.

Moratoryum: Vadesi gelmiş dış borçların borçlunun tek yanlı kararıyla ve borçlu ile alacaklı arasında yapılan anlaşmayla ödenmemesi, borç ödemelerinin belirli bir süre ertelenmesidir.

Konsolidasyon: Vadesi gelen bir borcun taraflar arasında imzalanan kredi erteleme anlaşması gereğince orta ya da uzun vadeli bir borç haline dönüştürülmesi.

Konsorsiyum: Uluslararası resmi ya da özel ekonomik kuruluşların kredi açmak, mali yardımları koordine etmek ya da açılan kredilerin geri ödenmesini sağlamak gibi amaçlarla oluşturdukları birliktir.

LIBOR: London Inter-Bank Offered Rate'in kısaltılmışıdır. Londra para piyasasında yürütülen işlemlerde birinci sınıf bankaların kullandığı kredilere uygulanan faiz oranlarını göstermektedir. LIBOR uluslararası kredi işlemlerinde başvurulan bir ölçüttür.

Uluslararası Sermaye Hareketleri: Ulusal sınırları aşan sermaye akımları olup, uzun ve kısa vadeli ya da resmi veya özel olmak üzere çeşitli gruplarda incelenebilir. Eximbank yada EBRD'nin T.C hükümetine açtığı krediler uzun vadeli resmi sermaye hareketlerine birer örnektir. Özel uzun vadeli sermaye hareketleri ise, dolaysız yatırımlar ve portföy yatırımları olmak üzere ikiye ayrılır. Özel kısa vadeli sermaye hareketleri, ihracat kredileri ve banka kredileri gibi uluslararası nitelikteki kredilerden oluşur. Merkez Bankalarının yaptığı borçlanma ise, resmi kısa vadeli sermaye hareketlerine örnektir.

Toplam Dış Borçlar: IMF kredilerinden kullanım, kısa vadeli borçlar, uzun vadeli garantisiz özel borçlar ve uzun vadeli resmi borçların toplamından oluşmaktadır.

Uzun Vadeli Dış Borçlar: Vadesi bir yıldan daha uzun olan dış borçlardan oluşmaktadır. Uzun vadeli dış borçlar kendi içinde resmi borçlar, kamu garantili borçlar ve garantisiz özel dış borçlar olmak üzere 3'e ayrılmaktadır.

Kamu Garantili Dış Borçlar: Geri ödemeleri bir kamu varlığı ile garanti edilmiş özel dış borçlardır.

Garantisiz Ticari Borçlar: Resmi kurumlarca verilmiş bir garantisi bulunmadan yapılan ithalatta, ithal bedelinin döviz yetersizliği nedeniyle ödenememesi üzerine biriken dış borçlardır.

Yumuşak Kredi: Dış yatırım alan bir ülkenin borcunu kendi ulusal parasıyla ödemesi koşulunu içeren kredi türüdür.

Dış Açık ya da Dış Fazla: Ödemeler bilançosu kalemlerin borçlar toplamının alacaklar toplamından fazla olması dış açığı, tersi ise dış fazlayı ifade etmektedir.

2.2.2. Dış Borçlar

Genel anlamıyla dış borçları devletten devlete (iki yanlı) ve uluslararası finansman kuruluşlardan sağlanan olmak üzere sınıflamak mümkündür. Kısa tanımı ile gereksinim içinde bulunan devlet ile yabancı devletler, o devletlerin bireyleri, o devletin bankaları veya şirketleri, uluslararası yardım ve kredi kurumları arasında, karşılıklı özgür irade bildirimine dayanarak bir bağitle sonuçlanan ve bağıtta öngörülen oranda bir faiz ödenmesini gerektiren, genellikle yabancı para cinsinden olan borçlara "dış borçlar" denir (Palamut, 1986:183).

İki-yanlı kredilerde siyasal baskı fazladır. Yardım veren ülkeler bu yardımları genellikle belirli dış politika amaçlarının gerçekleştirilmesi için kullanırlar. Ayrıca bu tip yardımlar, çoğunlukla yardım veren ülkenin ihracat mallarının satın alınmasına da bağlanır (Seyidoğlu, 1990:505). Bu tür kredilerin ekonomik nedenlerinden biri uluslararası mübadelenin sağlanmasıdır. Böylece azgelişmiş ülkelerin kalkınmalarını desteklemek ve bu tür mamüllerin ihracat imkanlarını arttırmaktır. Diğerleri ise gelişmiş ülkelerin gittikçe artan hammadde ihtiyaçlarını karşılamaktır (Ülken, 1970:403). İki-yanlı kalkınma kredisi veren ülkelerin başında ABD gelmektedir. Bu ülkenin dış yardım programını Uluslararası Kalkınma Ajansı (AİD) yürütmektedir. Adı geçen ajans, özel kuruluşlara da 40 yıla kadar uzayan dönemlerle kredi verebilmektedir. ABD'nin ihracatını finanse etmek için kurulan İhracat-İthalat Bankası (ex-im bank) da ABD mallarını satın alma kaydıyla kamu kuruluşlarına ya da özel kuruluşlara 5-20 yıl vadeli %5-6 faizli krediler vermektedir. İki-yanlı kredilerin bir kısmına ait olan taksit ve faizler, borcu alan ülkede genellikle merkez bankası görevini yüklenen bir bankada ulusal para birimiyle açtırılan bir hesaba yatırılabilir. Yumuşak kredi denen bu borçlara ait yüklerin yatırıldıkları hesaba, karşılık fonları adı verilir. Bu karşılık fonu, örneğin borcu veren ülkenin alan ülkedeki temsilciliklerinin cari harcamaları için kullanılabilir. ABD'nin üretim fazlasından Türkiye'ye yaptığı besin maddesi yardımları bu tür bir koşula bağlanmıştır (Akin, 1998:372). Tüm bunlar göstermektedir ki, devletlerarası borçlanmalar ekonomik ve politik çıkarlarla çok fazla yüklüdür. Bu nedenle, kullandıklarında oldukça dikkatli bir getiri-götürü dengesinin kurulması, ülkenin hem ekonomik hem de politik geleceği için büyük önem taşır.

Uluslararası finansman kuruluşlarının ortaya çıkışı tamamen dünya ekonomik konjonktüründen kaynaklanmaktadır. İlk olarak 1944 yılında, savaş nedeniyle yıkıma uğrayan ve üretim gücünü büyük ölçüde yitiren Avrupa'yı imar edebilmek için Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) kurulmuştur. Batı Avrupa ülkelerinin hızla kalkınmaları, bu kurumun çalışma alanını azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yöneltmiştir. Daha sonra bu

amaç için çalışmak üzere Dünya Bankasına, Uluslararası Finans Kurumu (IFC) ve Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA)' da katılmıştır. Bu gelişim içerisinde ırksal, dinsel, bölgesel finansman kuruluşları da etkinlik göstermiştir.

Zaman içerisinde bu belli başlı üç finans kuruluşunun, tüm azgelişmiş ülke borçları içindeki payı önemli boyutlara ulaşmıştır. Ancak özellikle 1970'lerden sonra hem borç düzeyi hem borçlanma koşulları açısından bu kuruluşlar uygun kaynak olma özelliğini yitirmişlerdir. Örneğin 1970 yılında EBRD, IFC ve IDA'nın azgelişmiş ülkelerin toplam borçları içindeki payı %13,35 iken bu oran 1980'de %9,66'ya 1985'te ise %11,5'e düşmüştür. Öte yandan, yapılan bu yardımların ortalama olarak %31,9'u hibe olarak verilmiştir. Oysa hibe payı 1975'te %21'e, 1980'de %8,6'ya, 1984'de ise %7,4'e inmiştir. Ödemesiz dönem 1970'lerde 5,7 yıl iken, 1984'e gelindiğinde 4,7 yıla inmiştir. Bu arada vadeler de 1970'de 20,5 yıl düzeyinde iken, 1984'de 15 yıla kadar düşmüştür. Tüm bunların yanında borç faizi 1970'lerde %5,3 iken, 1984'de %9,2'ye ulaşmıştır (Alpar ve Ongun, 1985:125-129). Tüm bunlar gösteriyor ki, uluslararası finans kurumlarından yapılan borçlanmalar da, uygun kaynak olma özelliğini yitirmiştir. Kredilerin yükselen maliyetleri, bunların azgelişmiş ülkeler tarafından da kullanılabilmesini zorlaştırmıştır.

Diğer yandan her ne kadar uluslararası finans kuruluşları tarafsız bir yapıya sahiplermiş gibi gözükseler de, aslında bu nitelikten de yoksundurlar. Bugün bu kuruluşların oldukça büyük bölümünün yönetimi ABD'ye ve Batı Avrupalılara aittir. Bu nedenle gerekli finansman kaynaklarından yararlanabilmek, bir ölçüde bu ülkelerin genel politikalarına ters düşmemeye bağlıdır. Bu etkiler, yabancı sermayenin özel girişimin teşviki ile liberal ekonomi politikalarına önem verilmesine neden olmuştur. Hiç kuşkusuz bu durumdan, kaynakların hem ülkelerarası hem de ülke içi dağılımı olumsuz yönde etkilenmiştir.

2.2.3. Dış Yardım ve Hibeler

Dış yardımlar, veren ülkeden çok, alan ülkeye sosyo-ekonomik yarar sağlayan kaynaklardır. Bu yardım parasal olabileceği gibi mal, makine, araç-gereç, besin maddeleri gibi şekillerde yapılabilir.

İkinci Dünya Savaşından sonra Marshall Planı ile başlatılan dış yardımı başlangıçta yalnız ABD yapıyordu. Son yıllarda bir yandan Batı Avrupa ekonomilerinin kalkınmaları ve ekonomik bir güç olarak ortaya çıkmaları, diğer yandan ABD'nin mali durumu ülkeyi dış yardımda yeni ortaklar aramaya zorlamıştır (Türk, 1970:181).

Dış yardımların döviz olarak ödemeleri 1950'lerden sonra herhangi bir ön şart taşımadan verilirken, 1960'tan sonra "şartlı yardım" şekline dönüşmüştür. Şartlı yardımlarda, yardımı veren devlet bu yardımın belli projelerin veya kendi ülkesinden yapılacak ithalatın finansmanında kullanılmasını istemekte ve yardımı ancak bu şartın gerçekleşmesi halinde vermektedir. Azgelişmiş ülkelerde, iyi yatırım projelerinin kıt olduğu ve devletin gösteriş harcamaları eğiliminin yüksek olduğu dikkate alınırsa şartlı yardımların kaynak israfını ödeyeceği düşünülebilir. Buna rağmen şartlı yardımların ulusal kalkınma stratejisine ters düşme tehlikesi vardır (Savaş, 2000:102).

Dış yardımlar, sadece yoksullara yardım gibi insancıl nedenlerden değil, temelde daha çok politik ve ideolojik nedenlerden kaynaklanmıştır. Bu politik ve ideolojik neden 1980'li yılların başlarında son bulan kapitalist-komünist ülkeler çekişmesidir. Bu çekişme ortamının getirdiği, yardım yarışı temelde yardımın yapıldığı ülkeyi, yapan ülkeye karşı ekonomik ve politik kararlarında bağımlı kılmaktadır. Diğer yandan gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülkelere bağımlılığı son 20, 30 yıla oranla çok daha artmıştır. Bu nedenle azgelişmiş ülkelerin gelişmeleri, gelişmiş ülkelerin bu ülkelerdeki kaynaklardan çok daha rahat yararlanmalarını da sağlayacaktır. Bir başka açıdan, bu ülkelerin gelişmeleri aynı zamanda uluslararası pazarın gelişmesi anlamına da gelmektedir. Bazen yardım alan devletlerin stratejik ve jeopolitik

önemleri yardımlarda büyük rol oynamakta, ülkenin kalkınmasını geri plana itebilmektedir. Marshall yardımına Türkiye ve Yunanistan'ın sonradan katılmaları buna güzel bir örnektir.

Alınan yardımlar zorunlu yatırımların yapılma şanslarını arttırmaktadır. Böylece ekonomide yatırım düzeyi artacak, ekonomik konjonktür yükselilebilecektir. İthal edilen makine ve teçhizat ile üretim çeşitlendirilebilecek, böylece ekonomi dış talepteki değişmelerden daha az etkilenecektir. Şüphesiz dış yardımların saymaya çalıştığımız bu yararları, planlı bir dağıtım mekanizmasıyla sağlanabilir. Dengesiz bir dağılım, ekonomiye yarardan çok zarar getirecektir. Bir yönüyle de bu yardımlar, yeterli düzeyde ithalat için kullanılmazsa, yardım nedeniyle artan talep arzla karşılanamayacağı için enflasyon baş gösterecektir.

Hibe olarak sağlanan fonların belirli özel alanlar dışında, ekonomik kalkınma açısından önemi ortadan kalkmıştır. Kıtık çeken Afrika ülkelerine yapılan gıda yardımları ve azgelişmiş ülkelere yapılan askeri yardımlar bu kapsam içindedir.

2.2.4. Yabancı Sermaye Yatırımları

Yabancı Sermaye Yatırımlarının tanımı değişik yazarlarca değişik şekillerde ancak ortak yönde yapılmaktadır. Güngör Uras'a göre, bir ülkenin karşılığını değişik biçimlerde ileride ödemek üzere başka ülkelere kısa sürede ekonomik gücüne ekleyebileceği, mali veya teknolojik kaynaklardır (Uras, 1979:27).

Seyidoğlu'na göre, genel bir tanımlama ile bir ülke sakinlerinin kendi ülkelerinin sınırları dışında servet edinmelerine uluslararası yatırım veya yabancı sermaye yatırımı adı verilir (Seyidoğlu, 1990:551). Veysel Savaş ise, bu kavramı, yabancı ülke müteşebbisleri tarafından ulusal ekonomiye getirilen yatırım fonları olarak tanımlar (Savaş, 1986:96). Doğruel ise, ülke dışından bir firma ya da yatırımcı kuruluşun daha önceden var olan ya da

yeni kurulan firmaya ortak olarak katılımıdır şeklinde tanımlamıştır (Doğruel, 1989:77).

Yabancı sermayenin ekonominin genel dengeleri üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri vardır. Ödemeler dengesi üzerindeki doğrudan fon akışı biçiminde ortaya çıkan etkinin yanında, kar transferi biçiminde fon akışı üzerinde de dolaylı etkisi de vardır. Ayrıca, yatırım olarak, yarattığı teknolojik değişim ve ihracat genişlemesi yoluyla dolaylı olarak büyümeyi etkiler. Yabancı sermayenin geldiği ülkedeki piyasa yapısı, işgücünün verimliliği, sermayenin getiri oranının refahın dağılımı üzerinde dolaylı etkisi vardır (Berksoy, Doğruel, 1989:34-40). Yabancı sermayenin ülke içindeki varlığı, doğrudan yatırım yoluyla mülkiyet ortaklığı ve yönetim ortaklığı biçiminde kendini gösterir. Sistematik bir ilişki kurulmaz. Bu daha çok yerli ve katılımcı firmaların ortaklık anlaşması ile belirlenir.

Doğrudan bir sermaye girişi olarak, mülkiyet ortaklığının dolaylı ve doğrudan etkileri dış ödemeler dengesi üzerinde kendini gösterir. Yönetim ortaklığı, firmanın teknoloji seçimi, iç ve dış pazar tercihi, organizasyon, firmanın üretim kapasitesi, üretim düzeyi ve verimlilik konularındaki tercihleri yönlendirir. Gelişmekte olan ülkelerdeki yabancı sermaye açısından yönetim ortaklığı, mülkiyet ortaklığına göre daha yaygın belirleyici bir özelliktir (Doğruel, 1989:77).

Yabancı sermayenin az gelişmiş ekonomide yapacağı yatırımlar, bu ülkelerin yatırım gereksinimleriyle bağdaştığı zaman az gelişmiş ekonomilerde yurtiçi birikimlerle karşılanacak yatırım miktarı azalır. Dolayısıyla yabancı sermaye yatırımları yurtiçi birikimlere bir ek niteliği taşır. Bu yönüyle yabancı sermaye, ekonomik kalkınmanın en az özveri ile gerçekleşmesini sağlar. Diğer yandan yabancı sermaye yatırımları dış ticaret ve ödemeler bilançosu açıklarını azaltır. Yabancı sermaye yatırımlarının önemli bir başka niteliği ise beraberinde modern yönetim tekniklerini, modern organizasyon yapısını yeni pazarlama stratejilerini ve geniş finansman olanaklarını da beraberinde getirmeleridir.

Bunlardan başka, yabancı sermaye yatırımları aracılığıyla kendi ülkelerinde gerek sermayenin bolluğundan, gerekse iş alanlarının darlığından dolayı rasyonel bir şekilde yararlanılması olası olmayan sermaye, dış ülkelere akarak en yüksek verimliliği sağlayabileceği yerlere yerleşir. Böylece, uluslararası bir ölçü içerisinde sermayenin en rasyonel bir şekilde kullanılması gerçekleşmiş olur. Diğer yandan, sermayenin aktığı ülke açısından bakılırsa, sermaye akımı istihdamı ve yatırım düzeyini artırarak ekonomik kalkınmaya yardımcı olur (Olalı, 1972:63).

Gözden uzak tutulmamalıdır ki, yabancı sermaye yatırımı bir ülkeye öncelikle kar amacıyla gelmektedir. Üstelik bu kar sermayenin kendi ülkesinde elde edeceği kardan çok daha fazla olmalıdır. Öyle ki bu kar, yabancı bir ülkede yatırım yapmanın riskini göz ardı ettirebilsin. Diğer yandan, yabancı sermaye yatırımları, cari işlemler bilançosu üzerine olumlu etkiyi çoğu kez ilk geldikleri dönem yaparlar. Daha sonraki yıllar kar transferi ve transfer fiyatlaması gibi yollarla, kısa sürede kendilerini amorti ederek pozitif transfere geçebilirler. Yabancı sermaye yatırımlarının çoğu kez dışarıdan sermaye getirmeksizin yerel finansman kaynaklarından yararlandıklarını da söylemek olasıdır. Bu yönüyle yabancı sermaye kaynak yaratmamakta, kaynak yutmaktadır. Yabancı sermaye daha çok sermaye-yoğun üretim teknikleri kullanmaktadır.

Dış borçlar ve dış yardımlara göre yabancı sermaye yatırımları daha çok istenen kaynak niteliğindedir. Çünkü ilk iki kaynak da vadesi geldiği zaman anapara ve faiz ödemeleri ile geri ödenmesi zorunludur. Oysa, yabancı sermaye yatırımları ülkeye gelir ve üretimde bulunur. Üstelik vergi de vererek ülkenin iç kaynak düzeyini yükseltir.

2.3. Dış Kaynak Zorunluluğu Ve Gereksinimlerinin Belirlenmesi

Az gelişmiş bir ülkenin kalkınmasını finanse edebilmesi için iç kaynakların yetersiz olduğu açıktır. İç kaynakların yetersiz oluşu, ülkeleri dış kaynaklara yöneltmektedir. Ancak, dış kaynak dikkatli ve ölçülü kullanılmadığı sürece ekonomik yapının alt üst olmasına, ekonominin denetiminin yabancıların ellerine geçmesine neden olabilecektir. Bu nedenle dış kaynak gereksiniminin nedenleri ve bu gereksinimin belirlenmesi önemli bir konudur.

2.3.1. Dış Kaynak Zorunluluğu ve Ekonomik Kalkınma

Az gelişmiş ülke sorunlarının tartışılmaya başlandığı II.Dünya Savaşı sonrası yıllarda bu ülkelerin "fakir oldukları için fakir" olduğu görüşü yaygındı. Az gelişmiş ülkelerin düşük gelir düzeyinde bir çeşit kararlı denge içinde olduğunu kabul eden bu görüş kısaca, "fakirliğin kısır döngüsü" olarak bilinmektedir. Düşük gelir düzeyine bağlı olarak ortaya çıkan düşük tasarruf, düşük yatırım ve düşük gelir artışı zinciri, bir kısır döngüyü oluşturmaktadır. Bu durumdan kurtulmanın yolları konusunda değişik yaklaşımlar önerilmiş ise de, o yılların hemen bütün iktisatçılarının birleştikleri nokta, kısır döngüyü kırmak için bir yatırım hamlesinin gerekli olduğu idi. Şüphesiz bu yatırım hamlesinin gerçekleştirilmesi için de kaynak bulunmalıydı. İç kaynakların yetersiz düzeyi, hiç kuşkusuz az gelişmiş ülkeleri dış kaynaklara yönelten en büyük etken olmuştur. Bu sonuca teorik açıdan da yaklaşmak olasıdır. Açık ekonomide;

I: yatırım, X: ihracat, M: ithalat, S: tasarruflar ise

$$I+X=S+M \text{ şeklindedir (2.1)}$$

Buna göre,

$$I+ (X-M)=S \text{ olur (2.2)}$$

Bundan şu sonuç çıkar ki: gerekli yatırım düzeyine ulaşabilmesi, formülde $(X-M)$ ihracat ithalat farkının yani ihracatın ithalattan fazla olmasına bağlıdır. Ancak azgelişmiş ülkelerde bu farkın genellikle negatif olması, yeterli birikim ve dolayısıyla yatırım düzeyine ulaşılmasını engellemektedir. Bu nedenle, bu ülkeler hızlı kalkınabilmek için gerçekleştirmeleri gerekli yatırım hamlesinin finansmanında dış kaynaklara yönelmektedirler. Kuşkusuz ihracat ithalat farkı ya ihracatın artırılması ya da ithalatın azaltılması yoluyla pozitifte dönüştürülebilir. Ancak çoğu kez azgelişmiş ülkeler döviz yetersizlikleri nedeniyle sermaye malı ithal edemediklerinden kısa dönemde ihracatlarını arttıramamakta diğer yandan yine bu amaç için gerekli ithalatı sağlayabilmek amacıyla ithalatlarını düşürmemektedirler.

Toplumsal refah ve huzuru sağlamanın anahtarı olan güçlü ekonomiye ve dolayısıyla yüksek ulusal gelire, sağlıklı bir ödemeler dengesine, en aza inmiş bir işsizlik oranına ulaşmanın yolu daha fazla kaynak ihtiyacı demektir. Ülkenin yarattığı katma değerden, hızla artan nüfusun temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra kalan kısmın yatırımlara aktarılmasıyla gelişmiş ülke ekonomilerini yakalamanın en azından kısa vadede mümkün olmadığı ve bunun için dışa kaynak ihtiyacı olduğu açıktır (DPT, 1990:1).

Unutmamak gerekir ki, günümüzün hemen tüm sanayileşmiş ülkeleri kalkınma dönemlerinde dış kaynaklardan yararlanmışlardır. Ancak dış kaynak miktarı ile kalkınma hızı arasında kesin bir ilgi yoktur. Dış kaynaklarla kalkınma hızı arasında açık bir ilişki bulunmaması; dış kaynakların iyi kullanılmaması ve ödeme şartlarının ağırlığı gibi dış kaynakların kendine ait unsurlarından doğabileceği gibi, ekonominin yapısına, işleyişine ve kurumlarına ait özelliklerden de doğabilir (Savaş, 1986:86).

2.3.2. Dış Kaynakları Emme (Massetme) ve Geri Ödeme Kapasitesi

Dış kaynakların kullanımının zorunluluğu, bizi kullanılacak optimal dış kaynak düzeyi düşüncesine götürür. Bir ülkenin hiç bir makroekonomik

dengesizliğe yol açmaksızın yararlanabileceği dış kaynak düzeyi o ülkenin bu kaynakları emme ve geri ödeme kapasitesine bağlıdır.

Ulusal üretime, istihdam düzeyine ve dış ticaret dengesine olumlu etkilerde bulunmayan dış kaynakları kullanmanın bir anlamı olmaz. Her ekonominin, kullanacağı dış kaynağı teknik deyim ile “emme kapasitesi” vardır. Dış kaynakları emme kapasitesini belirleyen teknik, sosyal ve psikolojik etkenler vardır.

Teknik etkenlerin başlıcaları arasında altyapı yatırımlarının yetersizliği, sektörler arası bağımlılığın zayıf olması, kalifiye yönetici ve işçi kıtlığı gibi noktalar sayılabilir. Sosyal ve psikolojik nedenler arasında, idari mekanizmanın köhne, tembel ve yolsuzluklara yatkın olması, toplumun yeniliklere direnmesi ve geleneklerin ağır basması gibi nedenler vardır. Teorik yönden dış kaynakları emme kapasitesi ise, dış kaynaklara ödenecek faiz haddi ile sınırlanmaktadır. Bu görüşe göre dış kaynakların ekonomiye olan marjinal katkısı, dış kaynaklara ödenecek faiz haddine eşit olduğunda emme kapasitesinin tamamı kullanılmış olur (Savaş, 1986:130-131).

Gelişmekte olan ülkeler geri ödeme kapasiteleri elverdiği sürece yeniden borçlanma yoluna gitmelidirler. Bu da büyük ölçüde dışarıdan sağlanan fonların kullanışıyla ilgilidir. Bir ülkenin belli bir yılda faiz, anapara ve yabancı sermaye kar transferlerini karşılayabilme gücüne “geri ödeme kapasitesi” denir. Dış kaynaklar, döviz gelirlerini artırıcı alanlara yöneltilmelidir. Böylece ihracat teşvik edilerek döviz kayıpları azaltılır ve ülkenin geri ödeme kapasitesi artar. Genellikle kısa dönemde, geri ödeme kapasitesinin kaba bir ölçüsü olarak borç-servis oranı kullanılmaktadır. Borç-servis oranı ile: faiz, anapara taksitleri ve kar payı gibi dış borç ödemelerinin yıllık toplamının o yılın ihracat gelirlerine oranı ifade edilir. Yüksek bir borç-servis oranı, borçların geri ödeme kapasitesinin zayıflığına işaret eder (Seyidoğlu, 1986:511-512).

2.3.3. Dış Kaynak Gereksiniminin Belirlenmesi

Ekonominin gereksinim duyduğu dış kaynak düzeyi, başlıca iki farklı yoldan bulunabilir. Bunlardan ilki Harrod ve Domar Büyüme Modellerinden hareketle hesaplanırken, diğeri işgücü sayısı dikkate alınarak elde edilebilir.

İki İngiliz iktisatçısı olan Sir Roy Harrod ile Eevsey D.Domar tarafından birbirinden bağımsız olarak geliştirilen büyüme modelidir. Büyüme süreci ilk defa bu model yardımıyla sistematik bir biçimde incelenmiştir.

Model esas olarak Keynes'in gelir oluşumu teorisinin dinamik hale getirilmiş şeklidir. Keynes, yatırımların kapasite artırıcı etkisini dikkate almamıştı. Halbuki harrod-domar modeli, yatırımların gelir ve talep etkisi ile birlikte, kapasite oluşturuocu etkisini de analize katarak ekonominin dengeli büyümesi için gerekli olan şartları ortaya koyabilir.

Model, şöyle formüle edilebilir:

$$dy = 1/k \cdot i$$

dy=reel gelirdeki artış hızı (büyüme hızı)

k=sermaye/hasıla katsayısı

i=GSMH'dan yatırıma ayrılan payı ifade etmektedir.

Bunu bir örnekle açık hale getirelim:

Mesela %6'lık bir büyüme hızını gerçekleştirmek için, sermaye/hasıla katsayısı 2 ise, GSMH'nın %12'sini tasarruf edip yatırıma ayırmak gerekir. Eğer iç tasarruf oranı bu orandan daha düşük, örneğin %10 ise, aradaki %2'lik fark dış kaynak ihtiyacı olduğunu ifade etmektedir.

Modele göre, yatırım miktarının tasarruf hacmine eşit olması durumunda ekonomi, marjinal tasarruf eğilimi sermaye/hasıla katsayısı tarafından belirlenen bir oranda büyüyecektir. Oldukça basit varsayımlara dayanmakla birlikte model, dinamik büyüme sürecini açıklıkla ortaya koymaktadır.

İkinci yöntemde ekonominin dış kaynak gereksinimi istihdam edilecek işgücü sayısına göre belirlenir. Bu durumda her bir sektör bazında istihdam hacmi büyüklükleri belirlenir. Daha sonra her bir sektörde tek bir kişiyi istihdam edebilmek için gerekli sermaye miktarı, bu istihdam miktarı ile çarpılır. Böylece yapılması gerekli toplam yatırım düzeyine ulaşılır. Bundan iç birikim miktarının çıkarılması, bize yine gerekli dış kaynak miktarını verir.

2.3.4. Dış Borç Türleri

OECD'nin kullandığı sınıflamaya göre, kalkınmanın finansmanını sağlayan dış borçları "kalkınma kredileri" kapsamında incelemek gerekmektedir. Kalkınma kredileri; proje ve program kredileri, bağlı ve serbest krediler, ihracat kredileri ve borç ertelemeleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. Ayrıca, hükümetler arası ve uluslararası kuruluşlar aracılığıyla sağlanan borçlar olarak ise, iki-yanlı ve çok-yanlı krediler şeklinde ayrılmaktadır.

2.3.4.1. Kalkınma Kredileri

Kalkınma kredileri azgelişmiş ekonomilerin kalkınması ve gelişmesi için sağlanan kredilerdir. Bu konu, proje ve program kredileri, bağlı ve serbest krediler, ihracat kredileri ve borç ertelemeleri şeklinde aşağıda daha geniş bir şekilde açıklanmıştır.

2.3.4.1.1. Proje ve Program Kredileri

Belirli bir projenin gerçekleştirilmesi amacıyla sağlanan krediye denilmektedir. Kalkınma planlarında yer alan kamuya ve özel sektöre ait yatırım projelerinin gerçekleştirilmesine yönelik olan bu krediler genellikle

bağlı krediler kapsamına girmekle birlikte, bunların uluslararası mali kurumlar tarafından verilen kredilerde serbest olabilmeleri de söz konusudur. Yatırımların gerçekleşme süresine göre belirli bir miktar kredi ülkelere verilmektedir.

Proje kredilerinde özellikle ABD'nin "iki basamaklı kredi yöntemi " uyguladığı görülmüştür. Bir yatırımdan sağlanacak reel gelir ile o yatırımın bulunduğu ülkenin dış ödeme olanağı arasında bir uyuma olmaması halinde, iki basamaklı kredi yöntemine başvurulmaktadır (Kayra, 1970:81). Bu yöntemle başvurulmasının nedenleri aşağıdaki gibi belirtilebilir.

- Kendisine kredi sağlanan bir özel veya kamu kurumu, borç faiz ve anapara taksitlerini hükümete yerli para ile ve piyasa koşullarına göre normal faizlerle yapmaktadır. Hükümet ise, alacaklı ülkeye daha hafif koşullarda ödemelerde bulunma olanağını elde etmektedir. Aynı kolaylıklar vade yönünden de uygulanmaktadır. Buna göre iki basamak yöntemini uygulamanın ilk nedeni, yardım veren kurum ile hükümetin ödeme olanakları arasındaki dengesizlikten kaynaklanmaktadır.
- Bir kuruma dışarıdan ucuz faizli kredi sağlandığında, bu kurum belirli bir oranda katkı elde etmektedir.
- Çok uygun koşullu bir kredi verildiğinde, alacaklı ülke borçlu ülkedeki kuruma üretken yatırımları güçlendirecek yardımlar yapıyor demektir.

İki basamaklı yöntemde uygun kredi koşulları içeren anlaşma kredi alan ülke hükümeti ile yapılmaktadır. Anapara ve faiz ödeme yükümlülüğünü üstlenen hükümet, projeyi gerçekleştirecek olan özel ve kamu kuruluşlarına söz konusu krediyi devretmektedir. Böylece yatırımcı kuruluş kendi hükümetine karşı sorumludur. Kredi sağlayan özel veya kamu kuruluşu anapara ve faiz ödemelerini hükümete ulusal parayla ve kredi anlaşmasında belirlenmiş faiz oranından daha yüksek bir faiz oranı ile yapmakta, hükümet ise, alacaklı ülkeye daha uygun koşullarda ödemelerde bulunmak olanağı

elde etmektedir. Aynı kolaylıklar vade yönünden de geçerlidir. Yatırımcı kurum borcunu örneğin, yirmi beş yılda ödeyebilmektedir.

Kalkınma bankaları yatırım sermayesi açığını gidererek ve bunun yanı sıra teknik açıdan yardımda bulunarak kalkınma sürecini hızlandırmayı üstlenen kuruluşlardır. Kalkınma bankalarının amaçlarından birisi de dış ülkelerden ve uluslararası finans kuruluşlarından sağlanacak kaynakları ve teknik yardımları sanayi kesimine kanalize etmektir.

Bir projeye bağlı olmadan kalkınma planlarında öngörülen dış finansman ihtiyacını karşılamak amacı taşıyan kredilere program kredileri denilmektedir. Azgelişmiş ülkeler tarafından daha çok kullanılma eğilimi taşıyan ve bir projeye bağlı olmadan verilen bu krediler, ithalatın finansmanını sağlamak yönünden önemli bir kaynaktır. Program kredileri verildiği yıllar içinde kullanılmaktadır. Ancak kullanılmayan kısımların gelecek yıllara aktarılması olanağı vardır. Program kredisinin kapsamına girecek malların nelerden oluşacağı yardım anlaşmasında belirtilmektedir (Akçay, 1988:41). Program kredileri çoğunlukla ikili anlaşmalar çerçevesinde sağlanmaktadır. İki yanlı kredileri ise, çok-yanlı yardımlar kapsamında değerlendirilmektedir.

2.3.4.1.2. Bağlı ve Serbest Krediler

Kredi veren ülkeden mal veya hizmet satın alınması koşuluyla sağlanan kredilere bağlı krediler denilmektedir. Bağlı kredilerin bir ülkeden alınacak malların tümünü içermesi halinde "ülkeye bağlı ya da kaynağa bağlı" krediler olarak tanımlanmaktadır (Kayra, 1970:78-79). Krediyi alan ülkenin dış ticaret dengesi, krediyi veren ülkeye göre açık veriyorsa bağlı krediler azgelişmiş ülkeler için belirli ölçüde yararlı olabilmektedir. Fakat, bağlı kredilerin azgelişmiş ülkeler için yarattığı sakıncaları şu şekilde belirtilebilir:

- Dış ticaret pahalı kaynaklara yöneltilmektedir. Bağlı krediler, borçlu ülkenin pazarlık gücünü ortadan kaldırmakta ve satın alınan mal ve hizmetler için daha yüksek fiyatlar ödenmektedir.
- Kalkınmanın gerektirdiği finansman ihtiyacı artmaktadır.
- Bağlı kredilerde düşük kaliteli mallar alma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.
- Bağlı kredilerle kurulan sanayiler verimli olmamakta ve ihracat yapma olanağı azalmaktadır.
- Ticaretin yönünü değiştirmeyen krediler, ülkenin eski ticaretini finanse etmektedir. Ticaretin yönünü değiştiren krediler ise finansman ihtiyacı duyan azgelişmiş ülkeleri hangi kaynaktan olursa olsun mal sağlamaya ittiği için, ticaret başka bir ülkeye kaymaktadır.

Bağlı kredilerin kredi veren ülkeler için sağladığı yararlar ise şu şekilde belirtilebilir:

- Üretimi ve ihracatı artırmaktadır,
- Atıl kapasitede bulunan sanayiler tam kullanılarak verimlilik artırılabilir,
- Kredilerin ödeme güçlüğü yaratması önlenmektedir,
- Rekabet önlenerek, yüksek fiyatlar uygulanabilmektedir.

Günümüzde gelişmiş ülkeler tarafından verilen kredilerin genellikle bağlı krediler şeklinde olması, krediyi veren ülkenin lehine bir sonuç yaratmaktadır. Verildiği kaynağa ve belirli bir projeye bağlı olmayan kredilere serbest krediler denmektedir. Serbestlik gerçekte var olmamakla birlikte, kalkınmanın ihtiyacı olan mal ve hizmetler uluslararası piyasalardan uygun koşullarla sağlanabilmektedir.

2.3.4.1.3. İhracat Kredileri

İhraç edilecek malın satın alınmasında, üretilecek ise hammadde ve aramalarının yurtiçinden ve yurtdışından sağlanmasında ve ihraç bedeli dövizlerin gelişine kadar geçen sürede, bankalar ve Merkez Bankası tarafından ihracatı finanse etmek için kullandırılan krediler ile döviz olarak navlun bedeli getirmeyi taahhüt eden nakliyecilere verilen kredilere ihracat kredileri denilmektedir (Kurt, 1983:18).

İhracat kredileri hükümetler tarafından alınmaktadır. Krediyi verenler de satıcı firmalar olmaktadır. Ancak, satıcı firmalar krediyi, kendilerine teminat veren özel ya da kamu kuruluşu niteliğindeki büyük finansal kuruluşların denetiminde vermektedirler. İhracat kredilerine satıcı kredileri de denilmektedir.

İhracat kredilerine uygulanan faiz oranı diğer kredi türlerine göre yüksek olmaktadır. Ayrıca, ihracat sigorta kredileri de eklendiğinde, kredilerin maliyeti önemli ölçüde yükselmektedir. İhracat kredileri krediyi veren ülkenin ihracat ihtiyacı, pazarın genişletilmesinde duyulan ihtiyaç ve özel kuruluşların elde edecekleri yararlar nedeniyle verilmektedir. Krediyi alan ülkeler ise, kalkınmayı sağlayacak yatırımların finansmanında kullanmak amacıyla bu kredileri almaktadır (Alpan, 1996:1).

Para ve sermaye piyasalarının yeterince gelişmediği azgelişmiş ülkelerde ihracatçıların uygun koşullarda kredi temin edebilmeleri ve dünya piyasalarındaki rekabetin üstesinden gelebilmeleri oldukça zordur. Özellikle azgelişmiş ülkeler için önem taşıyan, ihracatçının uluslararası standartlara uygun daha kaliteli mal üretebilmesini sağlamak için sevkiyat öncesi finansman sağlanması, üretim aşamasında finansman ihtiyacı olan sektörlerin geliştirilmesi yönünden olumlu sonuçlar vermektedir.

2.3.4.1.4. Borç Ertelemeleri

Vadesi gelmiş bir borcun ödenmesinin ilk kredi faizine kıyasla düşük bir faiz oranı karşılığında daha sonraki yıllara ertelenmesine borç ertelenmesi denilmektedir. Borç ertelemeleriyle hemen hemen aynı anlamda kullanılan röfinansman kredileri ise, vadesi geldiği halde ödenmeyen borcu karşılayabilmek amacıyla alınan kredilerdir. İkisi arasında küçük bir fark vardır. Borç ertelenmesinden farklı olarak, röfinansmanlarda vadesi gelen ve ödemesi gereken borçlar alacaklı ülkelerce sağlanan yeni bir finansman ile ödenmekte ve bu finansman yeni bir borç sayılmaktadır.

2.3.4.2. İki-yanlı ve Çok-yanlı Krediler

Borç alan ve borç veren ülkeler arasında yapılan ikili anlaşmalara dayalı olarak verilen kredilere iki-yanlı krediler denilmektedir. Günümüzde en fazla iki-yanlı kredi sağlayan ülke ABD'dir. İkinci Dünya Savaşından sonra Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya da kredi veren ülkeler arasına girmiştir. Dış yardımlar Uluslararası Kalkınma Teşkilatı (AID) tarafından verilmektedir. AID kredilerinin neredeyse tamamı, ABD mallarının satın alınması koşuluyla verilmektedir. Bu krediler kamu veya özel işletmelere ya da doğrudan doğruya hükümetlere açılmaktadır. Kredilerin geri ödenmesi dolar ile yapılmakta ve kırk yıla kadar ödeme süresi tanınmaktadır. ABD'nin ihracatını geliştirmek amacıyla kurulan diğer bir kuruluş da İhracat-İthalat Bankasıdır (Ex-Im Bank). Bankanın verdiği krediler %5-6 faizli, geri ödeme süresi 5-20 yıl ve ödeme şekli dolar olan kredilerdir.

İki kutuplu dünya hayatının sona erip tek kutuplu dünya haline gelinmesiyle dünyadaki toplam borç tutarı büyümüştür.

Gorbaçov yönetimi ve glasnost-perestroyka süreci SSCB'nin kaderini hızla değiştirirken, Kırgızistan'ın bu değişiklikten etkilenmesi kaçınılmazdı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: KIRGIZİSTAN'IN DIŞ BORÇLARININ ANALİZİ

3.1. Geçiş Ekonomilerinin Genel Tanımı, Sınıflandırılması ve Başlıca Şartları

Yıllardır uygulanan merkezi planlamacı sistemden vazgeçip, serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmaya çalışan, yani ekonomik sistemin dönüşümünü sağlamaya çalışan ekonomilere, literatürde kısaca geçiş (transition) veya dönüşüm (transformasyon-transformation) ekonomileri denilmiştir. Bu ülkelerin büyük bir çoğunluğu, ideolojik anlamda da sosyalizmden vazgeçip kapitalist dünyaya katılmaya çalışmaktadırlar. Geçiş ekonomileri, daha çok Doğu Avrupa'da 1989'daki "kadife ihtilaller"den ve Sovyetler Birliği'nin yıkılıp on beş yeni ülkenin siyasi sahnede yer almalarından sonra çıkmıştır. Bunların yanında, merkezi planlamacı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçmesinde daha farklı bir çizgi izleyen Çin Halk Cumhuriyeti ve Vietnam da mevcuttur. Çin Halk Cumhuriyeti, ideolojik açıdan değişmeden, daha 1978 yılında izlediği ekonomi politikalarını değiştirmeye başlamış, şimdi geçiş sürecinde olan ülkelerin çoğu daha önce kullandıkları sosyalist ekonomiden vazgeçip serbest piyasa ekonomisinin kısmen uygulanması için bir dizi reform gerçekleştirmiştir (Jefferson, 1992:225).

Geçiş ekonomilerinde sosyalist geçmişten kalan miras kabaca şu şekilde özetlenebilir; Hizmetler sektörü aleyhine sanayi ya da tarım sektörlerinin normal olamayan ağırlığı ve ekonominin çeşitlendirilmiş değil, uzmanlaşmış yapısı; planlamacıların belirlediği yönde devletin ihtiyaçlarını karşılayan devasa üretim birimleri, teknolojik açıdan geri kalmış sermaye stoğu ve merkezi önceliklere göre kullanılan ve büyük ölçüde tahribata uğramış toprak, cumhuriyetler arası büyük ticaret bağımlılığı, uzun süre ekonomik güvensizlikten ve rekabetten korunan üretim birimlerinin nerdeyse

tamamen devlet mülkiyetinin geçerli olduğu bir ortam (Schoeder, 1996:12).

Geçiş ekonomilerini kabaca sınıflandırmak gerekirse, sosyalist kampa daha sonra katılan ve serbest piyasanın nispeten unutulmamış olduğu Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerini, Orta Asya Ülkelerini ve Asya'daki geçiş ekonomilerini birbirinden ayırmak gerekir.

1. Avrupa ve Eski Sovyetler Birliğindeki Geçiş Ekonomileri;

- a) Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri (ODAÜ): Arnavutluk, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Makedonya, Macaristan, Romanya, Slovak Cumhuriyeti ve Slovenya.
- b) Baltık Cumhuriyetleri (BC): Estonya, Letonya ve Litvanya
- c) Eski Sovyet Cumhuriyetleri (ESC): Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan , Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna.

2. Asya'daki Geçiş Ekonomileri (ASE):

- a) Çin
- b) Kamboçya
- c) Laos
- d) Vietnam

Bu ülkelerin ekonomilerini incelerken dikkat edilmesi gereken husus, ülkelerin potansiyelleri veya başlangıç şartlarıdır (initial conditions). Söz konusu ülkeler;

- Gelişmişlik düzeyi,
- Yapısal ve makroekonomik çarpıklıkların boyutu,
- Sosyalist rejiminin geçerli olduğu süre,
- Sosyalist dönemde reformların varlığı ve kapsamı,
- Sosyalist ülkeler arasındaki ticari sisteme entegrasyon veya (eski Sovyet Cumhuriyetleri için) sovyet ekonomisine entegre olma ve bağımlılık derecesi,

- Sosyalist sistemin çöküşünden önceki siyasi özgürlüklerin ve demokratikleşmenin boyutları,
- Tarihi şartlar,
- Geçmişteki komünizm karşıtı ve bağımsızlık yanlısı hareketlerin gücü,
- Etnik homojenlik ya da değişkenlik, devlet yönetiminin kalitesi

bakımından farklılık gösterirler (De Melo, 1997:9; Dabrovski, 1995:31).

De Melo ve diğerlerinin çalışmasında olduğu gibi başlangıç durumunu oluşturan ve ampirik çalışmalarda gelişmişliği ölçmede kullanılan değişik kriterler şunlardır; gelir düzeyleri, kentleşme oranı, sanayi çarpıklıkları, doğal kaynakların mevcudiyeti, coğrafi konum, 1980'lerin ikinci yarısındaki ekonomik büyüme oranları, baskı altındaki enflasyon, GSMH'deki ticaret oranları ve karaborsa döviz kuru.

Bunların yanı sıra, bazı kurumsal değişkenlerden de bahsedilebilir. Örneğin, devlet kurumları. Bu anlamda, bağımsızlığını yeni kazanmış olan, daha önce zaten bağımsız olan, merkeziyetçiliğe ve yetki dağıtımına dayanan ülkeler birbirinden ayrılmaktadır. Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler için milli kurumları yeniden ya da ilk defa kurmak, adalet ve güvenlik sistemlerini kurmak, onların işleyişlerini sağlamak, Merkez Bankası gibi ekonomik kurumları oluşturmak, milli para birimini tedavüle sokmak ve bunun gibi birçok problemler mevcuttur. Diğer kurumsal değişken olarak piyasa ekonomisi deneyiminin yakın geçmişte yaşanıp yaşanmadığını belirten "Piyasa hafızası" (market memory) gösterilebilir (De Melo, 1997:15).

Yapılan ampirik çalışmalar, merkezi planlamanın uzun süre uygulanması ve büyük askeri harcamaların yükü gibi faktörlerin, geçiş döneminde performans farklılığına yol açan önemli etkenler olduğunu ortaya koymuştur (Krueger ve Ciolko, 1998:720).

Sosyalist sistemi öbür ülkelere nazaran daha geç benimseyen Doğu Avrupa ülkelerinin durumu, geçişte olan diğer ülkelerin durumundan bariz bir

farklılık göstermektedir. Gelişmiş Avrupa ülkelerinin yakınlığı , erken başlayan reformlar ve en önemlisi de geçişe başladıklarında var olan potansiyel, onları diğer eski sosyalist ekonomilerden ayırmaktadır. Sosyalist ülkeler arasında var olan ticari sisteme birçok Doğu Avrupa ülkesi daha az bağlıydı. Doğu Avrupa ekonomilerinin çoğunun tipik sosyalist ekonomilerden farkı, geçiş döneminden önce de, görece olarak daha açık bir ekonomiye sahip olmaları ve dolayısıyla kontrol altında ama görece olarak daha açık bir ekonominin avantajlarından faydalanmış olmalarıdır. Bu farklılığın sebepleri, Macaristan, Polonya, Çekoslovakya ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinin coğrafi avantajları ve küçük boyutlarıyla açıklanabilir (Krueger, Cialko, 1998:720).

Çekoslovakya, Doğu Almanya ve Macaristan gibi Doğu Avrupa ülkelerinin komünist sistemden miras aldıkları makroekonomik dengesizlikler diğer ülkelerinkine nazaran daha azdı. Slovenya ve Polonya'da da yapısal çarpıklıkların daha az olduğu söylenebilir. Macaristan, eski Yugoslavya ve Polonya'da da ekonomi kısmen serbestleştirilmişti ve bazı serbest piyasa kurumları bulunmaktaydı (Dabrovski, 1995:32).

Doğu Avrupa ülkelerinden Bulgaristan, sosyalist ülkeler arasında var olan sisteme daha bağımlıydı ve sosyalist ekonominin etkileri bu ülkede daha derindi.

Birer Baltık ülkesi olan Estonya, Litvanya ve Letonya da diğer cumhuriyetlere nazaran Sovyetler Birliğine geç katılmaları ve Batı'ya yakın olmaları nedeniyle diğer eski Sovyet ülkelerinden farklılık gösterirler.

Sosyalizmden miras kalan özelliklerin en yoğun bir şekilde geçerli olduğu ülkeler şüphesiz eski Sovyet ülkeleridir (Baltık ülkeleri dışında). Bunun yanı sıra Sovyet Birliğinin varisi olan Rusya dışındaki diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri, yeni devletlerdir ve bu açıdan yukarıda bahsedilen ve yeni devletlerin karşılarına çıkan zorluklarla da başa çıkmak mecburiyetindedirler. Diğer taraftan, Baltık Cumhuriyetleri dışındaki eski Sovyet Cumhuriyetlerinde "piyasa hafızası" yoktu. Yani merkezi planlamacı ekonomi çok uzun süre bu ülkelerde uygulandığı için piyasa ekonomisi

ortamında hareket edebilen bireyler ve kurumlar geçiş döneminin başlangıcında eksikti. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin eski cumhuriyetleri perestroyka yıllarında yapılan reformların etkisiyle de Sovyetlerin son dönemindeki elverişsiz ekonomik ortam içinde –bastırılmış enflasyon, büyük bütçe açığı, düşen üretim ve ticaret, çarpık görelî fiyatlar, büyük dış borç ve kaos içindeki tüketici sektörü- geçişe başlamak zorunda kaldılar (Schroeder, 1992:12).

Ayrıca geçişin ilk yıllarında aynı para birimini (Sovyet Rublesi) kullanmaya mecbur oldular.

Sovyet ekonomisinin son yıllarındaki en önemli sorunu bölgeler arasındaki gelişme eşitsizliği açısından farklılık göstermesidir. Bu cumhuriyetler diğer cumhuriyetlere göre hem ekonomik hem sosyal açıdan daha gelişmiştir. En önemlisi birçok hammadde başka cumhuriyetlerde elde edilirken, Sovyetler Birliği'nin sanayisi bu bölgede yoğunlaşmıştır. O kadar ki, burada yoğunlaşan sanayi, sadece mamul mal üreten sanayi değildi, ayrıca hammaddenin işlenmesiyle de uğraşan sanayiydi. Böylece, Sovyetler Birliğinin Avrupa kısmı doğal kaynaklar (enerji, mineraller ve hammaddeler) açısından zengin olmadığı halde, milli sanayi üretiminin ve enerji tüketiminin %80'i bu bölgede yoğunlaşmıştır (Rumer, 1989:21).

Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri ise Baltık Cumhuriyetlerine (Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya Cumhuriyetleri) nazaran daha az gelişmiştir. Özellikle Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin her türlü hammadde deposu durumundaydı ve bu ülkeler zengin hammadde kaynaklarına sahip oldukları halde, Sovyetlerin en az gelişmiş Cumhuriyetleriydi (DİE, 1993:30).

Geçiş ekonomileri incelenirken, savaş ve çatışmaların yapıldığı bölgeleri ayırmak gerekir. Çünkü savaşın ve çatışmaların getirdiği yıkım, ekonominin normal işleyişini engellemekte ve reformları geciktirmektedir.

Görüldüğü gibi, geçiş ekonomileri kendi içinde birçok faktör açısından

farklılık gösterir. Geçiş ekonomilerini inceleyen birçok iktisatçı, ülkelerin başlangıç durumlarının, izlenen reform politikaları ve bu politikaların başarılı olup olmaması üzerindeki etkilerini araştırmışlardır (Krueger, Cialko, 1998:98).

De Melo ve diğerlerinin yaptığı ampirik araştırma sonucunda (De Melo, 1997), bir geçiş ekonomisindeki ekonomik reformların hızlı olup olmasının o ülkenin başlangıç şartlarına, siyasi değişime ve bölgesel eğilimlere bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, bir geçiş ekonomisinin büyüme oranı ve enflasyon oranlarıyla ölçülen ekonomik performansının, bu ülkenin başlangıç şartlarına, ekonomik politikalara ve bölgesel eğilimlere bağlı olduğu sonucuna varılmıştır. Böylece başlangıç şartları, ekonomik performansı ve ekonomik serbestleşmenin, siyasi reform da sadece ekonomik serbestleşmenin hızını etkilemektedir.

Siyasi reformların ve siyasi serbestleşmenin ekonomik reformlar üzerindeki etkisinin önemi konusunda geçiş ekonomileri literatüründe görüş birliği mevcuttur. Siyasi serbestleşme ve demokratikleşme, ekonomik geçişin başarısına yardımcı olmaktadır (Dabrovski, 1998:17).

De Melo (1997) ve diğerlerinin yaptıkları araştırmada, siyasi reformun, ekonomik serbestleşmenin hızını ve kapsamını etkileyen en önemli ön şart olduğu sonucuna varılmıştır. Benzer bir sonuca diğer çalışmalarda da ulaşılmıştır (Hernandez-Kata, 1999:12).

Geçiş ekonomilerinde genellikle mevcut olan eğilime göre, serbest piyasaya geçmeye çalışan bir ülkede, siyasi rejim ne kadar demokratikse, reformlar da o kadar hızlıdır (Dabrovski, 1995:21).

Yapılan araştırmalarda, elverişsiz başlangıç durumunun genellikle ekonomik performans üzerinde etkisinin olduğu ve en çok enflasyon oranını etkilediği saptanmıştır. De Melo ve diğerlerinin vardıkları sonuç, elverişsiz başlangıç durumlarının daha yavaş ekonomik serbestleşmeye yol açmasıdır (De Melo, 1997). Berg ve diğerlerinin yaptıkları diğer bir ampirik çalışmada

ise, geçiş ekonomileri arasındaki performans farkını ve iyileşmenin başlangıç tarihlerindeki farkı açıklamak açısından başlangıç şartları ve yapısal reformlar öncelikli yere sahipken, makroekonomik göstergeler ikinci plandadır. Diğer taraftan, ülkelerin performansına en fazla etki eden faktör, yapısal reformlardır (Berg, 1999:8).

Berg ve diğerlerinin yaptıkları ampirik çalışmada, geçiş ekonomilerinin geçiş dönemlerinin başlangıcında yaşadıkları üretim düşüşleri üzerinde başlangıç şartlarının etkisinin büyük olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre, üretimi olumsuz etkileyen başlangıç şartları, sosyalist ülkeler veya Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki ticari bağımlılık ve başlangıçtaki sanayileşme düzeyidir. Araştırmaya göre, hammadde zengini ülkelerde başlangıçtaki üretim düşüşlerine etki eden faktör hammadde fiyatlarıdır. Merkezi planlamacılığın bittiği yıldan bir yıl önce açık makroekonomik istikrarsızlıklar da üretimi olumsuz etkileyen başlangıç şartlarından birisi olarak bulunmuştur (Berg, 1999:33).

Hızlı reformları savunan iktisatçılara göre, nispeten kötü iktisadi ve siyasi durumlarda geçiş başlatmak zorunda kalan ülkelerin, başlangıç durumlarının kötülüğü nedeniyle hızlı reformlardan başka bir alternatifleri yoktur. Örneğin, Dabrowski'ye göre, yavaş reformlar, sadece nispeten daha iyi başlangıç durumuna sahip olan , sosyalizmden daha az etkilenen, bazı serbest piyasa kurumlarına sahip olan ülkelerde uygulanabilir. Özellikle kötü başlangıç durumlarına sahip olan ülkeler, hızlı reformlar gerçekleştirmelidir (Dabrowski, 1995:2). Bunun nedeni, reformların geciktirilmesinin geçiş döneminin şoklarını atlatmaya yaramamasıdır (De Melo, 1997:40). Hızlı geçişi savunan iktisatçılar, geçiş stratejisinin seçiminde başlangıç durumun rolünü reddetmektedirler (Dabrowski, 1995:23).

Bu görüşün daha çok siyasal olduğunu belirtmek gerekmektedir. Eski sosyalist ülkelerin başlangıç şartları ne olursa olsun, hızlı reformların önerilmesinin amacı, eski sisteme dönüşü mümkün olduğunca imkansız kılmak ve "sosyalist piyasa ekonomisi" türü yaklaşımların oluşmasını

engellemektir.

Yirminci yüzyılın sonuna doğru, dünya siyasal konjonktüründe çok büyük çalkantılar yaşanmış ve büyük değişimler gerçekleşmiş, Varşova Paktı, COMECON gibi uluslararası örgütler ve SSCB, Yugoslavya gibi çok uluslu devletler tarih sahnesinden çekilmiştir (Dabrovski, 1995:26).

II.Dünya Savaşının sonunda, sosyalist bir ekonomik program uygulayan tüm Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde, merkezi planlama ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine ve totalitarizmden gerek ekonomik gerekse siyasal liberalizme doğru bir yöneliş başlamıştır. Bu yöneliş, tüm bölge ülkelerini içine alan genel bir eğilimi ve geçiş ekonomisi olarak adlandırılan yeni türde bir ekonomik yapılanmayı ortaya çıkarmıştır.

Merkezi planlı ekonomik modelden "serbest piyasa ekonomisine geçiş" kavramı, temel olarak ekonomik faaliyetlerin, fiyatlar ve piyasa işlemlerinin serbestleştirilmesini, kaynakların en etkin kullanılacak şekilde yeniden dağıtılmasını, makro ekonomik istikrar için piyasa ağırlıklı enstrümanların geliştirilmesini, özelleştirmeler vasıtasıyla ekonomik verimlilik ve etkin bir işletme yönetiminin sağlanmasını, sıkı bütçe disiplini uygulanarak ekonomik verimliliğin artırılmasını, mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü ve şeffaf bir pazara giriş düzenlenmesini içeren kurumsal ve hukuki bir çerçevenin oluşturulmasıdır.

Geçiş aşamasındaki ülkeler, merkezi planlı ekonomik yapıdan serbest piyasa ekonomisine geçerken makroekonomik yapılarında bozulmalar olabilmekte ve mali disiplinsizlik sorunu ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu nedenle, geçiş ekonomilerinde kamu mali yönetimin oluşturulması önem taşımaktadır.

3.1.1. Geçiş Ekonomilerinde Makroekonomik Gelişmeler

Eski Doğu Bloğu, ekonomilerinin piyasa mekanizmasına yönelişlerini 1980'lerin sonralarına bağlamakla beraber, 1989 Berlin Duvarının yıkılması ve iki yıl sonra Sovyetler Birliğinin dağılması, başka ülkelerin de piyasa mekanizmasına geçiş sürecine büyük bir ivme kazandırmıştır. Önceki sistemin ve ekonomik ilişkilerin bütününün çökmesi ve hemen akabinde gelen reform programları ile tüm üretim sürecinin büyük ölçüde reorganize edilmesi, ilk dönemlerde enflasyonu yükseltmiş, üretim ve dış ticareti de ciddi bir resesyona sokmuştur. Bununla birlikte Eski Sovyetler Birliği Ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetleri dönüşüm sürecinde önemli başarılar elde ederek üretim ve fiyatlar genel seviyesini ciddi şekilde stabilize etmişlerdir.

Sosyalist sistemin çöküşünün ilk yıllarında geçiş ekonomilerinde negatif büyüme ortaya çıkmıştır. Bu resesyon ve negatif büyüme trendinde geçiş ekonomilerinde tek bir yapıdan söz edilemez. ODAÜ, Baltık ve Eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Geçiş dönemi resesyonunu aşmada ODAÜ ve Baltık ülkeleri daha iyi konumdadırlar. ODAÜ'lerde negatif büyüme 1989 yılından 1993'e kadar sürmüştür ve 1994 yılından itibaren de pozitif büyüme oranları başlamıştır. Baltık ülkelerinde ise resesyon 1994 yılına kadar sürmüştür. Eski Sovyet Birliği Ülkelerinde ise diğer ülkelere kıyasla çok derin bir gerileme ve resesyon yaşanmış bu gerileme 1995 yılına kadar sürmüştür.

Bu ülkeler arasında resesyon en kısa Polonya'da sürmüştür ve bu negatif büyüme 1989'dan 1992'nin ortasına kadar devam etmiştir. En kötü durumda ise Ukrayna bulunmaktadır. Resesyon bu ülkede 1990'dan 1999'a kadar devam etmiştir. Eski Sovyetler Birliği ülkelerinden Özbekistan'da diğer komşularına göre daha yavaş gerileme görülmektedir (Egeli ve Emsen, 2002:112)

Geçiş ekonomilerinin büyüme sürecinde farklılıklarının sebepleri arasında ayrılan yönler görülmektedir. Bilindiği üzere reform sürecine her devlet değişik şartlarda başlamış, kimi ülkeler daha çarpık bir ekonomik sistem devralmış, kimi ise piyasa mekanizmasına diğerlerine göre çok daha fazla yakınlık arz eden bir yapı ile harekete geçmiştir. Hatta bazılarının piyasa ekonomisine yönelik tecrübeleri diğerlerine göre daha fazla avantaj teşkil etmiştir. Bunun yanında enflasyonu erken kontrol eden ülkelerde büyüme hızları daha erken yükselmeye başlamış ve genel olarak istikrarlı büyüme hızı ile düşük enflasyon arasında bir korelasyon gözlemlenmiştir.

Fiyatlarını erken liberalize ederek resesyona giren ülkeler, geç liberalizasyona giden ülkelerden daha önce pozitif büyüme sürecine ulaşmışlardır. Dış ticaretini liberalize ederek ihracatta daha yüksek bir gelişme sağlayan ülkelerde büyüme hızı daha yüksek bir performans sergilemiştir.

Geçiş sürecinin başlangıcında bazı ülkeler diğerlerinden daha iyi durumdaydı. Ancak bunlar kendi başlarına büyüme farklılıklarına yanıt vermekte yetersizdi. Örneğin, doğal kaynakları zengin ülkeler bu zenginlikten yeterince faydalanamamışlardır. Öte yandan komünist rejim altında geçen yıl sayısının fazlalığı piyasa ekonomisinin kural ve kurumlarından uzaklaşmanın ve geçiş sonrası uyum göstermenin bir kriteri olarak alınışında önemli bir değişken olarak kabul görmektedir. Yine geçiş sonrası reformların hızı da oldukça önemli bir değişken olarak kabul görmektedir (Evstigneev, 1997:48).

Ancak, bu faktörler dikkate alınsa dahi, ülkelerin büyüme performansları birbirinden farklı olmaktadır. Çünkü, her ülkenin bu faktörler açısından gösterdiği etkinlik birbirinden farklıdır. Aynı politikalar, aynı başlangıç koşulları, aynı reformlar farklı ülkelerde farklı sonuçlar vermiştir. Bunun nedeni her ülkenin bu faktörlerin etkinliğini belirleyen kurumsallaşma düzeyi ve uygulama etkinliğinin farklı olmasıdır.

Üretim düzeylerindeki gerilemeler ve farklılıklar için önemli bir gerekçe ise geçiş ekonomilerinin özelleştirme sürecinde yaşadıkları problemler ve başarısızlıklar bağlamında oluşmuştur. Bu süreçte özelleştirme yöntemleri, hızı ve yönetim problemleri belirgin etkilerde bulunmuştur. Fiilen bu ekonomiler de özelleştirilmiş olmasına rağmen, binlerce sanayi tesisinin çürümeye terkedilmiş olması (özellikle BDT ülkeleri) ve başka alanlardaki üretim birimlerinin de benzer süreçleri farklı boyutlarda halen yaşamaları bu açıdan dikkat çekmektedir. Sistemli bir reform uygulamasında özelleştirme alanındaki politikalar çok önemlidir. Özel sektör gelişimi Eski Sovyetler Birliği ülkeleri ve Orta Doğu Avrupa Ülkelerinde devlet işletmelerinin özelleştirilmesi ile başlamıştır. Başarılı özelleştirme örnekleri genellikle ODAÜ ile Baltık Cumhuriyetlerinde görülmektedir.

Tablo:3.1 Orta Asya Ülkelerinde GSYİH Göstergeleri (1991=100)

Ülkeler	1995	2000	2001
Ermenistan	60	77	84
Azerbaycan	42	59	65
Kazakistan	69	78	88
Kırgızistan	55	72	76
Tacikistan	41	41	45
Özbekistan	82	99	103
BDT	63	68	72

Kaynak: CIS Statistical Committee

Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya ve Ukrayna ise bazı başarılar elde etmekle beraber , birinci gruptakiler kadar iyi bir performans sağlayamamışlardır. Bunun yanında özelleştirme sürecinde haksızlıklar ve yozlaşmalara yol verilmesi bu ülkelerin gelişme trendini negatif yönden etkilemiştir. Geçiş ekonomileri için bazı genellemeler yapacak olursak (Deliktaş, 2002:8);

Mülkiyetin özel şahıslara devri ile kamu iktisadi teşebbüslerinin beklendiği gibi yeniden yapılandırılması gerçekleşmemiş, bazıları kısmen özelleştirilmiş firmalar, tamamen özelleştirilmiş firmalardan daha başarılı olmuştur. Bazı ülkelerde ise özelleştirilmiş firmalar ile kamu iktisadi teşebbüslerinin performansları arasında hiçbir farklılık gözlemlenememiş. Diğer bazı ülkelerde ise yabancı sermayeye devredilerek özelleştirilen firmaların performansları ile kamu iktisadi teşebbüslerinin performansları arasında özelleştirilen firmalar lehine çarpıcı farklar ortaya çıkmıştır. 1990'ların başında uygulamaya konulan reformların ilk aşaması, fiyat kontrollerinin kaldırılması ve gevşek makroekonomik politikaların bir neticesi olarak enflasyonda ciddi bir yükselişe şahitlik etmiştir. 1992 yılında ODAÜ'nde enflasyon oranı yaklaşık %100, Baltık Cumhuriyetlerinde ve diğer Sovyet Ülkelerinde ise %1000 'in üzerine çıkmıştır (bkz Tablo:3.2).

Tablo:3.2 Real GSYİH ve Enflasyon oranları (yıllık değişim %)

Ülke Grupları	1991	1993	1995	1997	1998	2000	2002
Real GSYİH							
OAÜ*	-6,5	-10,2	-6,4	2,6	2	8,6	6,6
GE	-7,4	-6,4	-1,6	2	-0,8	6,6	4,1
ODAÜ	-9,9	-3,7	5,3	2,6	2,4	3,8	3
BDT	-7	-9,6	-5,5	1,7	-2,9	8,4	4,8
Dünya	1,8	2,7	3,7	4,3	2,8	4,7	3
Enflasyon**							
OAÜ	98,8	1390	341,8	41,7	11,7	23,9	16,3
GE	94,1	602	133,8	27,4	21,5	20,7	11,1
ODAÜ	94,9	365,5	24,7	42	17,2	12,9	5,6
BDT	97	1224	235,7	19	24,5	25,8	14,5

Kaynak: IMF, WEO september 2003. OAÜ:Orta Asya Ülkeleri; GE:Geçiş Ekonomileri; ODAÜ:Orta Doğu Avrupa Ülkeleri

*:2000 GSYİH ABD \$ değerlerine göre her ülkenin verileri ayrı ayrı hesaplanmıştır.

** : tüketici fiyat endeksi yıllık değişimi %

Bununla birlikte 1997 yılına gelindiğinde tüm eski merkezi planlı ekonomilerde enflasyon oranı yaklaşık %11' e çekilmiştir. Aslında anti-enflasyonist tedbirlerin alınmasından bir müddet sonra geçiş ekonomilerinin bir çoğu enflasyon oranını %60'ın altına çekmeyi başarmıştır.

Buna karşılık Hırvatistan ve Gürcistan gibi ülkelerde enflasyonun düşürülmesi daha kısa zaman alırken, Ukrayna ve Estonya'da bu süreç biraz daha fazla zaman almıştır.

Aslında enflasyonda %60'a kadar olan düşüşler oldukça kısa zaman alırken enflasyonu bu oranın altına çekmek daha uzun bir süreyi gerektirmiştir. Reformlarda oldukça mesafe katetmiş olan Baltık Cumhuriyetleri ile ODAÜ'lerinin enflasyon oranı yaklaşık 2 yıl %15-60 arasında seyretmiş, enflasyonun %60'ın altına inmesinden yaklaşık bir yıl sonra bile enflasyon oranı bu ekonomilerde %30 olarak gerçekleşmiş ve %15'lik seviyeye ancak 5 yıl sonra gelebilmiştir (bkz Tablo:3.2). Bu durumun birkaç istisnası da yok değildir. Arnavutluk, Romanya ve Bulgaristan reformlarının ilk evresinde çok yüksek bir enflasyonist trendi yaşamamışlardır.

Bu ülkelerde 1995 yılı sonunda enflasyon Arnavutluk'ta %6, Bulgaristan ve Romanya'da %35 olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte iki yıl sonra Arnavutluk'ta %40, Romanya'da %150 ve Bulgaristan'da ise %580'e çıkmıştır. Eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerinde ise enflasyon oranlarındaki hızlı artış daha çok geçişin ilk dönemlerine tekabül etmektedir. Sonraki dönemlerde birçok ülke enflasyon hızını durdurabilmiş ve düşük oranlara çekebilmişlerdir (Kolesov, 2000:227).

Tablo:3.3 GSYİH'nın Sektörel Dağılımı (1997-2002 ortalaması)

Ülkeler	Tarım	Sanayi	Hizmet
Azerbaycan	17,2	37,3	45,5
Kazakistan	9,4	33,9	56,7
Kırgızistan	37,8	23,7	38,5
Tacikistan	27,4	27	45,7
Türkmenistan	27,3	43,5	29,2
Özbekistan	27	23,1	49,9
OAÜ*	19	31,4	49,6

Kaynak: Economist Intelligence Unit, Country Profiles kullanılarak hesaplanmıştır.

*:Orta Asya Ülkeleri (6); Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan

OAÜ'lerinin ekonomisi tarım ve sanayi sektörleri ağırlıklıdır. Ülkenin ekonomik yapısı o ülkenin hangi kaynaklar yönünden zengin olduğunu gösterdiğine göre bu ülkeler tarım ürünlerine ve enerji kaynaklarının işlenmesine bağımlı ülkelerdir. OAÜ'lerinin sanayi sektörü doğal gaz, yakıt, metal ve minerallerden oluşmaktadır. Şimdi bu sektörler çok yabancı yatırım çekmekte ama dünya pazarlarında hala çok belli değildir. Hafif sanayi olarak ise bu ülkelerde daha çok emek yoğun tarım ağırlıklı alanlarda üretim yapılmaktadır; tekstil, yiyecek içecek gibi. 1997-2002 arasında OAÜ'lerinde sanayi sektörü toplam GSYİH'nın %31,4'ünü oluşturarak ilk sırada gelmektedir. Bu ülkelerde GSYİH'larında sanayi sektörü en büyük ülke Türkmenistandır, %43,5 ile, bir sonraki ülke Azerbaycandır %37,3 ile arkasından Kazakistan %33,9 ile sonra da %23,1 ile Özbekistan gelmektedir (bkz Tablo:3.3).

OAÜ'lerinin bağımsızlıklarından sonra ekonomideki tarım sektörünün payı azalmasına rağmen hala ana sektör olma özelliğini korumaktadır. Hem en çok istihdam yaratan, hem en çok ihracat yapan sektör olarak bulunmaktadır. Mesela Azerbaycan'da çalışanların %40'ı bu sektörde gözükmekte olmasına rağmen ekonomiye katkısı 1991'den 2002'ye %31'den %14,2'ye gerilemiştir. Aynı durum Kazakistan için de geçerlidir, aynı zaman içinde %28'den %7,9'a gerilemiştir. Bazı ülkelerde tarımın payı azalırken,

Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi bazı ülkelerde hala çok önemli bir sektördür (bkz Tablo:3.3).

Sovyet ekonomisinde hizmet sektörü çok gelişmediği için OAÜ'ler de bu sektörde ilk bağımsızlık senelerinde çok ilerleme gösterememişlerdir. Buna rağmen son on senede bu sektörü bir hayli büyütmişlerdir. Bu sektörlerin büyümesinde, doğal kaynak, doğal gaz, yakıt gibi ürünleri işletmek için giren yatırımların rolü büyüktür. 1997-2002 zaman diliminde hizmet sektörünün ülkelerin ekonomisine katkısı artış göstermiştir. Bu zaman aralığında hizmet sektörünün payı Kazakistan'da %56,7 (GSYİH'ye oranı) ile ilk sırada, Türkmenistan (29,2%) ise en sonda gelmektedir (Tablo:3.3). Hizmet sektörünün çok gelişmemesi, piyasa ekonomisinin gelişmesini teşvik edici ekonomik reformların noksanlığından, efektif araştırma enstitülerin kurulmamasından kaynaklanmaktadır (Dabour, 2005:16).

Süper güç SSCB'nin yıkılışının en önemli sebebi, üretimin düşüşü ve birliğin kendini yönetememesi sonucunda 1985'te Gorbaçov'un ülkede Perestroyka ve Glasnost hareketlerini başlatmasıdır. Perestorika (yeniden yapılanma) ve Glasnost (açıklık) olarak da tanımlanan bu yenileşme hareketleri, 1991'de karşıt bir devrimle sonuçlanmış; belkide XX. Yüzyılın ikinci yarısının en önemli sosyo-politik-ekonomik olayı gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle SSCB bünyesinden 15 ülke piyasa ekonomisine yönelik programları devreye sokmaya başlamışlardır. Bu süreçte kumanda ekonomisi sisteminden piyasa ekonomisine yönelen bu ülkeler geçiş ekonomileri olarak adlandırılmaktadırlar. Dolayısıyla XX. yüzyılda ekonomik sistemlerin en önemli deneyimlerinden biri, kumanda tipi ekonomik modelden serbest piyasa ekonomisine dayalı ekonomik modele doğru çok hızlı ve kapsamlı bir şekilde yaşanan geçiştir. Geçişin sonucu olarak ekonomik yapı ile üretici ve tüketici davranışları da temelde değişim göstermiştir. Bu çerçevede Doğu Avrupa ve SSCB ülkeleri iki geçişi birlikte yaşamışlardır: kumanda ekonomisinden piyasa ekonomisine geçiş (ekonomik geçiş) ve otoriter rejimden demokratik rejime geçiş (siyasal geçiş) (Dabrowski, 1998:12).

Ekonomik geçiş, yatırım malları ve ağır sanayilerden tüketim mal ve hizmetlere emeğın (ve diğeri üretim faktörlerinin) yeniden paylaşımı ile başlamıştır. Beşeri sermaye verimindeki artış, daha rasyonel ücret yapıları nedeniyle geçişin ilk beş yılında belirgindir. Ancak kamunun payındaki düşüşler ve özel sektör başarısızlıkları işsizliğin yükselme sebebi olmuştur (O'Barr, 1994:7).

1864 yılında Rusya tarafından işgal edilen, 1936'da SSCB'nin 15 cumhuriyetinden biri olan ve eski SSCB'nin çöküşü ile birlikte 31 Ağustos 1991'de siyasal bağımsızlığına ve 10 Mayıs 1993 yılında ulusal para som'un tedavülü ile ruble bölgesinden çıkarak ekonomik anlamda da bağımsızlığına kavuşan Kırgızistan, geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkeler grubu içerisinde yer almaktadır.

3.2. Kırgızistan Ekonomisi

Bir geçiş ekonomisi olan Kırgızistan, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında bağımsızlığını kazanarak yeni bir siyasi ve ekonomik dönüşüm sürecine girmiştir. Buna göre merkezi planlamaya dayalı ekonomik model yerini serbest piyasa ekonomisi kurallarının geçerli olduğu bir sisteme bırakmıştır (Egeli, 2007:13).

Kırgızistan 5 milyonluk nüfusu ile dağlık küçük bir ülkedir. Ülkenin yerleşimi, coğrafi durumu eskiden olduğu gibi şimdi de kaderini etkilemektedir. Ülkenin etrafının karayla çevrili (landlocked) olması, topraklarının yarısından çoğunun 1500 metre yükseklikte olması ve topraklarının sadece %7'lik kısmının tarıma elverişli olması, çoğu büyük piyasalardan çok uzak olması, ticareti ve ulaşılabilirliği daha da zorlaştırmakta ve pahalılaştırmaktadır (CAE, 2001).

Kırgızistan doğal kaynak bakımından göreceli olarak fakir bir ülkedir. Ülkenin sadece su ve zengin hidroelektrik potansiyeli vardır ama bunu işletmek zor olmaktadır. Sovyet döneminden önce Kırgızistan'da göçmen hayat tarzı vardı, yani ülkenin en etkin ihraç kalemi hayvan ve hayvansal

ürünlerdi. Sovyetler zamanında, Rus kökenli halkın nüfusu genel yerel halkın nüfusuna ulaşmıştır, yerel halk ise yerleşmeye zorlanarak ülke tarım ve sanayi ülkesine çevrilmiştir (Koychuev, 2002: 7).

1991'de ülkedeki GSYİH'nin %40'ını sanayi, %30'unu ise tarım ürünleri oluşturmuştur. Ama Sovyet dönemi sonrası sanayi üretimi çok düşmüştür. Çünkü sanayi kesimindeki firmalar daha çok koruma ve askeri güçler için üretim yapmaktaydılar (CAE, 2001).

Kırgızistan'ın GSYİH oranı Sovyet döneminden sonra hep düşüş göstermiştir. Özellikle 1996-1998 senelerinde bu düşüş çok fazla olmuştur. Halen 1991 senesindeki durumuna ulaşmaya çalışmaktadır.

Tablo:3.4 Kırgızistan Cumhuriyetinin Yıllara Göre GSYİH'sı

	GSYİH (milyon ABD\$)	GSYİH'nin Büyüme Oranı (Reel)	Nominal GSYİH'nin Senelik Değişimi (%)	Nüfus (milyon)	Enflasyon
1997	1768,06	9,9	Na	4,57	13
1998	1633,89	2,1	-7,6	4,67	16,8
1999	1225,74	3,7	-25	4,68	39,9
2000	1367,42	5,4	11,6	4,77	9,6
2001	1530,75	5,3	11,9	4,99	3,7
2002	1648,47	0	7,7	5,00	2,3
2003	1931,97	7	17,2	5,04	5,6
2004	2218,53	7	14,8	5,09	2,8
2005	2460,44	-0,6	10,9	5,14	4,9
2006	2833,55	2,7	15,2	5,19	5,1
2007	3587,91	8,1	26,6	5,22	-

Kaynak: Bulletin of the NBKR 1997-2007, International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, April 2008

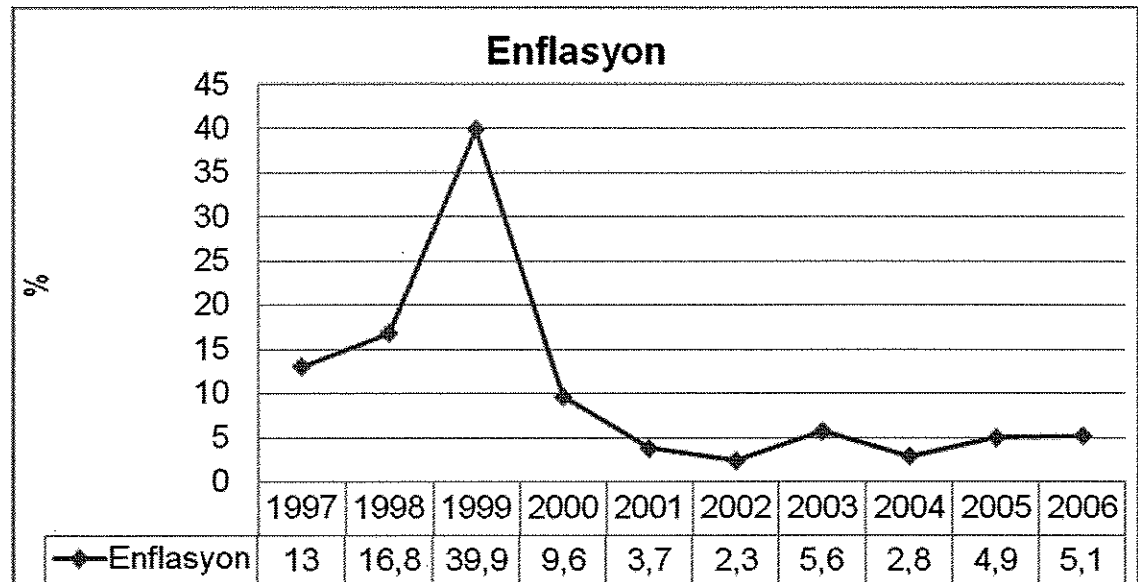
Kırgızistan GSYİH'sinin büyüme oranı ilk bağımsızlığını kazandığı yıllarda çok düşüş göstermiş ise de 1996'dan sonra artmaya başlamıştır.

Sanayi sektöründeki gelişmeler ve Kumtor altın madeninin inşası neticesinde reel GSYİH büyüme hızı artış göstermiştir. 1999-2001 döneminde tarım sektöründeki büyüme ve Kumtor altın madeni üretimindeki artış neticesinde GSYİH artış hızı yeniden yükselmiş ve yıllık ortalama %4,6 olarak gerçekleşmiştir. Ancak ekonominin büyük ölçüde Kumtor altın madeni üretimine dayanması yüzünden 2002 yılında ülke ekonomisi olumsuz yönde etkilenmiştir. 2002 yılında madende meydana gelen bir kaza neticesinde üretim durmuş ve ülkenin reel GSYİH oranı %0,0 büyümüştür (bkz Tablo:3.4). GSYİH'nin büyük ölçüde tarım sektörüne bağımlı olması ülke ekonomisinin hava koşullarına bağlı olarak değişiklik göstermesine sebep olmaktadır. Kumtor altın madeninin 1997 yılında faaliyete geçmesi ile tarım sektörüne bağımlılık azalmıştır. Tekstil ve giyim sanayi sektörleri ve altın sanayi sektörleri dışında diğer sanayi sektörlerinde kayda değer bir gelişme yoktur.

Kırgızistan'ın para birimi som'un zayıflaması ve 1998 yılı ortalarından itibaren enflasyonun yükselmesi pek çok kişinin gelir seviyesinin yoksulluk sınırının altına düşmesine neden olmuştur.

Kırgızistan Merkez Bankası verilerine göre 1997 senesinde büyüme oranı %9,9'a kadar ulaşmıştır, ama sonraki yıllarda bu duruma ulaşamamıştır. 2002 senesinde ise nominal GSYİH %7,7 büyümüş ise de bir önceki büyüme oranından küçük olmuştur (bkz Tablo:3.4). Aynı şekilde 2005 senesindeki büyüme oranlarında da gerileme olmuştur, ama bu seferki düşüş daha büyük %7,6 oranında yaşanmıştır. Reel GSYİH en çok 1997 yılında 9,9 olarak büyümüştür (bir önceki seneye göre). İkinci en büyük büyüme ise 2007 senesinde 8,1 olarak gerçekleşmiştir. Ama bu kadar büyük büyümeler olmasına rağmen bunlar istikrarlı değildir. Büyüme oranları daha az olup, buna karşılık istikrarlı olsaydı ülke ekonomisi için daha olumlu olurdu (Tağraf, 2002:9). Nüfus artışı 1997 senesinden 2007 senesine sadece %9 artmıştır, GSYİH ise 1997'de 1,768 milyon ABD doları iken 2007 senesinde 3,588 milyar dolardır yani %103 artmıştır (Tağraf, 2002:17).

Şekil No:3.1. Kırgızistan'da Enflasyon (%)

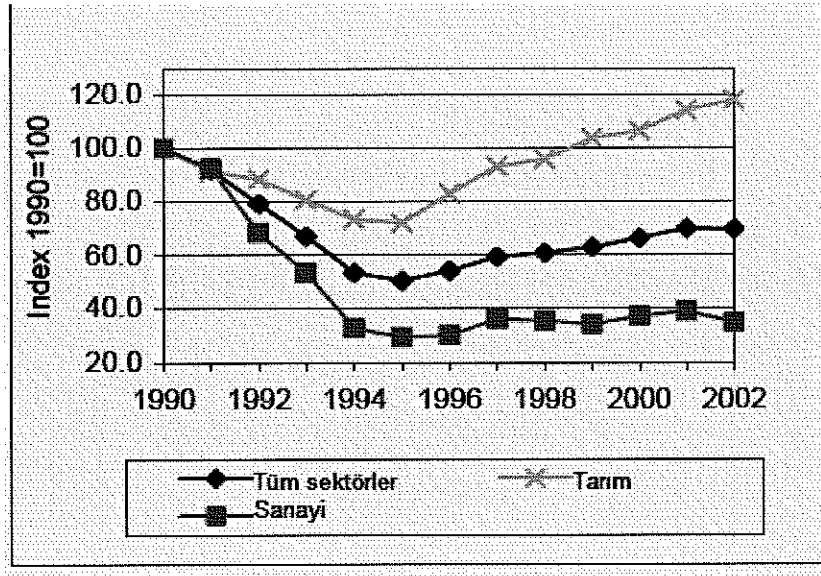
Kaynak: Bulletin of the NBKR 1997-2007.

Ülkedeki enflasyon oranına bakarsak son senelerde enflasyon biraz artmıştır, ama %10'un altında kalmıştır. En düşük enflasyon oranı %2,3 ile 2002 senesinde gerçekleşmiştir. Bu oran, Kırgız Merkez Bankası'nın enflasyon hedeflemesi uygulaması sonucunda gerçekleşmiştir. Piyasada oluşan enflasyon oranının daha yüksek olduğuna yönelik eleştiriler yapılmıştır. Sıkı para politikaları neticesinde 1993 yılında %700, 1994 yılında %200 düzeyinde gerçekleşen enflasyon 1998 yılında iki basamaklı oranlara indirilebilmiştir. Ancak 1998 yılı Ağustos ayında Rusya Federasyonu'nda yaşanan finansal kriz fiyatlarda ani bir yükselişe neden olmuştur. Bu sebeple yıllık enflasyon oranı 1999 yılı ekim ayında %50'ye çıkmış, ancak 2000 yılında %9,6'ya düşmüştür. 2001 ve 2002 yıllarında enflasyon oranları sırası ile %3,7 ve %2,3 olmuştur.

Kırgızistan Merkez Bankası'nın uygulamaya devam ettiği sıkı para politikaları ve Som'un ABD Doları karşısında bir miktar değer kazanması ile birlikte 2002 yılında enflasyon oranı bağımsızlıktan beri en düşük seviyesine ulaşarak %2,3 olmuştur. Ancak enflasyon oranı 2003 yılında yeniden artış

göstermeye başlamıştır. 2003 yılında yıllık %5,6 seviyesine yükselen enflasyon, 2004 yılında %2,8 seviyesine inmiştir.

Şekil: 3.2. Reel GSYİH'nın Sektörlere göre Dağılımı

Kaynak: Asian Development Bank, Country Profile

Kırgızistan'ın GSYİH'sinin büyük miktarını tarım sektörü oluşturmuştur. Sanayi sektörünün payı ise gittikçe azalmıştır. 1995'ten sonra sanayi sektörünün payı GSYİH'de hep aynı seyri izlemiştir. Hatta 1999'dan sonra tarım ürünleri 1990 senesindeki düzeyini yakalamış bu seneden sonra da 1990 senesi düzeyinin hep üstünde olmuştur. Çünkü yüksek kesimlerde hayvancılık üretimi yapılmaktadır. Toprağın daha iyi kalitede olduğu daha alçak vadilerde ise tahıl üretimi yoğunlaşmıştır. Tahıl üretimi ve özellikle buğday üretimi toplam tarımsal üretimin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Ülkenin buğday üretiminde kendine yetebilirliğinin sağlanması ve bütçede geniş yer alan ithalat sübvansiyonlarının azaltılması amacıyla bitkisel üretim için daha fazla toprak ayrılmıştır. Ayrıca tarımsal gelirlerdeki düşüş pek çok çiftçinin çiftlik hayvanlarını satmasına neden olmuştur.

GSYİH'deki sanayi sektörü payı 1994'de 1990'ın %40'ına kadar düşmüş ve bir daha üstüne çıkamamıştır. Sanayi sektöründe en çok maden işletmeciliği ve tarım sektöründe kullanılacak makine üretimi söz konusuydu. SSCB döneminde madencilik sektörüne altın, kömür, uranyum ve antimon üretimi hakim olmuştur. Bu dönemde ülkenin tüm madencilik işlemlerini Kırgızaltın isimli devlet şirketi yürütmüştür. Kırgızaltın hala ülkedeki tüm madencilik faaliyetlerini kontrol etmektedir (Peyrouse, 2007:13).

Uranyum üretimi bağımsızlık sonrası dönemde durmuştur. Dünyanın en büyük antimon üreticisi olan Çin'in 1998 yılında dünya piyasalarına büyük miktarlarda antimon sürmesi ve neticesinde fiyatlardaki düşüşün devam etmesi Kırgızistan'ın antimon üretimini olumsuz yönde etkilemiştir. Kömür üretiminde de bağımsızlık öncesi döneme göre önemli miktarda düşüş mevcuttur. Kırgızistan ayrıca civa, kalay, uranyum, oksit ve polimetallik cevher kaynaklarına da sahiptir. Kırgız hükümeti ülkenin enerji ithalatına bağımlılığını azaltmak ve ilave ihraç gelirleri yaratmak için kötü durumda olan kömür sanayisini geliştirmek amacıyla olduğunu açıklamıştır. Ancak, altın madenciliği dışındaki diğer pek çok madencilik faaliyetinde olduğu gibi kömür madenciliğinin başlıca sorunu Sovyet dönemi makineleri yedek parçalarının bulunamaması ve yeni yatırımların olmamasıdır. Çok az miktardaki petrol ve gaz kaynakları ülke tüketimini karşılamakta yetersizdir.

Ekonomideki tüm sektörlerle bakınca 1995 senesinde 1990 senesinin verilerinin %50'sine inmiştir, 1992 senesinde 1990 senesinin %80'ine inmiştir ve bu seneden sonra bu oranın üstüne çıkmamıştır.

Tablo:3.5. Nüfus Dağılımı

	Birim	Veri				
		2003	2004	2005	2006	2007
Nüfus	Bin	5037.3	5092.8	5138.7	5189,8	5224,3
Kentli	Bin	1757.4	1790.6	1799.4	1807,8	1814,2
Kırsallı	Bin	3279.9	3302.2	3339.3	3382	3410,1
Kentlilerin toplam nüfusa oranı	%	34.9	35.2	35.0	34,8	34,7

Kaynak: www.stat.kg

2007 yılı sonu itibarı ile ülke nüfusu 5.2 milyondur. Bağımsızlık sonrasında çok sayıda Alman ve Rus ülkeden göç etmiştir. Ülkedeki siyasal gelişmeler, ekonomideki kötüye gidiş ve Kırgız olmayan kişilere verilen sınırlı olanaklar göçe sebep olmuştur. 1995 yılı itibarı ile ülke dışına çıkan Alman ve Rus sayısının 500 000 olduğu tahmin edilmektedir. 1995 yılından sonra ülke siyasetinde yaşanan olumlu gelişmeler göçün azalmasını sağlamasına rağmen, özellikle etnik Ruslar, ekonomik koşullar ve güvenlik kaygıları nedeniyle ülkeyi terk etmeye devam etmektedir. Nüfusun yaklaşık 2/3'si kırsal kesimde yaşamakta olup, büyük çoğunluğu kentlerde yaşayan Rusların ülkeden göç etmesi nedeniyle bu oran değişmektedir. Nüfusun %34,4'ü 0-14 yaş arasında, %59,4'ü 15-64 yaş arasında olup % 6,2'si ise 65 yaş ve üzeridir.

Tablo:3.6. Emek Piyasası

	Nüfus (milyon)	Ortalama Nominal Ücretler (som)	İşsizlik Oranı	Döviz (1\$/som) *	Ortalama Nominal Ücretler (ABD \$)
1997	4,57	680,2	3,1	17,04	39,9
1998	4,67	840,6	3,1	29,04	28,9
1999	4,68	1049,9	3	45,3	23,2
2000	4,77	1227	3,1	48,9	25,1
2001	4,95	1455,1	3,2	48,37	30,1
2002	4,99	1617,6	3,1	46,93	34,5
2003	5,03	1916	2,9	43,64	43,9
2004	5,09	2240,3	2,9	41,73	53,7
2005	5,14	2612,5	3,3	41,2	63,4
2006	5,19	3058,6	3,5	38,12	80,2
2007	5,22	3990,2	3,3	35,5	112,4

*:1997-2000 verileri IMF'nin,2000-2004 verileri CIA'nin,2004-2007 verileri KSC'nindir, sene sonu verileri

Kaynak: NBKR BULLETİN, 2000-2007

2003 senesinde Kırgızistan İstatistik Komitesince verilen verilerde işsiz sayısı çok az gözükmesine rağmen çalışanlar toplam nüfusun sadece %38'idir, aynı senede işsizlik oranı %2.9'dur. Ancak bir sonraki sene çalışan sayısı (mutlak değer, insan) %1 artmış ve tüm nüfusun %39'una gelmiştir ve işsizlik oranı ise aynı oranda %2,9 olarak devam etmiştir. İşsiz sayısının çok az gözükmesinin sebebi çalışmayan ve yurtdışına mevsimlik işlere çalışmaya giden insanların resmi işsizlik listesine kayıt olmaması ve hala çalışıyor gözükmesidir. Ortalama nominal ücret miktarının her sene daha çok gözükmesine rağmen alım gücü çok düşüktür.

2007 senesinde nominal ücretler 2006 senesine göre %30 artmıştır. Ancak gıda ürünlerine %5 zam gelmiştir. Böylelikle nominal ücretlerin

artması vatandaş için çok yararlı olmamıştır. 2006 senesinde ise 2005 senesine göre %17 artmıştır, 3058 som olmuştur yani ABD doları ile yaklaşık 80 dolar 20 centtir.

İşsizlik oranları ise 2003 senesine göre sonraki senelerde daha azalmıştır. 2003 senesinde Kırgızistan İstatistik Komitesince verilen veride işsiz sayısı 212,3 bin kişidir, bu rakam o seneki nüfusun %0,42'sini oluşturmuştur, Kırgızistan Merkez Bankası verilerine göre işsizlik oranı %2,9'dur. 2004 senesinde de işsizlik oranı %2,9'dur ve sonraki seneler bu oran yükselmiştir. Sırasıyla %3,3 , %3,5 ve %3,3 olmuştur (bkz Tablo:3.6).

Ülke daha çok tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olduğu için çalışan nüfusun %38-40'ı tarım alanında çalışanlardan oluşmaktadır (EIU, 2006). 2006 senesinde tarımın GSYİH'deki payı %28 iken 2007 senesinde ise bu oran %27 olmuştur (www.stat.kg).

Tüm çalışanların %38'inin tarım alanında çalışmasının bir başka sebebi de ülkede yaşayanların kırsal kesimde sayıca fazla olmasıdır. 2003 senesinde kırdaki yaşayan insanların sayısı tüm nüfusun %65'ini oluşturuyordu, bu oran aynı şekilde 2007'de de %65,3'tür (bkz Tablo:3.5). Kırgızistan'da nüfusun çoğunun genelde kırdaki yaşamayı seviyor olması, bu ülkedeki halkın göçmen kültüre sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo:3.7. GSYİH Bir Önceki Sene Fiyatlarıyla (milyon som)

	Seneler					2007 (%)
	2003	2004	2005	2006	2007/1	
Toplam	80665.2	89765.1	94185.1	104030.0	123144.6	100%
Tarım, avcılık ve ormancılık	26758.4	29357.9	27040.6	29227.0	33143.6	27%
Madencilik	366.2	505.1	570.5	514.4	478.9	1%
İmalat sanayi	11589.0	11378.5	12026.0	11133.6	13445.1	11%
Enerji, doğal gaz ve su üretimi ve dağıtımı	3629.8	3033.4	3125.1	3869.7	4244.6	3%
İnşaat	2522.7	2578.7	2727.0	3247.0	3656.4	3%
Otomobil ve ev eşyalarının onarımı ve ticareti	12098.8	15101.7	16893.4	20681.5	23224.8	19%
Otel ve restoranlar	1048.9	1423.7	1646.5	1616.6	1721.2	1%
Ulaşım ve iletişim	4190.3	5251.4	6787.7	7249.4	9946.0	8%
Mali işlemler	1252.3	1322.3	1913.9	2689.6	666.5 ^x	1%
Gayri Mülk işlemleri ve emlakçılık	2311.5	2451.0	2563.3	2880.5	3554.0	3%
Hükümet Yönetimi	3994.3	4057.8	4385.8	4648.5	5003.1	4%
Eğitim	2560.5	3397.5	3384.7	3803.2	4561.4	4%
Sağlık ve sosyal hizmetler	1205.4	1415.1	1858.1	2032.1	2570.3	2%
Sosyal, şahsi ve toplu yaşama konutları hizmetleri	831.9	959.1	1059.6	1252.6	1562.1	1%
Kalemlerin toplamı	73650.0	81430.8	84650.6	92754.8	107778.0	88%
Yiyecek ürünlerinden alınan net vergi gelir	7015.2	8334.3	9534.5	11275.2	15366.6	12%

1:tahmini

X: mali aracılık hizmetleri dahil

Kaynak: www.stat.kg

2007 senesinde GSYİH'nin en büyük kısmını tarım sektörü %27 ile oluşturmaktadır. Sanayi sektöründeki kalemleri incelersek GSYİH'deki ikinci önemli sektör %19 ile otomobil ve ev eşyaları onarımı ve ticareti kalemindendir. Böyle olması ekonomide otomobil ve ev eşyalarının onarımını ve ticareti yapan kesimin büyük olması demektir ki bu da ülkede ticaretin üretimden daha fazla olduğu anlamına gelir. Yani gelen yatırımların ve bütçeden ayrılan para miktarının üretim üzerindeki etkisinin az olmasıdır. Yıllara göre baktığımızda üçüncü büyük kalem ise %11 ile imalat sanayiidir. Ulaşım ve iletişimin payı ise % 8'dir. 2007 senesinde tarım sektörüne Doğrudan Yabancı Yatırımların %0,1'i girmiştir. Bu yatırımların %0,8'i otomobil ve ev eşyaları onarımı ve ticareti kalemine ve %0,3'ü ulaşım ve iletişim sektörüne girmiştir. Tarım sektörünün SSCB sonrası zemininin sağlam kalması ve ülke şartlarının da tarım ürünlerine çok elverişli olması çok fazla DYY gerektirmeden gelişmesini sağlamıştır. İmalat sektörü ise 2007'de GSYİH'nin %3'ünü oluşturmuştur. Enerji, doğal gaz ve su üretimi ve dağıtımı da aynı şekilde %3'ünü oluşturmuştur. Bu kaleme 2006 senesinde giren DYY, tüm Kırgızistan'a giren DYY'nin çok az kısmını oluşturmuştur, bu rakam sadece 11,2 bin ABD dolarıdır.

Tablo:3.8. Ülkeye Giren Yatırım Kalemleri (milyon ABD \$)

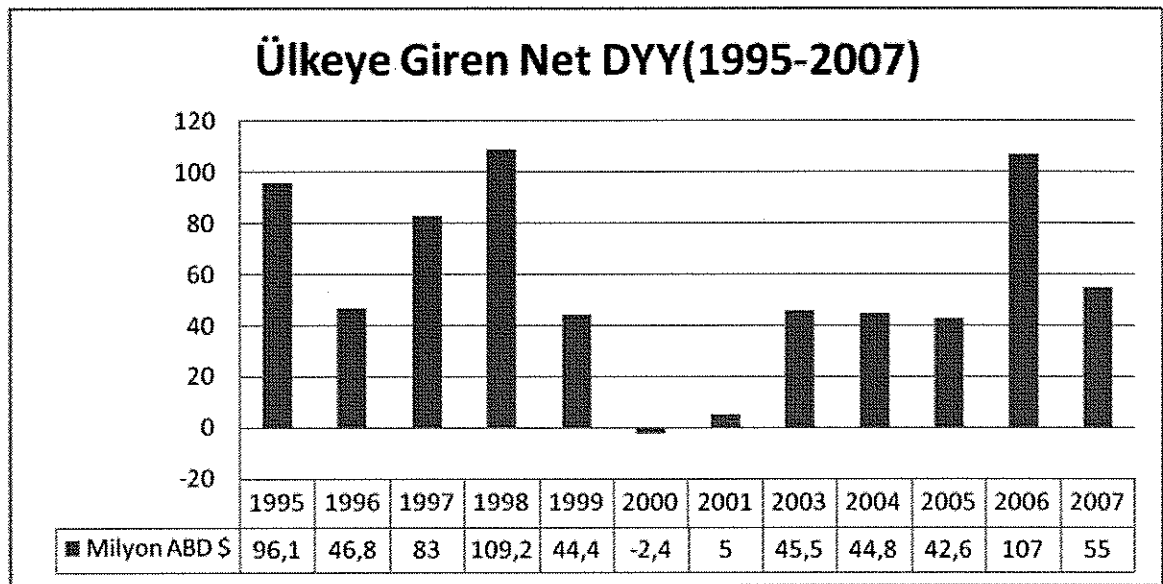
	DY (Dolaysız Yatırımlar)	Portföy yatırımları	Mali türevler	Başka yatırımlar	toplam
1997	83	5,7	19	142,2	249,9
1998	86,6	-4,3	30,6	171,5	284,4
1999	38,4	-0,1	26,4	156	220,7
2000	-6,9	-1,3	25,8	46,7	64,3
2001	-1,1	1,2	17,6	14	31,7
2002	4,8	-12	-5,1	97	84,7
2003	45,5	6	-20	-46	-14,5
2004	131,5	-9,5	-20,5	32,8	134,3
2005	42,6	2,3	0	-23,5	21,4
2006	182	-3	0	144,4	323,4
2007*	80,3	0,5	0	-57,3	23,5

Kaynak: NBKR Balance of Payments 2000- 2007

Kırgızistan Ulusal Banka verilerine göre ülkeye giren yatırım çeşitlerinin en çoğu dolaysız yatırımlardır, her sene çok değişiklik göstermiştir. Ülkeye dolaysız yatırımlar en fazla 2006 yılında , en az ise 2000 yılında yapılmıştır. Ülkeye giren yatırım çeşitlerinin en azı ise portföy yatırımlarıdır. Portföy yatırımları genelde eksilerde seyretmektedir. Portföy yatırımlarının en fazlası 2003 yılında yapılan 6 milyon ABD dolarlık yatırım olmuştur. Mali türevler ise son yıllarda sıfır olmuştur. Önceki yıllarda mali türevler birbirine yakın rakamlarla pozitif yönde değişiklik göstermesine rağmen 2002 yılında -5.1 milyon ABD \$'ına düşmüş ve ülkeden para çıkışı gerçekleşmiştir. Sonraki yılda ise bu miktar 15 milyon ABD \$ artmış, bir yıl sonra bu oran -20.5 milyon ABD \$'ı olmuş ve mali türevler sıfırlanmıştır. Mali türevlerin sıfır, portföy yatırımların -3 milyon ABD \$ olduğu 2006 yılında,

323,4 milyon ABD \$ ile en yüksek sermaye elde edilmesinin nedeni DY 'nin yıllık toplam yatırımın %56 sını oluşturmasıdır. Ama Kırgızistan'a giren yatırımların ülkenin GSYİH'sındaki payı hep düşük olmuştur. Mesela; 1999 senesinde GSYİH 1225,74 milyon dolar, giren toplam yatırım ise 220,7 milyon dolardır.

Şekil:3.3. Ülkenin DYY Durumu

Kaynak: NBKR, Bulletin 1995-2007

Kırgızistan'a giren DYY'ler her sene çok değişiklik göstermiştir, sadece 2003-2005 seneleri arasında çok iniş-çıkış yoktur. En çok DYY 1998 yılında 109,2 milyon dolar olarak ülkeye girmiştir, ikinci en çok DYY 107 milyon dolarla 2006 senesinde girmiştir. Geri kalan senelerde giren DYY miktarı 100 milyon doların üstüne çıkmamıştır. En az DYY girişi ise 2001 senesinde gerçekleşmiştir, sadece 5 milyon dolar, 2000 senesinde ise ülkeden çıkan DYY miktarı ülkeye giren DYY miktarından 2,4 milyona daha büyük olmuştur.

Giren DYY'lerin coğrafik dağılımına bakarsak, en çok DYY giren sene 1998, en çok yatırım yapan ülke 25,5 milyonla ABD'dir, ikinci en çok yatırım yapan ülke ise 20,7 milyon dolarla Büyük Britanya'dır. Aynı sene (1998) için

giren DYY'lerin girdiği sektörlere bakarsak en çok DYY giren sektör 26,55 milyon ABD dolarıyla ticaret ve gıda kalemidir, ikinci en çok DYY çeken sektör ise 17,8 milyon dolarla inşaat sektörüdür. Giren DYY miktarı 107 milyon dolar olan 2006 senesinde hangi ülkenin en çok yatırım yaptığına bakarsak 96 milyon dolarla Kazakistan ilk sıradadır, sonra 29 milyon dolarla Britanya gelmekte, üçüncü en çok yatırım yapan ülke ise 12,7 milyon ABD dolarıyla Rusya'dır. 2006'da BDT ülkelerinden giren DYY'lerin en çok olduğu yıldır, başka senelerde 20 milyon doları aşmayan yatırım miktarı bu sene de 109,7 milyon dolara ulaşmıştır.

Bu giren DYY'ler en çok ortak girişimlerin (joint ventures), yabancı sermayeli işletmelerin kurulmasıyla, hükümet mallarının özelleştirilmesiyle ve büyük uluslararası işletmelerin (TNC) şubelerini (affiliates) açmasıyla gerçekleşmiştir (www.undp.kg/english/publications/2002/fdi.pdf).

Kırgızistan'a gelen DYY'lerin 15 senelik toplamına bakarsak çoğunlukla ülkede iş yapan büyük uluslararası şirketlerin şubelerine gitmektedir. Bunların en büyüğü Kanada'nın maden işletmeciliği yapan "Kumtor" firmasıdır. DYY büyüklüğüne göre bakarsak, ikinci ülke de Almanya'dır. Sigara üretimi yapan Alman firması Reemstma ve inşaat sektöründe çalışan Alman firması İnter glass'dır. Reemstma firması hem ülke içinde imalat hem de ürünün satışını yapmaktadır ve Kırgızistan'da yetiştirilen tütünün %80 ini satın almaktadır, sigara üretiminde tekeli konumundadır. Aynı şekilde İnter glass firması da tekeli şeklindedir, Sovyet döneminden kalma cam üretici tek firmayı işletmektedirler. Sonra Coca-Cola işletmesi ve Kırgızistan'daki tek 5 yıldızlı otel olan Hyatt oteliyle ABD gelmektedir. Finansal sektörde en çok yatırım yapan ülke Türkiye'dir. Ülkedeki özel sektör bankalarının en büyüğü olan Demir Bank'ın sahipliğini yapmaktadır. Yabancı yatırımcıların para işlemlerini gördüğü, güvenilirliği en yüksek bankadır. Rusya'nın açmış olduğu Aman bank ise daha çok yerliler tarafından tercih edilmektedir. Kırgızistan'da mali işlemleri yapan başka ülke de Asya Bank'a sahiplik eden Güney Kore Cumhuriyeti'dir.

3.2.1. Kırgızistan'ın Bütçe Yapısı

Kırgızistan'ın bütçesinde toplam gelir ve yardımlar kaleminin %93'ünü vergi gelirleri oluştururken, KDV'nin payı sadece %35'tir. Yani gelir vergisi sadece %6,25'ini oluştururken, giren gelirin %35'ini KDV oluşturmaktadır. Böyle olması hem zenginin hem fakirin aynı oranda vergiyi ödediği (yani %20'lik olan KDV) demektir ki bu verginin adaletsiz olduğunu göstermektedir.

Ülkedeki sermaye gelirleri tüm gelirlerin sadece %1,29'unu oluşturmakta olup, kardan alınan vergiler ise %4,82'dir. Sermaye gelirlerinin bu kadar düşük olması ülkedeki büyük sermaye yatırımlarının çok az olduğunu göstermektedir ya da olsa da kayıt dışı olduğunun belirtisidir. Kar vergilerinin az olması demek ülkedeki çoğu firmaların karının çok düşük olduğu ya da karının yok olduğunu, bu da ülkede hiç bir gelişme olmadığını ya da çok az bir gelişme olduğunu gösterir. Gelirlerin yaklaşık %5'i yardımlardan oluşmaktadır (bkz Tablo:3.9).

Harcamalar sütununa bakarsak, en çok harcama yapılan sektörler eğitim ve idare, koruma ve güvenlik kalemidir. Ama en çok harcama eğitime yapılmaktadır, eğitim 9177,3 milyon som ile tüm harcamaların %25,59'unu oluşturmuştur. İdare, koruma ve güvenlik kalemi ise 8971,9 milyon som ile tüm harcamaların %25,02'sini oluşturmaktadır. Ülkede eğitim korumadan da üstün tutulmaktadır (bkz Tablo:3.9). Sağlık sektörü ise 4028,2 milyon som ve %11,23 ile 3. numarada gelmektedir. 2007 resmi kurlarına bakarsak 1 ABD doları 38 som'dur.

Tablo No:3.9. Kamu Bütçesi (milyon som)

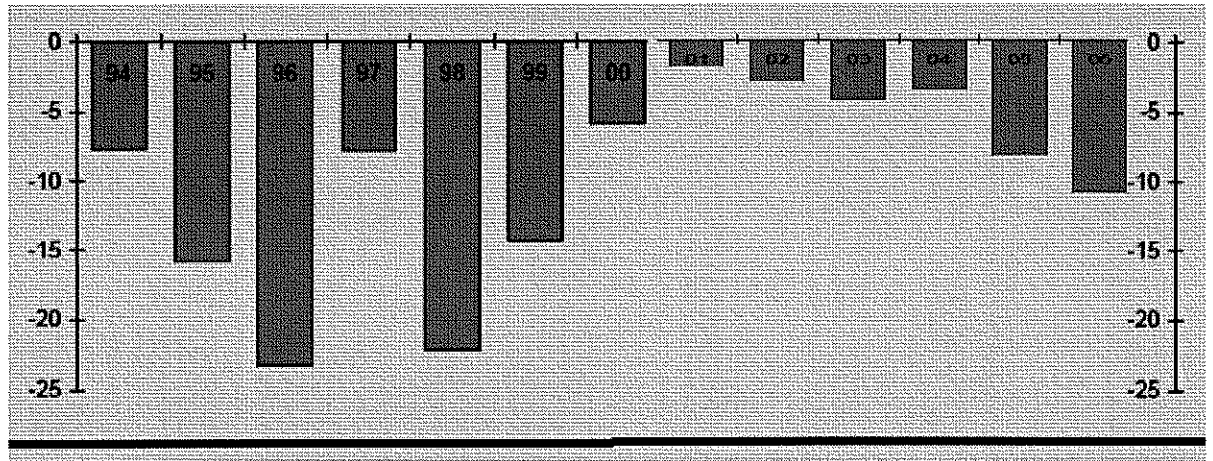
	Seneler					2007 (%'lik paylar)
	2003	2004	2005	2006	2007	
Toplam gelir ve yardımlar (grants)	16209.0	18335.7	20367.3	25078.5	35994,9	100
Toplam gelir	15747.9	17620.0	19974.7	24812.4	34205,4	95,03
Cari gelirler	15611.2	17395.2	19928.6	24674.4	33740,1	93,74
Vergi gelirleri	11912.0	13980.5	16361.4	19981.2	26544,8	73,75
Gelir vergileri	1208.0	1442.9	1744.2	1820.3	2322,9	6,45
Kar vergileri	912.4	918.6	1283.2	1191.6	1736,1	4,82
KDV	5522.9	6829.9	7088.6	9150.6	12701,6	35,29
Özel tüketim vergiler (excise)	1164.0	1245.2	1149.7	1205.4	1448,2	4,02
Uluslararası ticaret vergisi	422.8	449.4	1664.0	2803.3	3789,5	10,53
Vergi dışı gelirler	3699.1	3414.7	3567.1	4693.2	7195,3	19,99
Sermaye gelirleri	136.7	224.8	46.1	138.0	465,3	1,29
Yardımlar	461.2	715.8	392.6	266.1	1789,5	4,97
Harcamalar	16890.6	18841.5	20143.2	25296.6	35864,9	100
İdare, koruma ve güvenlik	5044.5	5784.2	6138.6	6961.7	8971,9	25,02
Eğitim	3753.6	4361.3	4917.7	6315.7	9177,3	25,59
Sağlık	1629.9	1926.5	2283.3	3059.2	4028,7	11,23
Sosyal sigorta ve güvenlik	2588.7	2644.8	2858.2	3610.6	3816,9	10,64
Konaklama ve kamu harcamalar	1193.4	1057.7	1040.5	1415.8	2657,2	7,41
Kültürel ve dini inanç işlemlerini düzenleme	485	578,3	606,6	813	1240	3,46
Reel sektör	1840.2	1909.4	1912.3	2342.5	4881,4	13,61
Bütçe açığı (-)	-681.5	-505.8	224.1	-218,1	130	
İç finansman	-181.6	416.5	-35.2	961.1	1309	
Dış finansman	777.8	301.8	236.2	-24.9	-483,5	

Kaynak: www.stat.kg

Çoğu seneler bütçe açık verirken 2007 senesinde bütçe 130 milyon som fazla vermiştir. 2005 senesinde de bütçe 224 milyon som fazla vermiştir.

Ödemeler bilançosuna bakacak olursak, cari işlemler bilançosu 2006 senesine kadar hiç bir sene pozitif sonuç vermemiştir. En çok cari açık olan sene 1996'dır sonra 1998 yılıdır. En az cari açık gerçekleşen yıl ise 2001 senesidir.

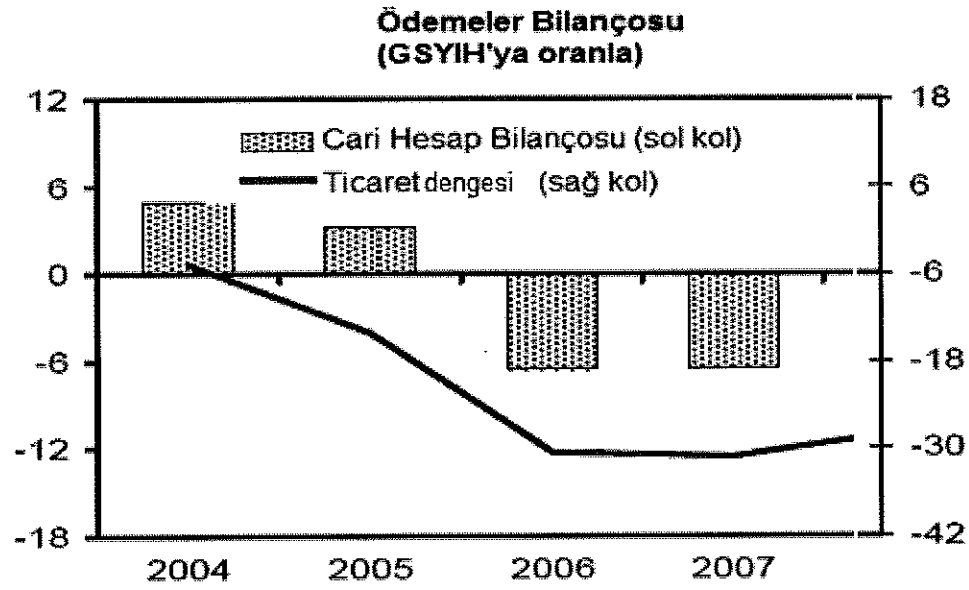
Şekil:3.4. Cari İşlemler Bilançosunun GSYİH'ya oranı 1994-2006 (%)

Kaynak: WB

Ama kaynaklarda farklılık olduğunu söylemek gerekir, 2004 senesinde Dünya Bankası verileri cari açıktan bahsederken Kırgız Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerinde bu sene de ülkede 28,9 milyon dolarlık fazlalık olduğunu göstermektedir. Ülkenin ödemeler bilançosu 2003 senesinden sonra Kırgız Cumhuriyeti Merkez Bankası verilerine göre hep fazla vermektedir.

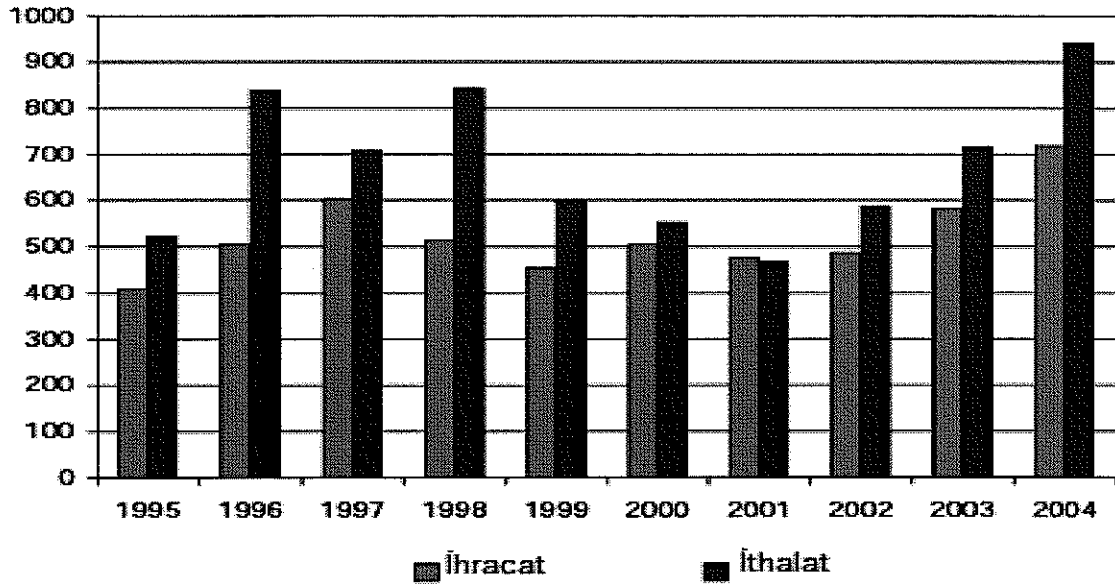
Şekil:3.5. Ödemeler Bilançosu

Kaynak: NBKR ve IMF Hesaplamaları

Cari hesabın açık vermesi, ülkeye giren malın çıkan maldan fazla olmasından kaynaklandığı için aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi mal ithalinin GSYİH'ye oranları ihracatının GSYİH'ye oranından hep büyük gözükmesine sebep olmaktadır. Cari açığa neden olan ithal ve ihraç ürünlere ve ülkelere bakarsak konu daha iyi anlaşılır.

Şekil:3.6. Ticaret Verileri, 1995-2004 (milyon ABD \$)

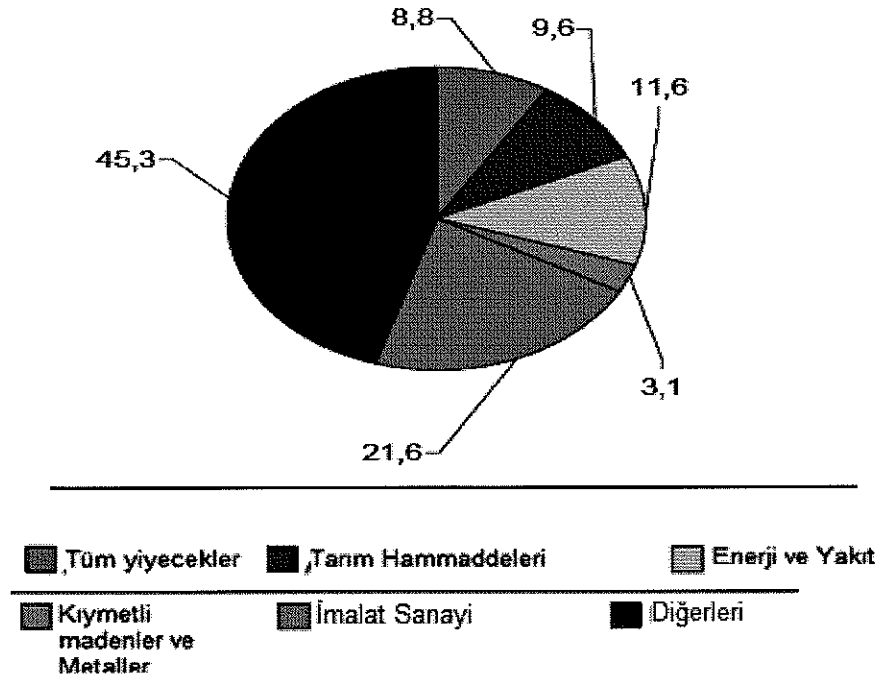

Kaynak: WTO

Başlıca ihrac kalemlerinin 1995-2004 seneleri arasındaki en büyük payını %21.4 ile imalat malları almaktadır. Hangi ülkeye olduğuna bakarsak, Kırgızistan'ın en çok ihracat yaptığı ülke Birleşik Arap Emirliği ve İsviçre'dir.

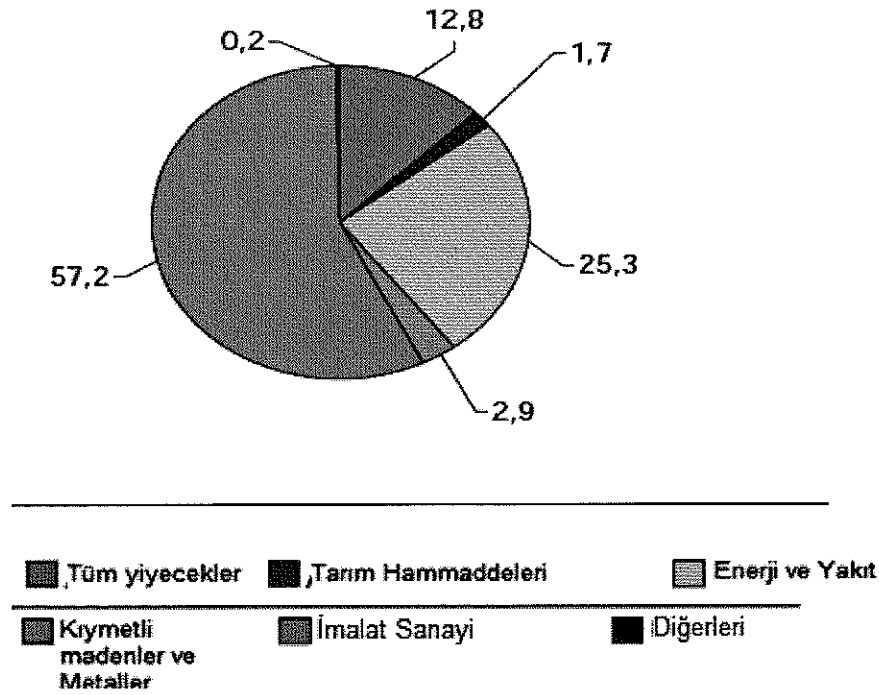
En çok ithal edilen ürünlere bakarsak aynı şekilde imalat sanayi malları, enerji ve doğal gazın alındığını görürüz. En çok alış yaptığı ülkeler ise Rusya ve Kazakistan'dır. En çok alış bu ülkelerden yapmasının başka sebebi de yakın olmaları ve eskiden beri kullanıla gelen üslubun-demir yollarının taşıma maliyetinin az olmasıdır (Bkz Ekler).

Şekil:3.7. Başlıca İhracat Kalemleri (%) (1995-2004)

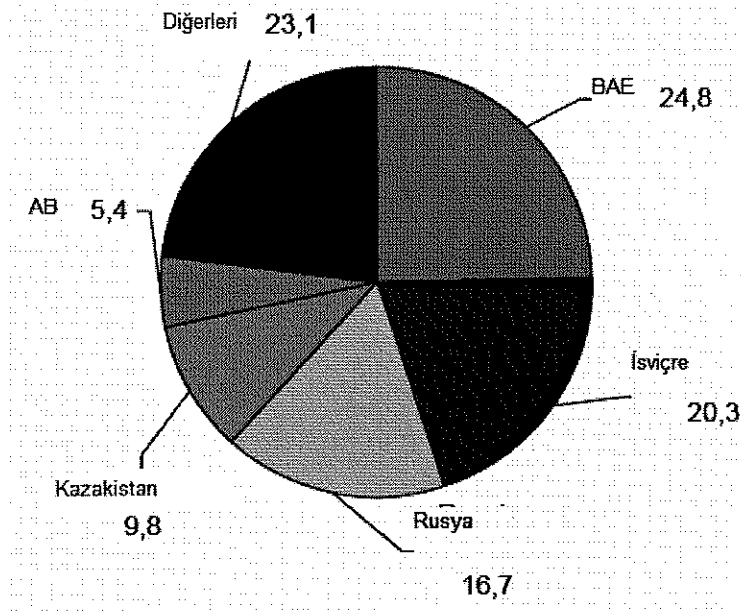
Kaynak: WTO

Şekil:3.8. Başlıca İthalat Kalemleri (%) (1995-2004)

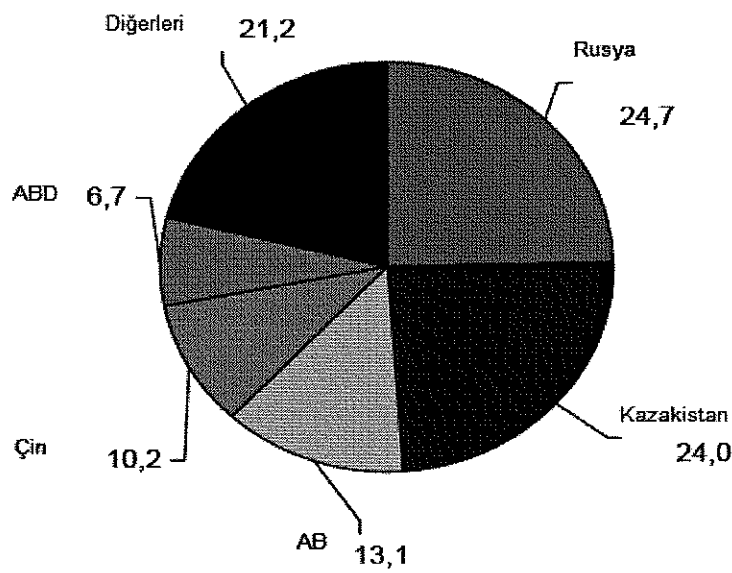
Kaynak: WTO

Şekil:3.9. Başlıca İhracat Yapılan Ülkeler (%) (1995-2004)

Kaynak: WTO

Şekil:3.10. Başlıca İthalat Yapılan Ülkeler (%) (1995-2004)

Kaynak: WTO

Ülke bağımsızlığını kazandığından beri hep cari açık yaşanmıştır, daimi olarak cari açık ve bilanço açığı olmuştur. Ülkede kaynak yetersizliği olunca iç finansmandan daha çok dış finansmana başvurulmuştur. Bazı seneler ise dış borçlanma GSYİH'nin bile üstünde gerçekleşmiştir (bkz Tablo:3.10).

Tablo:3.10. Kırgızistan Cumhuriyetinin Dış Sektörü

	2003	2004	2005	2006	2007*
Ödemeler Bilançosu					
Mal ve Hizmetlerin ihracı (GSYİH'ye oranı%)	38,7	42,5	38,3	41,6	44,8
Mal ve Hizmetlerin İthalı (GSYİH'ye oranı)	45,7	50,8	56,8	79,1	89,4
Cari İşlemler (GSYİH'ye oranı %)	-2, 2	1,3	-1,2	-13,3	-15,7
Mallar ve Hizmetlerin aylık ithalinden düşen reserve ¹	3,8	4,7	3,2	3,1	3,7
Dış borçlar					
Dış borçlar (milyon ABD \$) ²	1982,2	2107,6	2002,8	2196,0	2326,0
Dış borçlar (GSYİH'ye oranı%)	102,6	95,0	81,4	77,1	61,7
Dış borçlar (mal ve hizmet ihracına oranı%)	264,8	223,5	212,5	185,3	138,8
Programlı Dış borç ödemeleri (milyon ABD \$)	177,6	213,4	161,0	100,9	174,4
Gerçek dış borç ödemeleri (milyon ABD \$)	135,4	167,7	109,0	90,2	143,8
Dış borç servisi (mal ve hizmet ihracına oranla)					
-programlanan	23,7	22,6	17,1	8,5	10,4
- gerçekleşen	18,1	17,8	11,6	7,6	8,6
Kamu dış borçları (milyon ABD \$)	1776,4	1959,2	1859,3	1977,6	2060,7
Kamu dış borçları (GSYİH'ya oranı, %)	91,9	88,3	75,6	69,4	54,7
Kamu dış borçları (mal ve hizmet ihracına oranla)	237,3	207,8	197,3	166,9	123,0
Programlanan kamu dış borç ödemeleri (milyon ABD \$) ³	96,7	106,3	112,5	69,3	77,1
Gerçek kamu dış borç ödemeleri (milyon ABD \$) ³	54,0	61,1	60,6	62,7	66,3
Kamu dış borç servisi (mal ve hizmet ihracına oranla)					
-programlanan	12,9	11,3	11,9	5,8	4,6
- gerçekleşen	7,2	6,5	6,4	5,3	4,0

* - preliminary data.* tahmini değer

1 – hesaplarda dört aylık ithal mal ve hizmetlerin değerleri kullanılmıştır.

2 – ekonomideki tüm sektörlerin ve borç senetlerinin toplam dış borçları

3 – hem faiz hem ana para ödemelerini içermektedir

Kaynak: NBKR

3.3. Kırgızistan'ın Dış Borç Yapısının Analizi

Bir ülkenin diğer ülkelerden sağladığı kaynaklar (dış kaynaklar) dış tasarruflar, kullanan ülke açısından iki önemli fonksiyonu yerine getirir (Egeli, 1992:123):

- İç kaynaklara bir ilave oluşturarak, iç tasarruflara yapabilecek olandan daha fazla yatırım yapılmasını sağlamak (tasarruf açığını kapatma fonksiyonu),
- İhracat ve diğer normal döviz gelirlerine bir ilave oluşturarak , ülkenin normalde yapabileceğinden daha fazla mal ve hizmet ithal etmesini mümkün kılmak (döviz açığını kapatma fonksiyonu)

Konuya az gelişmiş ülkeler yönünden bakıldığında, bu ülkelerin kalkınma çabaları açısından, dış kaynakların her iki fonksiyonunun da önemli olduğu ifade edilebilir. Bilindiği üzere, bu ülkelerin belli bir kalkınma hızını gerçekleştirebilmeleri için belli bir düzeyde yatırım yapmaları gerekmektedir. Ancak söz konusu ülkeler, çoğu kez kalkınma için gerekli olan yatırımlara yetecek yurtiçi kaynaklardan yoksun bulunmaktadır. Diğer taraftan az gelişmiş ülkelerin ihracat (döviz) gelirleri de, artan ithalat ihtiyaçlarını karşılayabilmekten uzaktır. Kısacası bu ülkelerin kalkınmaları gerek "tasarruf açığı", gerekse "döviz açığı" tarafından sınırlandırılmaktadır. Bu nedenle, tasarruf ve döviz açığının giderilmesinde ve böylece kendi kendini besleyen bir ekonomik gelişme hızına ulaşılmasında dış kaynaklardan yararlanılması büyük bir önem taşımaktadır. Ancak, kuşkusuz bu kaynakların ne ölçüde elde edilebileceği bir yana, elde edilme koşulları (maliyetleri) ve kullanım biçimleri de, belirtilen katkıları kadar önemli olan ve gözönünde bulundurulması gereken hususları oluşturmaktadır.

Burada ele alındığı biçimiyle tasarruflar (kaynaklar); "yabancı özel sermaye", "dış borç " ve "hibeler" olmak üzere üç ana grupta toplanabilecek olan tüm kaynakları kapsayan geniş bir anlama sahiptir. Bunlardan birincisi,

ele alınan ülke ekonomisine yabancı ülke müteşebbisleri tarafından getirilen yatırım fonlarını; ikincisi, ülkedeki özel kesim veya kamu kesimi tarafından belli bir vade içinde anapara ve genellikle faiziyle birlikte geri ödenmek üzere dış kaynaklardan sağlanan kredileri, üçüncüsü ise, geri ödeme zorunluluğu olmaksızın dış kaynaklardan sağlanan yardımları kapsar.

3.3.1. Kırgızistan'da Dış Borçların Gelişimi

Kırgızistan'da dış borçlanma 1993 yılında başlamış ve bu kaynaktan iç ve dış ekonomik- politik koşullar elverdiği ölçüde yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu kısımda dış borçlar ve dış borç yükündeki gelişmeler çeşitli açılardan incelenmeye çalışılacaktır.

3.3.1.1. Kırgızistan'ın Dış Borçları

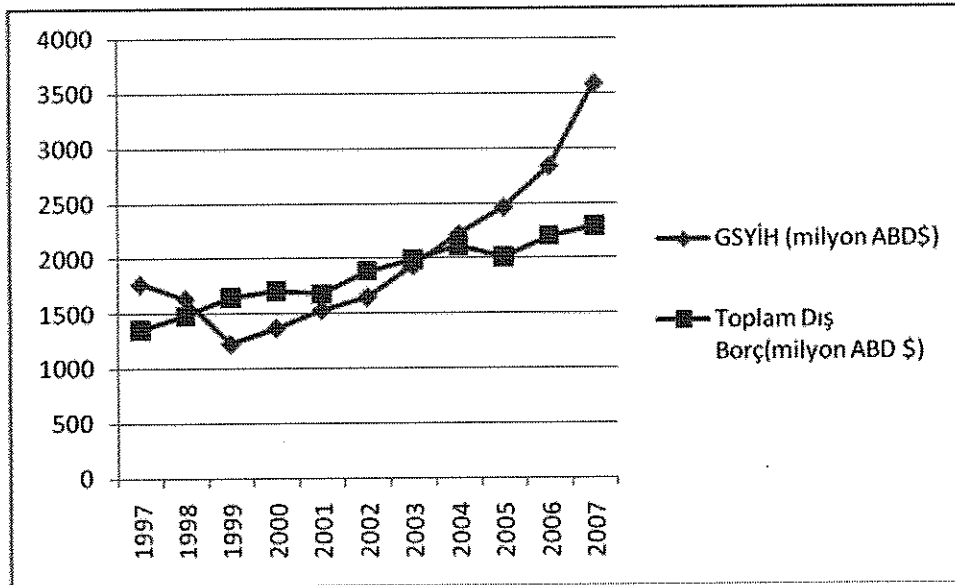
Kırgızistan'ın dış borçlarının başlangıç tarihi 1993'tür. 1991 yılında SSCB dağıldıktan sonra bağımsız ülke olarak dünyaca tanınan Kırgızistan Cumhuriyeti yeni devrini sıfır borçla ya da başka bir deyişle borçsuz başlatmıştır. SSCB'den kalan borca mirasçı olmamıştır.

Kırgızistan'ın yeni piyasa ekonomisine geçmesinin ardından uluslararası piyasaya yabancı olması nedeni ile ilk senelerinde aldığı borçlar dış borçlarını oluşturmuştur. Kırgızistan'ın 1 Ocak 1993 tarihi itibari ile dış borçlarının nominal değeri 292 milyon ABD dolarıdır (İslamov, 2001:35).

Kırgızistan'ın 1997 senesindeki borcu 1356,1 milyon ABD dolarıdır. 1993'teki borcun 4,64 katıdır, başka deyişle 1992 senesine göre, toplam dış borç 1997'de %464 büyümüştür. 2000 senesinde ise toplam dış borçlar 1.703,8 milyon ABD doları iken, 2005 senesinde ise bu rakam 2.002,8 milyon ABD doları olmuştur. Toplam borçların senelik değişimine bakarsak 1996'dan 1997'ye geçtiğimiz sene en büyük fark görülmüş yani 1997 senesinde bir önceki seneye göre %17,8 büyümüştür. Aynı senenin GSYİH'deki oranına

bakarsak %76,7'dir. 1997 yılındaki GSYİH bir önceki seneye göre %-3'tür, yani küçülmüştür.

Şekil:3.11 Kırgızistan'ın GSYİH ve Toplam Borç artış seyirleri

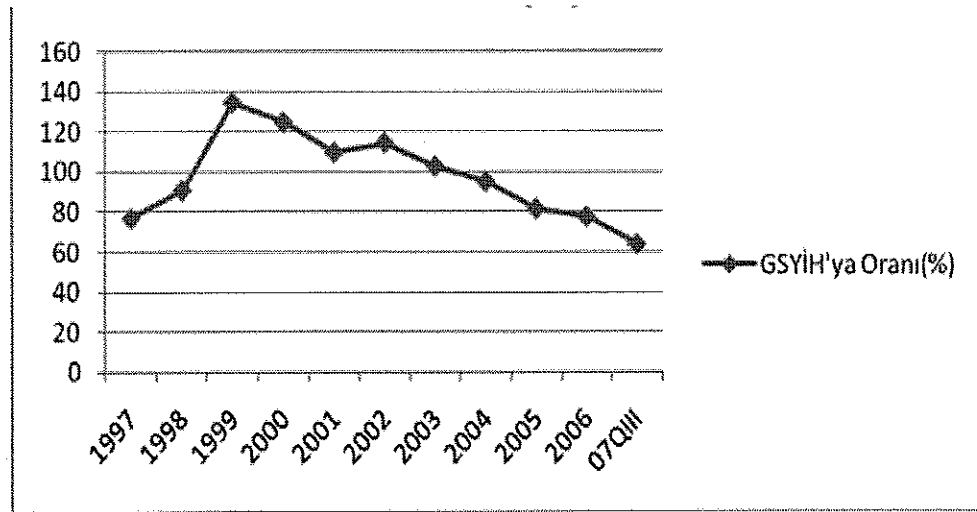

Kaynak: Bulletin of NBKR

Toplam dış borçlar 1993 senesinden sonra sürekli olarak artmıştır. 1998'den 2003 senesine kadar nominal değer olarak toplam dış borç GSYİH'den fazla olmuştur. Ancak 2007'ye doğru GSYİH'de belirli oranda büyüme görülmüştür. Toplam dış borçların gösterdiği seyre bakarsak borçların istikrarlı bir şekilde arttığını görmekteyiz, ancak az bir oranda 2001 senesinde bir önceki seneye göre %1,53 ve 2005 senesinde bir önceki seneye göre %4,9 azalarak değişiklikler görülmüştür.

Mutlak değer olarak 1997'de toplam dış borç 1.356,1 milyon ABD dolarıdır, 2007 senesinde ise bu oran 2.326 milyon ABD doları olmuştur, yani 1997'ye göre %71 artış görülmüştür. GSYİH'deki son on senedeki büyümeye bakarsak, 1997 senesinde 1.768,057 milyon ABD doları iken 2007 senesinde ise bu rakam 3.587,912 milyon ABD dolarıdır, yani %102 artmıştır.

Şekil:3.12. Toplam Dış Borçların GSYİH'ya Oranı(%)

Kaynak: Bulletin of NBKR 2007/3

Senelere göre dış borçların GSYİH'ye oranı alttaki tabloda daha açık olarak verilmiştir. 1997'den beri toplam dış borçlar GSYİH'nin %80'ini ya da daha fazlasını oluşturmaktayken, ancak 2007 senesinde bu oran %60'lara ineabilmiştir.

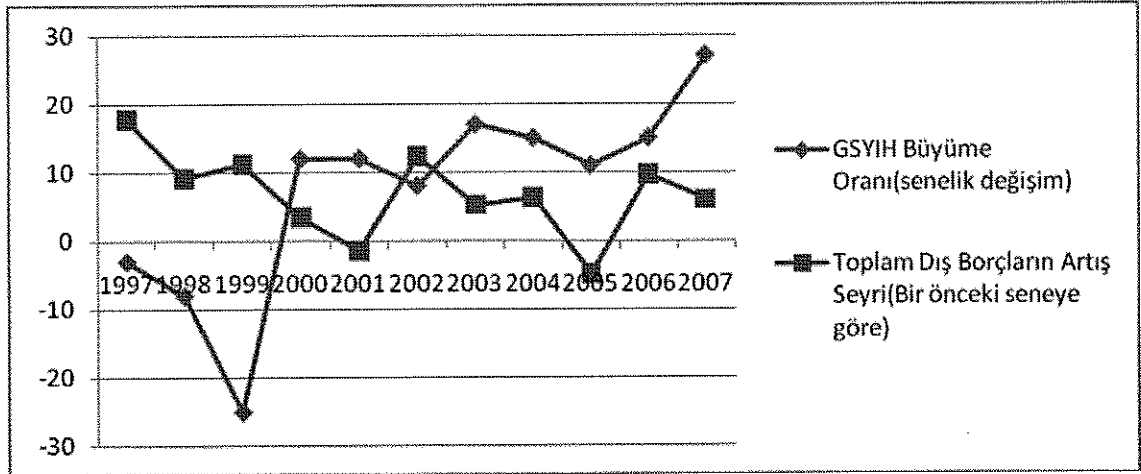
En büyük artış 1998'den 1999'a geçildiği yıl olmuştur. 1998'de bu miktar 90,6 milyon ABD doları iken 1999'de % 48 artarak 134,4milyon ABD doları olmuştur. 2000 senesinde toplam dış borç GSYİH'nin %124,6'sını, 2001 senesinde %109,6'sını, 2002 senesinde %114,3'ünü , 2003'te ise %102,6'sını oluşturmuştur. Ancak 2004 senesinde GSYİH toplam dış borçlardan büyük olmuştur. Ancak %5 büyümüştür. Sonuç olarak 2004 senesinde GSYİH'nin tüm hasılatının %95'i ile borçlar ödenseydi ancak kapatılabildi ve geriye sadece 120 milyon ABD doları kalırdı. Dış borçların bu kadar artmasının sebepleri dış etkilere bağlıdır. Dağlık bir bölge olan ve etrafı kara ile çevrili olan ülkede çok az miktarda yakıt ve doğal gaz üretilmektedir. Doğal gaz ihtiyacını komşu ülkeler Özbekistan, Rusya ve Kazakistandan satın alarak karşılamaktadır. Son senelerde artan yakıt fiyatları ülkenin ekonomisini kötü etkilemektedir.

Aynı senelerde bu ülkelerden alınan borçlara bakarsak çok büyük bir artış görülmemektedir. 1998'de Rusya'dan alınan borçlar 139,1 milyon ABD doları iken 1999'da ise 157,1 milyon ABD doları olmuştur. Toplam borç içindeki oranlarına bakarsak da çok değişmemiştir; sırasıyla %9,4 ve %9,5 olmuştur. 2002 senesinde alınan ve çok büyük artış görülen borçları incelersek 1998'de 13,8 milyon ABD doları, toplam dış borcun %0,9'udur. Sonraki seneler sırasıyla toplam dış borçların %0,8'i, %0,7'si, %0,7'si ve 2002'de de %0,7'dir.

Gördüğümüz gibi dış borçların GSYİH'den büyük olması bu ülkelerden alınan borçtan kaynaklanmamıştır. İkili ve çok taraflı dış borçları incelersek çok taraflı dış borçların toplam dış borçların içindeki payının süratli bir şekilde büyüdüğünü görmekteyiz. 1998 senesinde toplam dış borç içindeki payı %48,4 iken bir sonraki sene %50,8 olmuştur. İki taraflı borçlarda da %2,2 büyüme olmuş %23,4'den %26,1'e çıkmıştır. 2000 yılında ise çok taraflı borçların toplam borçlar içindeki payı %52,5'e çıkmış, bir sonraki sene ise bu oran %56,1 olmuş, bir sonraki sene ise %59 olmuştur. İki taraflı borçlarda fazla büyüme görülmemiş bu artış sırasıyla %27,3, %27,8 ve %28,3 düzeyinde kalmıştır.

Toplam dış borçlarda çok büyük artış görülmemiş olsa da, bu büyük oran GSYİH'nin küçük olmasından kaynaklanmaktadır (toplam borcun GSYİH'den büyük olması). Daha iyi incelemek için aşağıda hem toplam borcun hem GSYİH'nin senelik değişimleri verilmiştir.

Şekil: 3.13 Toplam Dış Borçların ve GSYİH'nın Senelik Değişimleri (%)

Kaynak: Bulletin of NBKR

GSYİH'nin büyüme oranları 1997, 1998 ve 1999'da devamlı ters olmuştur, her sene alınan hasılat bir önceki seneye göre daha az olmuş ancak 2000 senesinde çok az büyüme görülmüştür. 2000 senesinden sonra daimi olarak artış olmuş, düşüş olmamıştır. Toplam dış borçlar çizgisine baktığımızda ise 2001 senesindeki büyüme oranları azalış göstermektedir ancak mutlak değerlerde ise istikrarlı bir büyüme söz konusudur (Bkz Tablo: 3.13). 2001'den 2002'ye geçilen senede ise toplam dış borçlarda %12,3 artış olmuştur. 1677,7 milyon ABD dolarından 1884,2 milyon ABD dolarına çıkmıştır. Aynı seneler için GSYİH'ye bakıldığında 1530,74 milyondan 1648,46 milyon ABD dolarına çıkmıştır. Toplam borçların GSYİH içindeki payı ise sırasıyla %109 ve %114'dür.

Toplam dış borçların yapısı aşağıdaki bölümde detaylı olarak incelenmektedir.

3.3.1.2. Dış Borç Yapısındaki Gelişmeler

2007 sonu Kırgızistan Cumhuriyeti'nin toplam dış borcu 2326 milyon ABD doları olmuştur (tahmini- preliminary). 2007 yılı Eylül tarihi itibarı ile

Kırgızistan'ın dış borcu nominal değer olarak 2285,5 milyon ABD dolarıdır (NBKR Bulletin 2007/3). Bunların içinden;

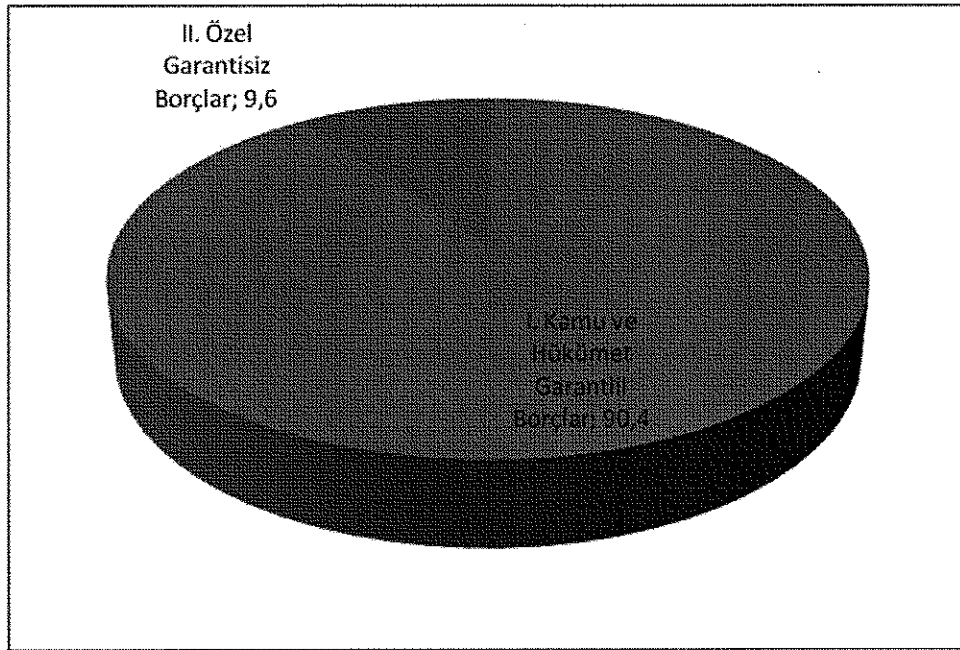
- Devlet borçları 2046 milyon ABD dolarıdır. Bu, toplam dış borçların %90'ını oluşturmaktadır.
- Özel sektörün borcu ise 239,5 milyon ABD dolarıdır ve toplam dış borçların %10'unu oluşturmaktadır.

Kırgızistan'ın dış borç yapısı resmi kreditorler, çok yanlı ve iki yanlı taraflardan oluşmaktadır. Bunlar 1 Nisan 2007 itibarı ile 1377,4 milyon ABD doları ile çok taraflı borçlar, 600,6 milyon ABD doları ile iki taraflı borçlardır. Sırasıyla toplam kamu borcunun %63'ünü ve %27,4'ünü oluşturmaktadırlar. Devlet garantisi kapsamına alınmamış özel sektör borçları ise 210 milyon ABD doları olup toplam borçlar içindeki payı %9,6'dır. Çok taraflı borçlar 1996 senesinde toplam borçların sadece %37,9'sini oluşturmakta iken 2000 senesinde bu oran %52,5'e (toplam borçlara oranı), 2005 senesinde ise %64,1 oranına yükselmiştir. Böylece Kırgız Cumhuriyetinin çok taraflı borçları her geçen sene daha da büyümüştür. Devletin borçlarının her sene bir önceki seneye göre daha fazla olması, ikili borçların ödenememesi ve ekonomik göstergelerin çok iyileşmemesi, başka ülkelerden alınan dış borç oranını çok taraflı borçlara göre azaltmıştır. 1996 senesinde toplam borçlar içindeki ikili borçlar %28,3 iken, 2000 senesinde de hemen-hemen aynı oranda kalarak %27,3 olmuştur. 2005 senesinde ise iki taraflı borçların toplam borçlar içindeki payı %28,7 olmuştur, 2007 senesinde ise bu oran %27,4'dür.

Özel, garantisiz borçların seyrine bakarsak 1996 yılında toplam dış borçlar içindeki payı %32,2 iken 2000 senesinde ise %17,9'a düşmüştür. 2005 senesinde ise bu oran daha da düşmüş ve %7,2 olmuştur. 2007 senesinde %9,6'a yükselmiştir. Hükümet garantili borçlara gelince, 2005 senesinde çok az miktarda devam etmiş, bu yıldan sonra ise sıfıra inmiştir, yani hiç hükümet garantili borç alınmamıştır.

Kırgızistan'ın dış borçlarının kaynaklar açısından yapısına bakarsak kamu ve hükümet garantili borçlar toplam borçların %90,4'ünü oluştururken, özel garantisiz borçlar ise sadece %9,6'sını oluşturmaktadır.

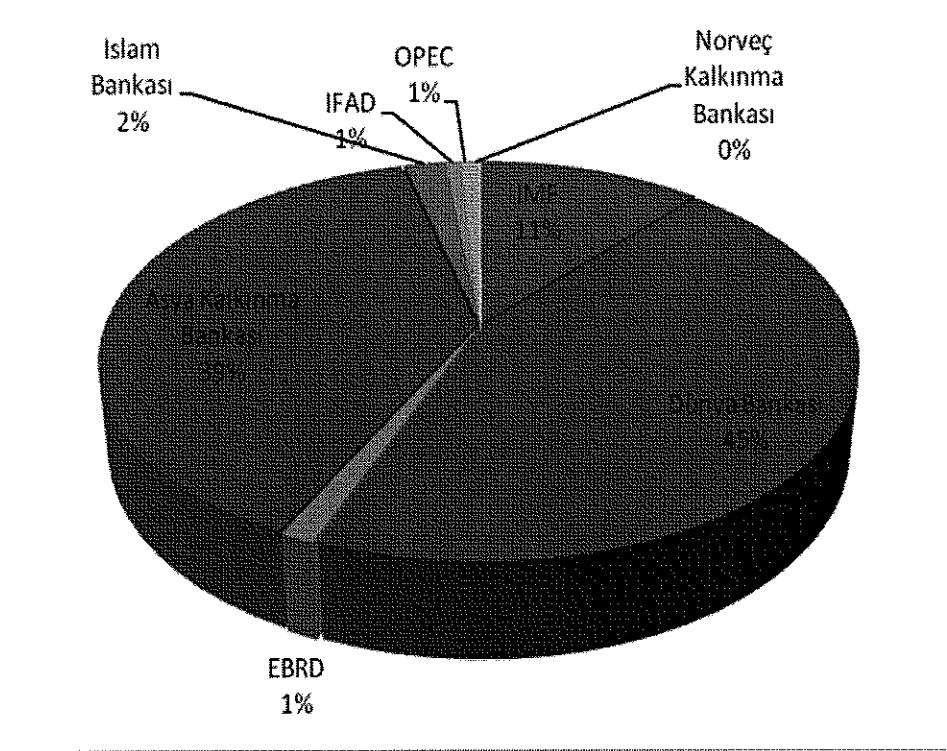
Şekil :3.14. Toplam Dış Borçlar 2007

Kaynak: Bulletin of NBKR 2007

Kırgızistan'ın çok taraflı borçları Kırgızistan Cumhuriyeti Merkez Bankası 1 Nisan 2007 verileri itibari ile Dünya Bankasına 614,9 milyon ABD doları ile en çok borçlu durumdadır ve toplam çok taraflı dış borçlarının %45'ini oluşturmaktadır.

Şekil: 3.15. Çok Taraflı Borçların Yapısal Durumu(2007)

Kaynak: Bulletin of NBKR 2007/3

NOT: EBRD-European Bank for Reconstruction and Development, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası; OPEC- Petrol ihraç eden ülkeler örgütü, Organisation of the Petroleum Exporting Countries, IFAD-International Fund for Agricultural Development, Uluslararası Tarımı Kalkındırma Fonu

Ülkenin çok taraflı borçları toplam dış borçların %28,1'ini oluşturmuştur. Kırgızistan'ın Dünya Bankasından aldığı borç miktarı da her sene artış göstermiş ve 1996 yılında sadece 204,1 milyon ABD doları (toplam dış borca oranı %17,7) iken, 2007 senesinde ise bu rakam 614,9 milyon dolar olmuştur. İkinci en büyük, çok taraflı borçlu olduğu kurum toplam 535,7 milyon ABD doları ile Asya Kalkınma Bankasıdır. Toplam dış borçlara oranı %24,5'tir. Asya Kalkınma Bankasından alınan borçlara bakarsak 1996 senesinde sadece 60,7 milyon ABD doları iken (toplam borca oranı %5,3), 2000 senesinde bu rakam 240,9 milyon ABD doları olmuştur ve toplam dış borçların %14,1'ini oluşturmuştur. 2005 senesinde ise 466,8 milyon ABD doları olmuş, toplam borcun %23,3'ünü oluşturmuştur. Çok taraflı borçların

2007 senesinde 156,9 milyon ABD doları ile %11'ini IMF oluşturmuştur. (toplam dış borçların % 7,2'si). Kırgız Cumhuriyetinin IMF'den aldığı borçlar (toplam borçlara oranı) her sene azalış göstermiştir. 1996 senesinde 139,4 milyon ABD doları iken, 2000 senesinde ise 191,6 milyon ABD doları, 2005 senesinde ise 177,8 milyon ABD doları olmuştur. Toplam dış borçlara oranına bakarsak sırasıyla %12,1, %11,2 ve %8,9'dur. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasından alınan borçlar 2007 senesinde 18,2 milyon ABD doları ile toplam çok taraflı borçların sadece %1'ini oluşturmuştur. Kırgızistan'ın bu bankadan aldığı borçları yıllara göre incelersek 1996 senesinde 29,9 milyon ABD doları iken, 2000 senesinde 65,1 milyon ABD doları ,2005 senesinde ise 27,7 milyon ABD doları olmuştur. Bunların toplam dış borçlara oranları sırasıyla %2,6, %3,8 ve % 1,4'dür.

İslam Bankasından alınan borçlar 2007 senesinde 29,4 milyon ABD doları ile toplam dış borçların %1,3'ünü, çok taraflı dış borçların ise %2'sini oluşturmuştur. İslam Bankası 1996 senesinde sadece 1,8 milyon ABD doları borç vermişken (toplam dış borcun %0,2'si) 2000 senesinde 10,3 milyon ABD doları borç vermiştir (toplamın %0,6'sı).

Çok taraflı krediler, Kırgızistan'ın ekonomisinin yapısal ve tarımsal gelişme, sosyal koruma, ulaşım ve iletişim, altyapı rehabilitasyon, mali sistem gelişimi yardımı ile küçük ve orta boy işletmelerini geliştirme programlarının finansmanı için tahsis edilmiştir. Ülkenin başka ülkelerden aldığı borçlar ise iki taraflı borçlar başlığı altında toplanmıştır. Kırgızistan'ın iki taraflı borçlarının yapısal durumu aşağıdaki şekilde verilmiştir.

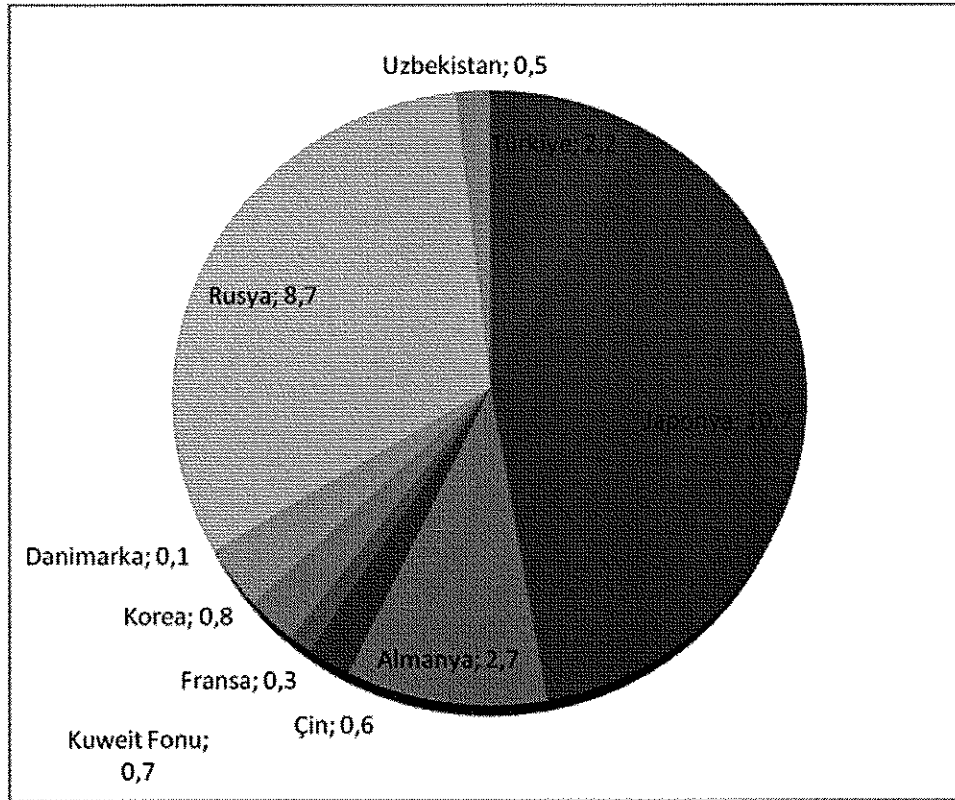
2007 Nisan itibarı ile Kırgız Cumhuriyetinin başka ülkelerden aldığı borç tutarı 600,6 milyon ABD dolarıdır, bu rakam toplam dış borçların %27,4'ünü oluşturmuştur. Bunların;

- 201,3 milyon ABD doları BDT ülkelerine kalan

-399,3 milyon ABD doları ise BDT dışı ülkelere dir.

İki taraflı borçların toplam borçlar içindeki oranı 1996 senesinden beri çok fazla değişiklik göstermemiştir. 1996 senesinde iki taraflı borçlar 325,6 milyon ABD doları iken, 2000 senesinde ise 465 milyon ABD dolarıdır. Sırasıyla toplam dış borcun %28,3'ü ve %27,3'üdür. Kırgızistan'ın borcunun her sene artmasından dolayı iki taraflı borçların da mutlak rakamlarında büyüme görülmüştür ancak bu durumun toplam borca oranı çok istikrarlı çizgi izlemiştir.

Şekil:3.16. Kırgızistan'ın İki Taraflı Borçlarının Yapısal Durumu,2007 (%)

Kaynak: NBKR, Bulletin of NBKR 2007/3

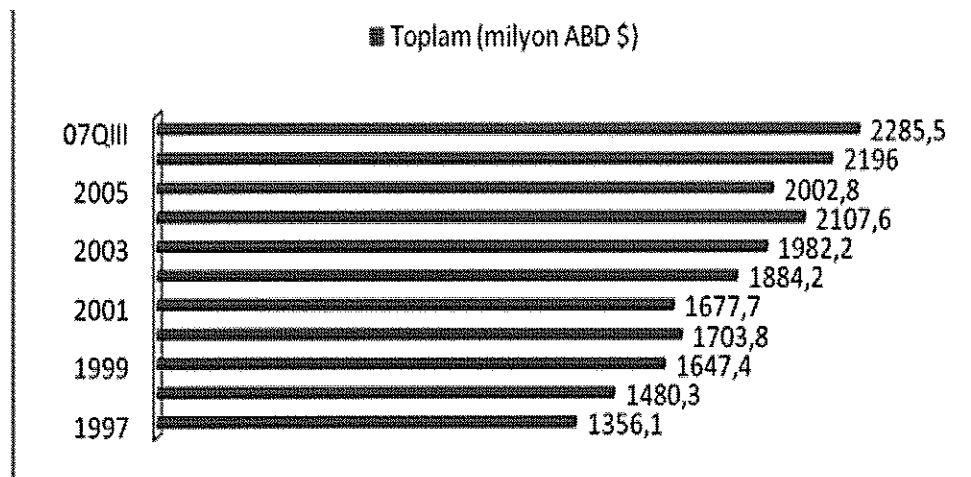
Kırgızistan'ın iki yanlı kreditorlerinin en büyüklerinden biri Japonya, diğeri ise Rusya'dır. 2007 senesinde Japonya'dan alınan 233,8 milyon ABD dolarlık borç, toplam dış borcun %10,7'sini oluşturmaktadır. 1996 senesinde Japonya'dan alınan borç 97,7 milyon ABD doları iken 2000 senesinde bu rakam 183,5 milyon ABD doları olarak büyümüştür. 2005 senesinde ise 225,2 milyon ABD dolarıdır. Toplam borca oranı sırasıyla %8,5; %10,8 ve %

11,2'dir. Görüldüğü gibi Kırgızistan'ın Japonya'dan aldığı borç her sene artmıştır.

İkinci en fazla iki taraflı dış borç alınan ülke Rusya'dır. 2007 senesinde Rusya'dan alınan borç tutarı 190,2 milyon ABD doları olmuştur, bu miktarın toplam borç içindeki payı ise %8,7'dir. Rusya'dan alınan borçların toplam dış borçlar içindeki payında 1996 senesinden bu yana azalış söz konusudur. 1996 senesinde 132,8 milyon ABD doları olan rakam toplam dış borcun %11,5'ini oluşturmuşken, 2000 senesinde sadece %9,8'ini oluşturmuştur. 2005 senesinde ise bu oran %9,3'e gerilemiştir.

Üçüncü en fazla borç alınan ülke ise %2,7 ile Almanya'dır. Başka ülkelere de borç almıştır ancak bu alınan borçlar, üstteki ülkelere oranla daha az miktarlarda olmuştur. Türkiye, Danimarka, Özbekistan, Pakistan, Fransa, Kore, Çin gibi ülkelere de borç alınmaktadır.

Şekil: 3.17. Toplam Dış Borçlar(milyon ABD \$)

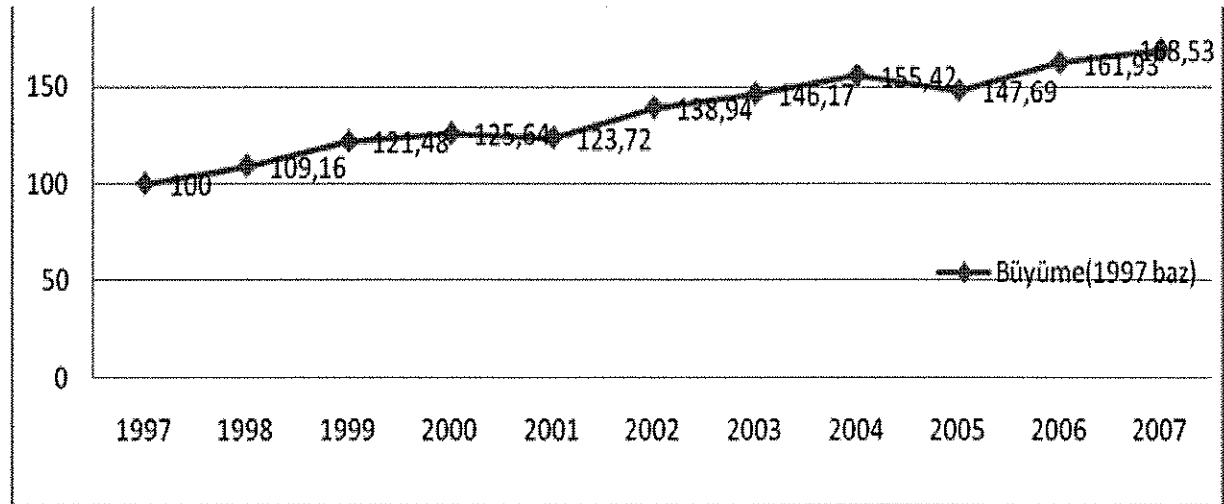

Kaynak: Bulletin of NBKR

Toplam dış borçlar her sene artış seyri göstermektedir. 2007 senesi verilerine göre kişi başına düşen dış borç 437,5 ABD dolarıdır, kişi başına düşen GSYİH ise 686,8 ABD dolarıdır. Sadece çalışanlara düşen kişi başına dış borçlar ise 1110 ABD dolarıdır. Ülkede nominal ücretler ise 2007 senesi verilerine göre (Kırgızistan İstatistik Komitesi verileri) 3990 somdur. Ülkede

şu anda döviz kuru 1dolar/som 36,65'tir, bundan dolayı ortalama nominal ücretler 108 ABD dolarıdır. Ülkede 2007 senesinde enflasyon oranı (TÜFE) %10,2, reel ortalama ücretler ise 97 ABD dolarıdır. Ekonomik verilerin böyle olması, ülkedeki reel ekonomik hayatı da etkilemektedir ve ülkedeki kayıtsız ekonominin %50'lerin üstünde olduğu söylenmektedir (Kobonbaev, 2005).

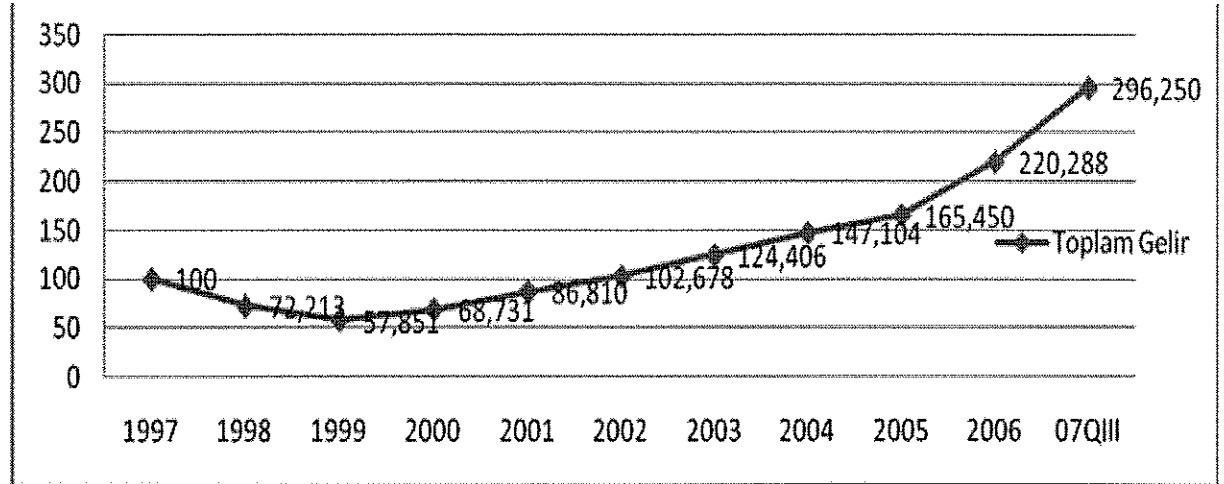
Şekil: 3.18. Toplam Dış Borçların Büyüme Oranları(% , 1997 baz)

Kaynak: NBKR Bulletin 2000-2007

1997'den sonra Kırgızistan'ın dış borcu artmaya devam etmiştir. 2002 senesinde 1997 senesine göre %23, 2005 senesinde ise %55 artmıştır. Bu senelerde, 2005 ve 2001 senelerinde olmak üzere iki defa düşüş yaşanmıştır. 2001 senesindeki düşüş oranı çok fazla ölçüde değil yalnızca %2 civarındadır, 2005 senesinde ise daha büyük düşüş yaşanmıştır ve bu oran %8 olmuştur. 2001 senesinde bütçenin gelir kalemi 1997'ye göre %31 azalmıştır, 2005 senesinde ise bu oran %47 büyümüştür. 1997'den 2000'e kadar Kırgızistan'ın bütçe gelirleri sürekli azalış göstermiştir. Ancak 2000 senesinden sonra büyümeye başlamış fakat 1997'deki durumuna ancak 2003 senesinde ulaşabilmiştir Ülkenin dış borçları devamlı artmıştır.

Şekil:3.19. Toplam Gelirin Büyüme Oranları(1997=100)

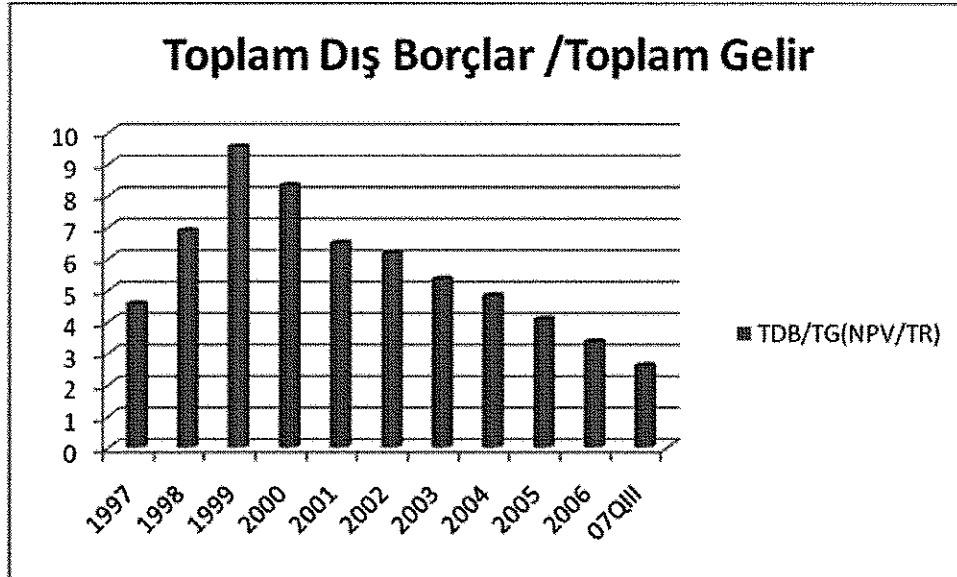

Not: Gelirler o seneki bütçe gelirleridir

Kaynak: Bulletin of NBKR

2006 senesinde ülkenin bütçe gelirleri 1997 yılına göre yaklaşık %100 büyümüştür, dış borçlar ise %68 artmıştır. Mutlak değerlerine bakarsak toplam gelir 658 milyon dolara ulaşmış, toplam dış borç ise 2,196 milyon ABD doları olmuştur. Bu da toplam borcun toplam gelirin 3,34 katı olduğu anlamına gelir.

Şekil:3.20.

Kaynak: NBKR, KCS

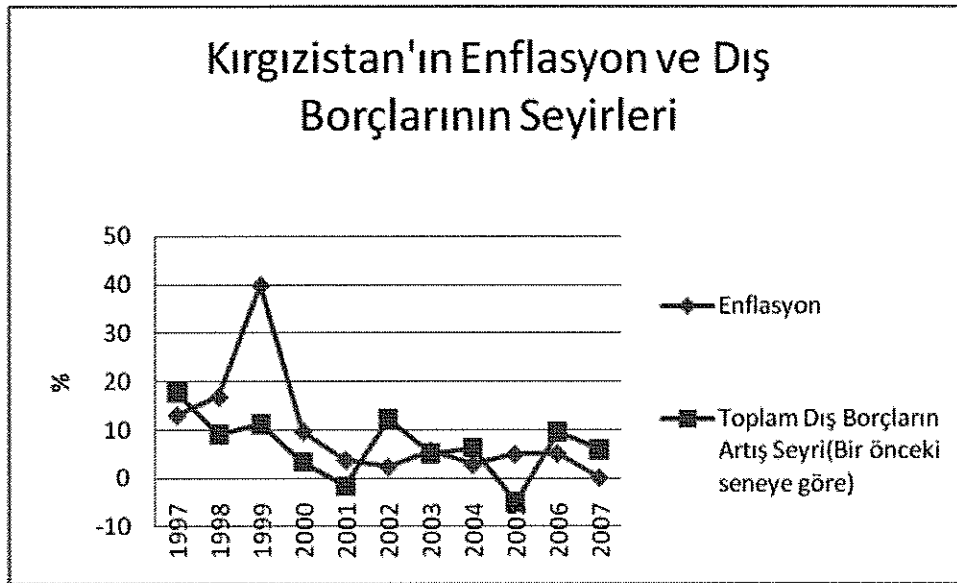
Toplam dış borçlar bu on sene boyunca toplam gelirin 2 katından fazla olmuştur. Ancak bu oran 1999'dan sonra sürekli bir düşüş göstermiştir ve toplam dış borçlar azalarak arttığına göre toplam gelirlerde artış olmuştur.

Toplam gelirlerin büyümesinde en çok katkı payı vergi gelirlerine aittir. Vergi gelirleri kalemlerinin büyümesine sebep olan ise, KDV gelirlerinin artışıdır. KDV gelirleri başka vergi kalemlerinden hem mutlak değer olarak büyüktür, hem de senelik artış olarak fazladır. 1999 senesinde 2258,7 milyon som iken 2002 senesinde ise 4793,7 milyon somdur ve 1999'un 2 katından daha büyüktür. Aynı şekilde kurumlar vergisindeki mutlak değerlere bakarsak 1999'da 546 milyon som iken, 2002 senesinde bu rakam 1083 milyon som olmuştur. Kırgızistan'da KDV oranı %20'dir. Dolayısıyla, her satılan market ürününden %20 vergi alınmaktadır. Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesinin verilerine göre ise ülkedeki kişi başına düşen nominal GSYİH bu senelerde sırasıyla 350 ve 306 ABD dolarıdır. Döviz kuru ise 1999 senesinde 45 som 1 dolar, 2002 senesinde ise 46 som 1 dolardı, eğer soma çevirecek olursak 1999 senesinde kişi başına düşen GSYİH 15750 som, 2002 senesinde ise 14076 somdur.

2000'de ortalama nominal ücret 1916 som ve kişi başına düşen GSYİH ise 14076 somdur. Enflasyon ise aynı senede %5,6'dır.

Kırgızistan'da hiper enflasyon sonrası Merkez Bankasının müdahalesi sonucu, enflasyon oranları iki haneli değerlere inmiştir.

Şekil:3.21. Kırgızistan'ın Enflasyon ve Dış Borçları

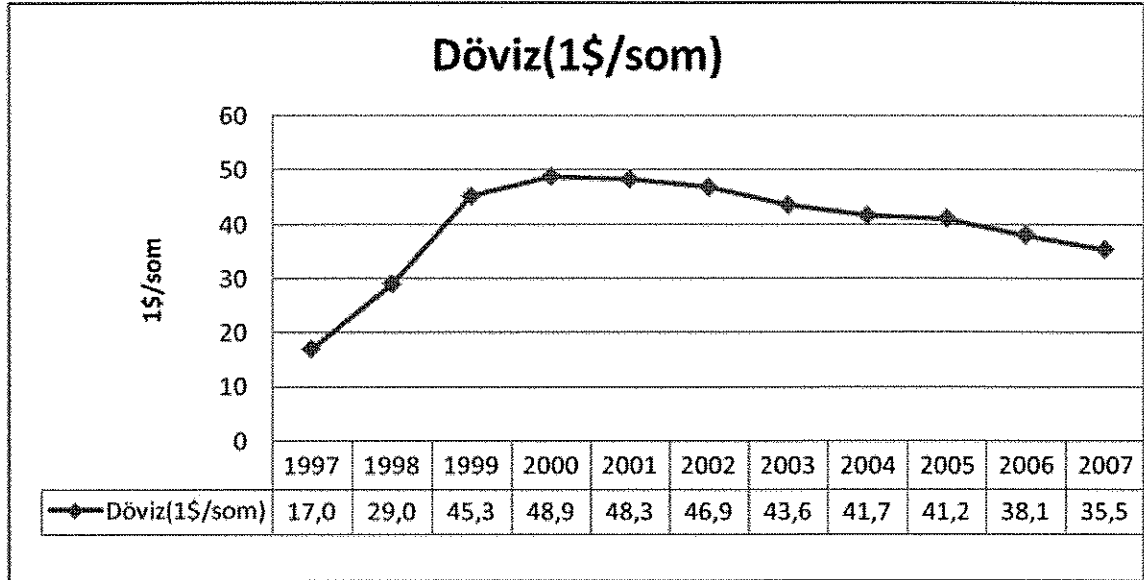

Kaynak: Bulletin of NBKR; Not: enflasyon-TÜFE

Enflasyon oranları ile toplam dış borçların artış seyrine bakarsak, enflasyonun düşük rakamlara ulaşması dış borçların azalmasını sağlayamamış, enflasyonun hafif bir düşüş seyri izlediği dönemde de toplam dış borçlardaki dalgalanma devam etmiştir.

Enflasyon oranları 1999'dan bu yana az miktarlarda tutulmuş, döviz kurları da aynı şekilde merkez bankası tarafından belirlenmiştir. 1997'de Kırgız somu daha değerli iken, 1999'da aniden 2,3 katı kadar değer yitirmiştir. 2001 senesinde som çok fazla değer kaybetmiş ancak bu seneden sonra daha hafif düşüş seyri izlemiştir.

Şekil:3.22. Döviz(1\$/som)

Kaynak: Bulletin of the NBKR, www.stat.kg, CIA, IMF verileri kullanılmıştır.

Kırgızistan'ın dış borçları her sene büyüdüğü için ve GSYİH'nin %100'ünden büyük olmasından dolayı, IMF ülkenin HIPC ülkeler kategorisine girmesini istemiştir. Alt başlıkta IMF'nin HIPC girişimi detaylı olarak anlatılacaktır.

3.3.2. Kırgızistan ve IMF İlişkileri

Kırgız Cumhuriyeti 1992 yılının, 8 Mayıs tarihinde IMF'ye üye olmuştur. Dünya Bankasına ise aynı sene Eylül ayında dahil olmuştur.

Kırgız Cumhuriyetinin IMF kota (quota)sı 88,8 milyon SDR yaklaşık 113 milyon ABD dolarıdır.

Tablo:3.11. Kırgızistan'ın IMF Borcu

	2003		2004		2005		2006		2007/2	
	Milyon ABD dolar	Toplam Borçlara Oranı	Milyon ABD dolar	Toplam Borçlara Oranı	Milyon ABD dolar	Toplam Borçlara Oranı	Milyon ABD dolar	Toplam Borçlara Oranı	Milyon ABD dolar	Toplam Borçlara Oranı
IMF	201,9	10,2	206,9	9,8	177,9	8,9	163,1	7,4	156,9	7,2

Kaynak: NBKR

IMF'den alınan borçların toplam borçlardaki payı uzun yıllar süresince azalmıştır.

Kırgızistan'ın 2004 senesinde, 2002-2004 senelerinin verilerindeki toplam borcu incelenerek, HIPC potansiyel ülkesi olarak seçilmiştir.

Mart 2007'de hükümet HIPC'e katılımı reddetmiş, Cumhurbaşkanı dış borç yükünün azaltılması ile ilgili alternatifler üzerinde çalışılması talimatını vermiştir.

3.3.2.1. IMF'nin HIPC Girişimi

HIPC resmi hükümetler ve hükümet dışı örgütlerin desteği ile birlikte, az gelişmiş ülkelerin borç sorunlarının giderilmesi yönünde atılan en sistematik adım; IMF ve Dünya Bankası önderliğinde başlatılan "Yüksek Borçlu Fakir Ülkeler Girişimi-Inisiyatifidir (HIPC Initiative). Söz konusu program, 1996 yılında başlatılmış ve güçlendirilmiş yapısal uyum programları (Enhanced Structural Adjustment Facility-ESAF Initiative) ile birlikte yürütülmesi amaçlanmıştır. (Yapısal Uyum Programları (ESAF) 1999 senesi Kasım ayında)HIPC İnisiyatifinin amacı, kapsam içindeki ülkelerin borçlarını makul düzeye indirmelerini sağlayarak, bu ülkelerin sürdürülebilir bir kalkınma sürecine girmelerine ve eğitim, sağlık gibi temel problemlerin çözümünde yardımcı olmaktır.

Kasım 1999'da ESAF-Yoksulluğu Azaltma ve Büyüme Programı (PRGF-Poverty Reduction and Growth Facility) olarak değiştirilmiştir. PRGF

destekli programlar ÷lkedeki yoksulluğu azaltıcı stratejilerini baz alarak yapılacak ve yapılan aktiviteler, yoksulluğu azaltma stratejileri raporlarıyla dokümanlaştırılacaktır. PRGF programı ÷lkedeki yoksulluğu azaltmak için yapılan makroekonomik, yapısal ve sosyal programları kapsamaktadır.

Bu girişim ile fakir, toplam borçlarının ihracata ve gelirlere oranları çok fazla olan ÷lkelere borç yardımı yapılmaktadır.

2006 senesinde toplam borç yardımı nominal 64,1 milyar dolar değerindedir. Dünyada HIPC'nin kriterlerini geçmiş 32 ÷lke bulunmaktadır. 9 ÷lke henüz girme aşamasından bir önceki aşamadır. 10 ÷lke ise potansiyel HIPC ÷lkelerdir (Bkz Tablo:3.12).

HIPC'ye giren ilk ÷lke Uganda'dır. Uganda 2000 senesinin ilk çeyreğinde tam üye statüsünde HIPC ÷lkesi olmuştur.

Tablo No:3.12. Ağır Borçlu Fakir Ülkeler Listesi (Temmuz 2007)

	HIPC'ye Tam Üye Ülkeler (geri ödemesiz borç yardımı almakta olan ülkeler)	HIPC'ye girme kararı alınmış ama Tam Üyeliğini almamış Ülkeler	HIPC Ülkesi olma Potansiyelli Ülkeler
1	Benin	Afganistan	Merkez Afrika Cum.
2	Bolivya	Burundi	Komoros
3	Burkina Faso	Çad	Cote d'Ivoire
4	Kamerun	Kongo Cum.	Eritrea
5	Etiyopya	Demokratik Kongo Cum.	Kırgız Cum.
6	Gana	Gambiya	Liberya
7	Guyana	Gineya (Guinea)	Nepal
8	Honduras	Gineya (Guinea)- Bissau	Somalia
9	Madagaskar	Haiti	Sudan
10	Malavi		Togo
11	Mali		
12	Moritanya		
13	Mozambik		
14	Nikaragua		
15	Nijer		
16	Ruanda		
17	Sao Tom Principo		
18	Senegal		
19	Sierre Leon		
20	Tanzanya		
21	Uganda		
22	Zambia		

Kaynak: IMF and IDA staffs report 2007

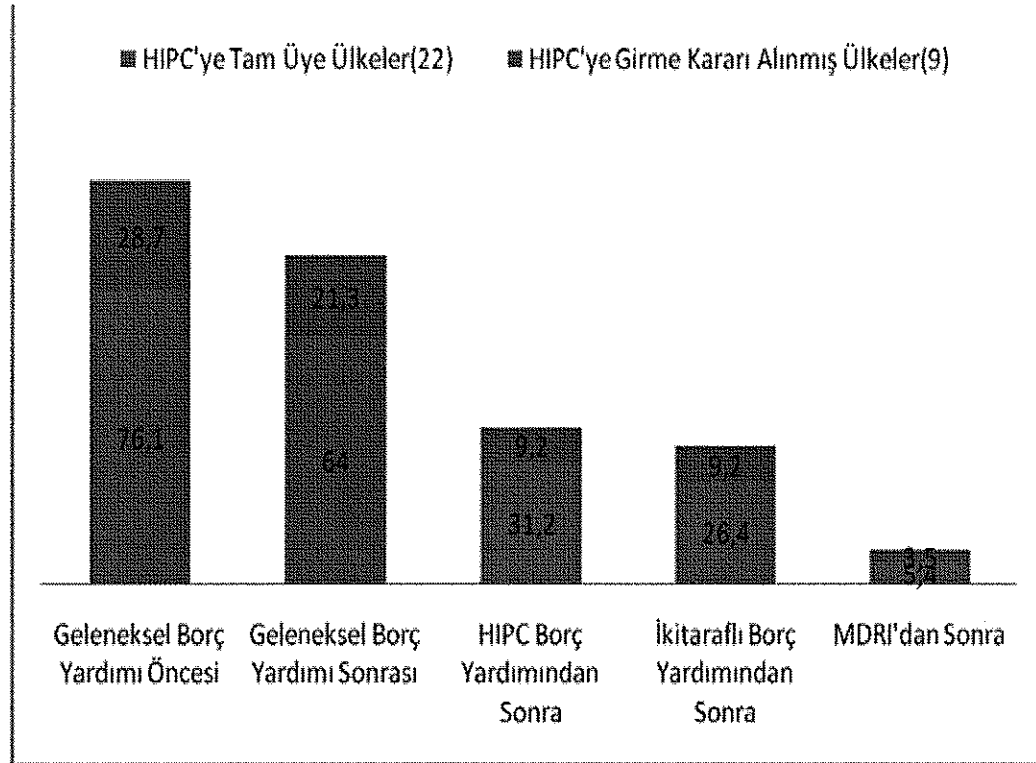
Bu ülkelerin çoğu, eski Avrupa kolonilerinden olan, Afrika kıtasında yerleşmiş ve savaş görmüş ekonomiye sahip ülkeler iken Afganistan (savaştan çıkma) Orta Doğuda ve Kırgızistan ise Orta Asya'da bulunmaktadır.

Kırgızistan eski bir SSCB ülkesidir. 1991 senesinde bağımsız Kırgız Cumhuriyeti olmuştur ve o tarihten bu yana ülkede savaş olmamıştır. 1991 senesine kadar SSCB'ye dahil iken, merkezi yönetimli, planlı ekonomik sistemde yaşamıştır. Bu seneden sonra piyasa ekonomisi adıyla yeni bir ekonomik yön belirlemiştir. Ama sosyalist rejimden çıkmış bir ekonomi, ilk önce geçiş ekonomisi sürecini yaşamalıdır.

1991'den beri ülkede hiç savaş olmamıştır ve ülkenin yeni ekonomik hayatı (1991 Ağustosta) sıfır (0) borçla başlamıştır.

HIPC Girişimi tarafından yapılan yardımlar: 32 HIPC ülkesinin dış borç stokları %91 azaltılmıştır. 2006 senesinde bu 32 ülkenin toplam dış borç stoğu 106 milyar dolar iken HIPC girişiminden sonra bu rakam 41 milyar dolara düşürülmüştür. Hem HIPC, hem de iki taraflı borç yardımı ile bu rakam 36 milyar dolara düşürülmüştür. MDRI (MDRI-Multilateral Debt Relief Initiative-Çoktarafli Borç Yardım Girişimi) borç yardımından sonra ise bu rakam sadece 9 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır (HIPC Initiative country documents, www.imf.org).

Şekil:3.23. HIPC Ülkelerin Borç Stoklarındaki Azalma (milyar ABD \$, 2006 sonu)

Kaynak: HIPC Initiative country documents, and IDA and IMF staff estimates.

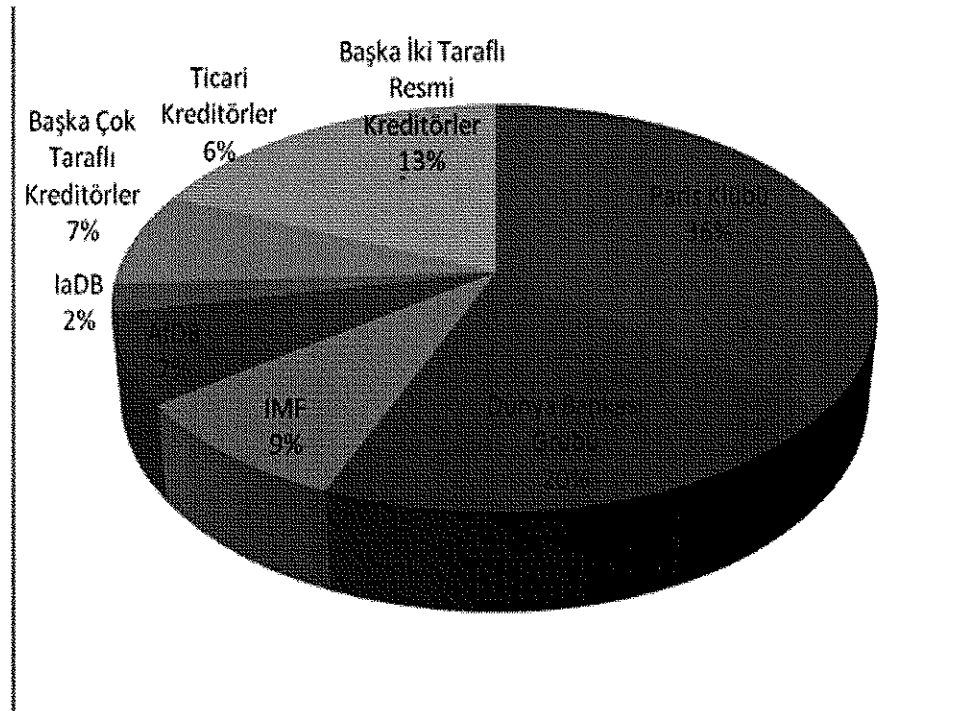
MDRI-Multilateral Debt Relief Initiative-Çoktarafılı Borç Yardım Girişimi, 2006 senesinde HIPC ülke kategorisindeki az gelişmiş ülkelerin MDG göstergelerine daha hızlı ulaşılabilmesini sağlamak amacıyla başlatılmıştır.

MDG-Millennium Development Goals-Binyıllık Kalkınma Hedefi, dünyadaki yoksulluk oranını azaltmak ve HIPC ülkelerini kalkındırmak için kabul edilmiş olan kriterlerdir (Gunter, 2007: 15).

Aynı ülkeler grubunun, 1999 senesinde dış borç servisinin ihracata oranı %16,6 iken, 2006 senesinde ise bu oran %6,4'e düşürülmüştür. Aynı senelerde dış borç servisinin GSYİH'ye oranı da %4,6'dan %1,9'a düşürülmüştür.

HIPC ülkelerinin toplam dış borçlarının ihracata oranı 1999'da %440 iken 2005 senesinde ise bu oran %132'ye indirilmiştir. HIPC dışı düşük gelirli ülkelerin ise bu seneki verisi %117'dir. Toplam borcun GSYİH'ye oranı 1999'da %102 iken, 2005 senesinde ise bu oran %43'e indirilmiştir. HIPC dışı AGÜ'lerin ise %45'tir. HIPC ülkelerinin 1999 senesinde dış borç servisinin ihracata oranı %19 iken, 2005 senesinde bu oran %13'e indirilmiştir. HIPC dışı AGÜ'ler için ise bu oran %9'dur.

Şekil:3.24. HIPC Maliyet Kaynakları(2006)

Kaynak: Dünya Bankası Grubu verileri, 2007

2006 senesindeki HIPC girişiminin toplam potansiyel maliyeti 68 milyar ABD dolarıdır (tüm HIPC (41) ülkeler için harcanan), maliyetin kreditorleri ;
 Paris Klübü -24,2 milyar ABD doları
 Dünya Bankası grubu- 13,7 milyar ABD doları
 IMF-5,8milyar ABD doları (Uluslararası Para Fonu)
 AfDB-4,8 milyar ABD doları (Afrika Kalkındırma Bankası)

laDB-1,5 milyar ABD doları (Inter-American Development Bank, Uluslararası American Kalkındırma Bankası)

Başka çok taraflı kreditorler- 5,1 milyar ABD doları

Ticari Kreditorler (commercial)-3,8 milyar ABD doları

Başka iki taraflı resmi Kreditorler- 8,6 milyar ABD dolarıdır.

Bu kaynaklardan kullanmakta olan ve kullanacak olan ülkeler HIPC standartlarına uygun olan ülkelerdir. HIPC ülkesi olmak için gerekli olan ekonomik göstergeler alt bölümde daha geniş çapta ele alınmıştır.

3.3.2.2. HIPC Kriterleri

HIPC ülke grubuna katılabilme kriterleri:

- a) Sadece IDA ve PRGF kolaylığını kullanmaya hak kazanmış olması,
- b) 2004 Aralık ayındaki dış borç göstergelerinin HIPC'nin standartlarının altında olması.

HIPC 'nin standartları:

1. Toplam net borçların ihracata (mal ve hizmetler) oranı 150'nin üstünde olan ülkeler
2. Toplam net dış borçların mali gelire (fiscal revenue) oranı 250'den büyük olan ülkeler.

Bu oranların sağlanabilmesi için:

1. Toplam mal ve hizmet ihracatının GSYİH'ye oranı %30'un üstünde,
2. Toplam mali gelirin GSYİH'ye oranı ise %15'in üstünde olmalıdır.

A. Ülkelerin HIPC ülkeler grubuna girebilmeleri ve borçlarını hafifletebilmeleri için IMF ve IDA'nın gözlemi altında 1 Ekim 1996 ile 31 Aralık 2006 tarihleri arasında yeni reform programlarını başlatmış olmaları şarttır. Eğer ülkeler reformlarını bu zaman diliminde başlatmış

ve üstteki HIPC kriterlerine uygun ise HIPC ülke haklarından yararlanabileceklerdir.

B. Karar alma noktası: Bu noktada IDA ve IMF'nin Yönetim Kurulları tarafından aday ülkenin HIPC ülkeler grubu kolaylıklarından ya da dış borç yardımlarından yararlanabilirliği tespit edilir. HIPC borç yardımından yararlanabilmesi için aday ülkenin:

- a) Karar alma senesinden bir önceki senedeki toplam borç verilerinin HIPC standartlarının üstünde olması
- b) IMF ve IDA destekli programlarının uzun yıllar tatmin edici performans sergilemesi
- c) Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgesinin (Poverty Reduction Strategy Paper) hazırlanması

PRGF programı için verilen kaynaklar 10 senelik yıllık %5 faizli borçlardır, 5 senelik de uzatma hakları vardır.

YASB'sini hazırlanışı:

- 1. YASB-öncesi raporu (Interim- PRSP)
- 2. YASB hazırlama statü raporu (PRSP preparation status report)
- 3. Son-YASB (full- PRSP) yada YASB-nin senelik gelişme raporu (PRSP-Annual Progress Report)

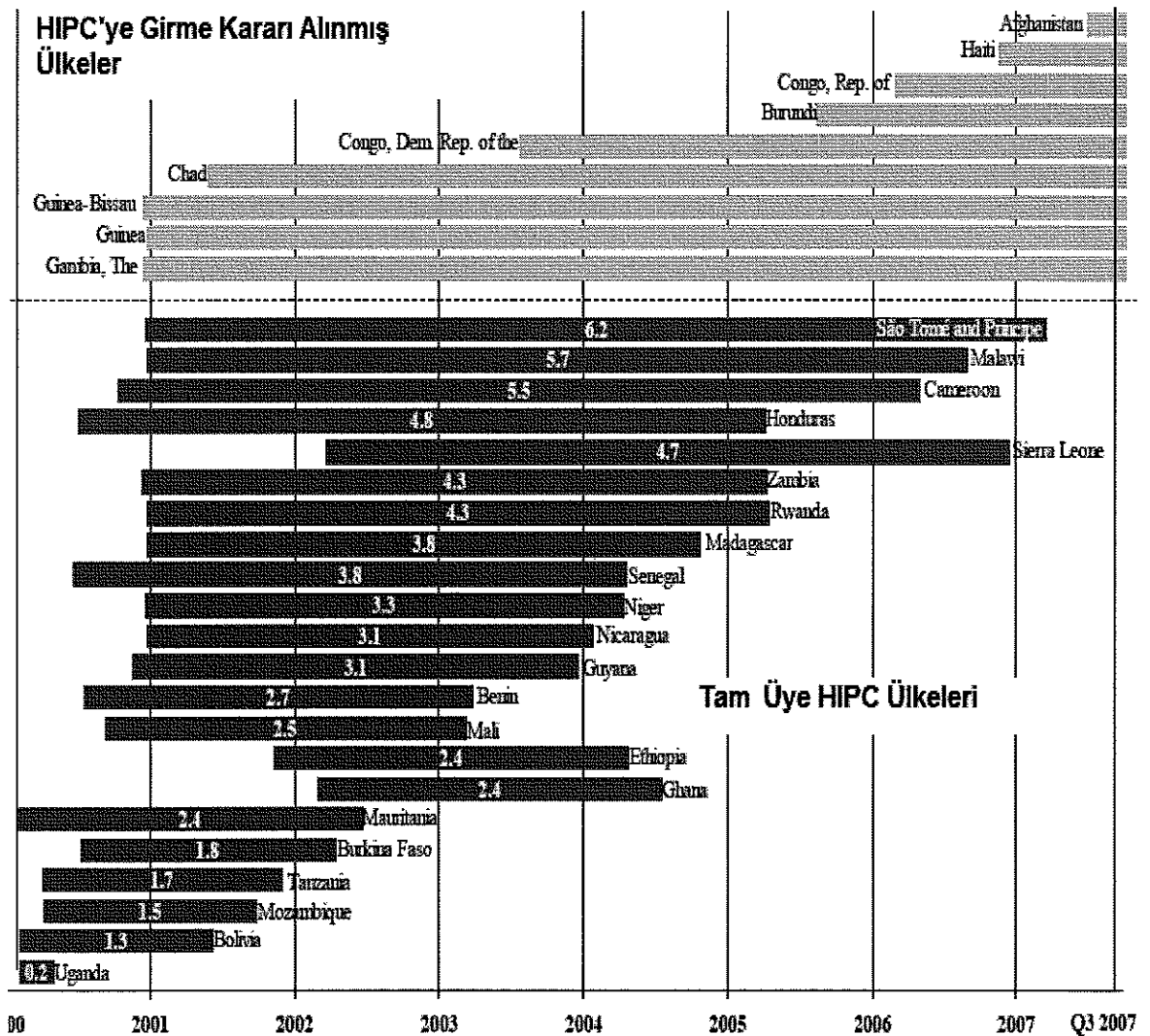
C. Tamamlama noktası: IDA ve IMF'nin Yönetim Kurulları aday ülkenin karar alma noktasındaki istenen şartlara uygun olup olmadığına karar verir. Uygun ise geri ödemesiz borç yardımlarından yararlanmaya hak kazanırlar. Üstelik bu ülkeler MDRI programı bünyesinde AfDB, IDA, IMF'den aldıkları borçları geri ödememe hakkına sahip olurlar. Yani bu kurumlar HIPC üyesi olmuş ülkelere verilen borçları %100 silerler.

MDRI-Çok taraflı Borç Yardım İnisiyatifi (Multilateral Debt Relief Initiative)

MDG-Milenyum Kalkınma Hedefi (Millenium Development Goals)

Bu üç kriteri ilk olarak tamamlayan Uganda olmuştur ve 2000 senesinde tam üye HIPC ülkesi statüsü kazanmıştır. Başka HIPC ülkelerin girme tarihleri ve YASB (PRSP) – öncesi zamanları alttaki şekilde daha iyi anlatılmıştır.

Şekil:3.25 Ülkelerin HIPC'ye Girme Tarihi ve YASB (PRGP)-öncesi Zaman Dilimi Göstergeleri

Kaynak: HIPC Decision and Completion Point Documents.

2001 senesi başında tam üye olan sadece tek ülke varken, 2002 senesinde HIPC'ye dahil ülke sayısı 4'e çıkmıştır. 2005 senesinde ise bu

sayı tamamı Afrika kıtası ülkeleriyle 14'e çıkmıştır. Bu senelerde tam üyelik hakkı tanınan ülkeler yanında HIPC'ye girmek isteyen Kongo, Çad, Gine ve Gambiya gibi başka ağır borçlu Afrika kıtası ülkelerinin de üyelik öncesi periyodu başlatılmıştır (Bkz Şekil:3.25).

HIPC'ye girme potansiyeline sahip ülkeler (Bkz Tablo:3.12'nin 3.sütunu)in ise 2002-2004 arasındaki "kısır döngü (loan-by-loan)" ve toplam dış borç verileri analiz edilerek bu kategoriye girmesi sağlanmıştır. Bu ülkeler arasında Kırgız Cumhuriyeti de bulunmaktadır.

3.3.2.3. Kırgızistan ve HIPC Girişimi

Kırgızistan Cumhuriyeti IMF'ye 8 Mayıs 1992 tarihinde üye olmuştur. Dünya Bankasına ise aynı sene Eylül ayında dahil olmuştur.

Kırgız Cumhuriyetinin IMF kota (quota)sı 88,8 milyar SDR yaklaşık 113 milyon ABD dolarıdır. 31 Ekim 2001 tarihi itibari ile ülke 134 milyon SDR (170milyon ABD dolar)IMF kaynağı kullanmıştır.

Kırgızistan'a ilk PRGF programı 1998-2001 yılları arasında düzenlenmiştir. 73,38 milyon SDR planlanmıştır ancak çekilen miktar 44,69 milyon SDR olmuştur.

İkinci PRGF programı ise 2001-2005 yılları arasındadır. Planlanan kaynak miktarı 73,30 milyon SDR'dir ve 73,40 milyon SDR'nin tamamı kullanılmıştır.

Üçüncü PRGF programı 2000-2008 seneleri arasındadır ve planlanan miktar sadece 8,88 milyon SDR'dir. 2007 Mart'a kadar 5,07 milyon, Mayıs 2008'e kadar ise 7,65 milyon SDR kullanılmıştır. Bu programın hedefi ülkedeki büyüme oranını istikrarlı tutabilmek, yoksulluk harcamalarını arttırmak ve ağır dış borçları azaltmaktır. Bu hedefe ulaşmada mali sistem ve yabancı yatırımları kullanmayı öngörmüşlerdir.

Kırgızistan 2004 senesinde 10 ülke ile birlikte HIPC potansiyel ülkesi olarak seçilmiştir. Bu 11 ülkenin dışında 3 ülkenin de HIPC kriterlerine uygun olduğu belirlenmiştir ama bu ülkeler HIPC girmeyi reddetmişlerdir. HIPC'yi reddeden ülkeler Butan, Lao Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Sri Lanka'dır.

2006 Nisan'ında IMF verilerine göre Kırgızistan'ın toplam borcunun ihracata oranı %184'tür. Toplam borcunun bütçe gelirin oranı %376, bütçe gelirin GSYİH'ye oranı ise %15 ve ihracatın GSYİH'ye oranı %37'dir.

Ancak Kırgız Cumhuriyeti ve Kırgızistan Ulusal Komitesi verilerine göre hesaplarsak:

Tablo:3.13. Kırgızistan'ın HIPC Kriterlerine Uygunluğu.

TDB/İhracat	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
(NPV/X)*100	224,59	288,22	363,02	337,72	352,31	388,09	340,76	293,21	298,04	276,54	224,31
TDB/TG (%)											
((NPV/TR)*100)	454	686	953	830	647	614	533	480	405	334	258
TDB/GSYİH (100)											
(NPV/GSYİH)*100	76,7	90,6	134,4	124,6	109,6	114,3	102,6	95	81,4	77,5	63,7
TG/GSYİH (%)											
(TR/GSYİH)*100	16,9	13,2	14,1	15	16,9	18,6	19,2	19,8	20,1	23,2	24,7
İhracat/GSYİH (%)											
(X/GSYİH)*100	34,2	31,4	37	36,9	31,1	29,5	30,1	32,4	27,3	28	28,4
Dış Borç Servis Oranı (İhracata,%)	11,6	19,8	21,1	27	30,5	20	18,1	17,8	11,6	7,6	4,2

Kaynak:CIA, NBKR, KSC

HIPC kriterlerinde toplam borçların ihracata oranı 150'nin üstünde olması gereklidir ancak Kırgızistan'da bu oran 1997 yılından bu yana %200'ün altına inmemiştir,

Toplam borçların gelire oranının ise %250'nin üstünde olması gereklidir ve 1997'den bu yana Kırgızistan'da toplam borçlar, gelirin %250'sinin üstündedir.

Ihracatın GSYİH'ye oranının %30'un üstünde olması gerekli iken Kırgızistan'da bu oran sürekli olarak %28'in üstündedir. %28'lik orana ise 2006 senesinde ulaşılmıştır. Yalnızca 2002 senesinde %29,5 olmuş, 2007 senesinde de tekrar %28,4'lük seviyesine ulaşmıştır.

Gelirin GSYİH'ye oranının %15'in üstünde olması şartı varken, sürekli olarak %15'in üzerinde seyretmiş, sadece 2000 senesinde bu oran %15 olmuştur.

Görüldüğü gibi Kırgızistan HIPC girişiminin tüm kriterlerini taşımaktadır.

2006 yılında Kırgızistan'ın Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından çerçevesi çizilen En Borçlu Fakir Ülkeler Girişimi (Heavily Indebted Poor Countries-HIPC) kapsamına alınması gündeme gelmiştir. Bu kapsamda, IMF ile yürütülmekte olan Yoksulluğun Azaltılması ve Kalkınma Programınca (Poverty Reduction and Growth Facility) belirlenmiş olan kriterlerin yerine getirilmesi öncelik olarak seçilmiş, girişime dâhil olunması halinde Kırgızistan'ın 2,1 milyar dolarlık dış borcunun 770 ile 915 milyon dolarlık kısmının silinebileceği belirtilmiştir. Bunun da yüksek dış borç seviyesi nedeniyle hassas bir durumda bulunan Kırgız ekonomisini rahatlatılabileceği öne sürülmüştür.

Mart 2007'de Hükümet HIPC'e katılımı reddetmiş, Cumhurbaşkanı dış borç yükünün azaltılması ile ilgili alternatifler üzerinde çalışılması talimatını vermiştir.

3.3.2.4. Kırgızistan'ın Başka HIPC Ülkeleri ile Karşılaştırılması

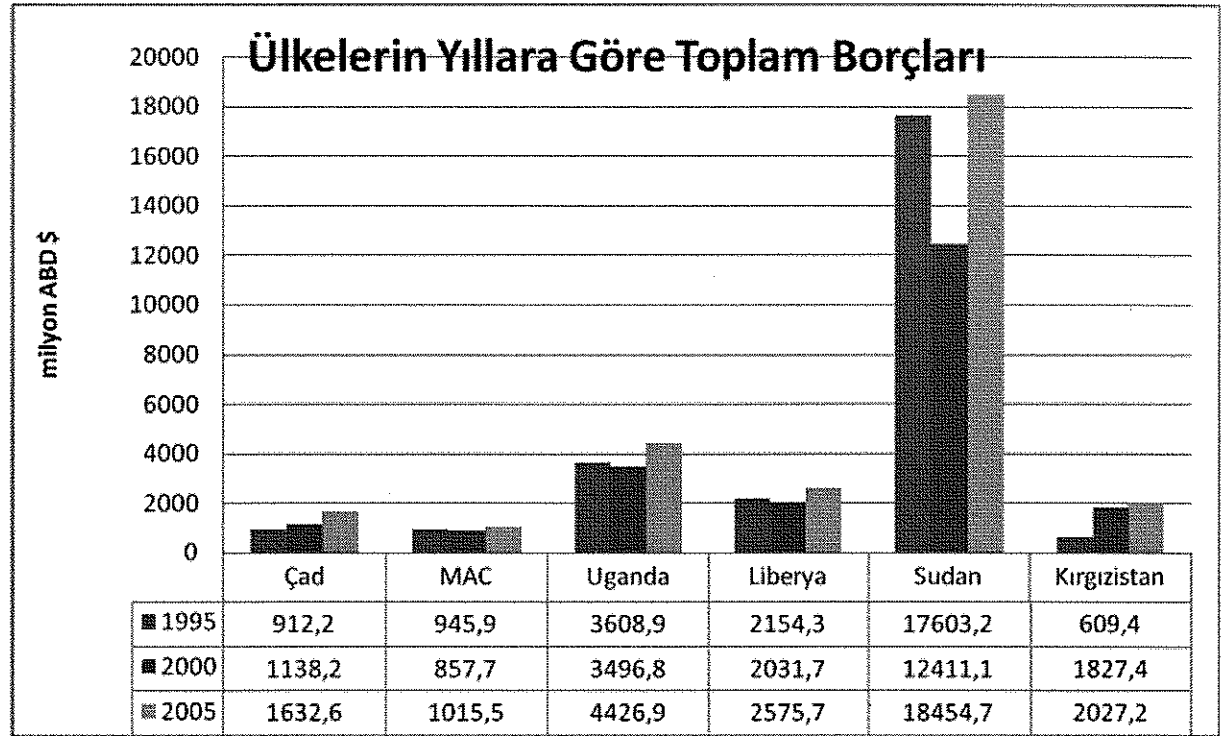
HIPC ülkelerinin genel itibari ile çok fakir, borcunu ödeyemez duruma gelen ve daha çok tarım sektörü ağırlıklı bir ekonomiye sahip olduğu bilinmektedir. Afrika kıtasında bulunan ülkelerin hemen hemen hepsi savaş görmüştür ve hala bazı ülkelerde (Nijer, Benin) iç savaş devam etmektedir. Afrika kıtası ülkelerinin bir başka özelliği ise uzun zaman Avrupa kolonisi olmalarıdır. Ekonomilerinin kötü olması, kıtanın çok kurak olması ve gelişmeye elverişli yönetim sisteminin olmamasından kaynaklanmaktadır (bunun dışında çok sayıda sebepleri vardır). Afganistan hariç tam üye HIPC ülkelerin tamamı ve ikinci sütundaki ülkelerin tamamı Afrika kıtasındadır. Üçüncü sütundaki ülkelere ise sadece Kırgızistan Asya kıtasındadır.

Daha önce de sözü edildiği gibi sadece Kırgızistan'ın ekonomisine baktığımızda göstergeler olumsuzdur. Bu göstergelere diğer HIPC ülkeleriyle birlikte bakarsak ülkenin gerçek durumu daha açık görülecektir.

HIPC'ye üye ülke Uganda, HIPC'ye girme kararı alınmış (ikinci sütun) ülke Çad ve Kırgızistan ile aynı kategoride bulunan Merkezi Afrika Cumhuriyeti, Liberya ve Sudan ile Kırgızistan'ın bazı ekonomik göstergelerine bakalım.

İlk olarak 1995, 2000, 2005 toplam nominal borç artış seyirlerine bakarsak, en ağır borca sahip ülke Sudan'dır. Başka ülkelerin toplam nominal borçları 4 milyar ABD doları altında iken Sudan'ınki 12 milyar ABD doları'nın üstündedir. HIPC'ye tam üye olan ülke Uganda'nın borcu (2000 senesinde üye oldu) da azalmamış, bu seviye daha da artmıştır. HIPC'ye giriş senesi 2000'de 3,5 milyar dolar iken 2005 senesinde 0,9 milyar ABD doları farkla 4,4 milyara çıkmıştır. İkinci sütunda bulunan kara ile çevrili ülke Çad'ın 2000 senesi toplam borcu 1,1 milyar ABD doları iken 2005 senesinde 0,5 milyar dolar farkla 1,6 milyar ABD dolarına çıkmıştır. Üçüncü sütun ülkesi Sudan'ın 2000 senesi toplam nominal borcu 12,4 milyar ABD dolarıdır, 2005 senesinde ise bu rakam 7 milyar dolar büyüyerek 18,4 milyar dolar olmuştur.

Şekil:3.26. Ülkelerin Yıllara Göre Toplam Borçları

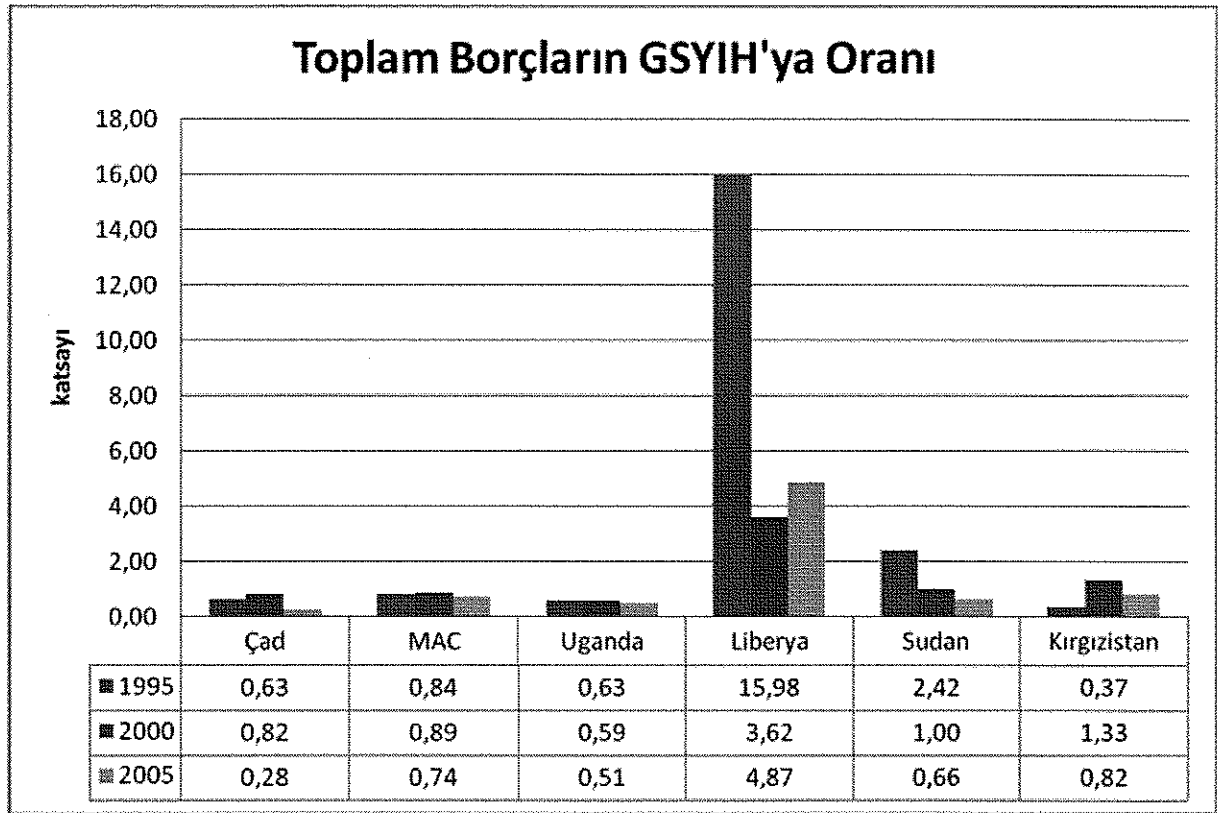
Kaynak: WB, IMF verileri

Genel olarak tüm ülkelerin borçlarında 2000 yılından 2005'e kadar artış gözlenmiştir. Ülkenin fazla miktarda dış borcu olmasına rağmen GSYİH'si büyükse bu durum ekonomisi üzerinde çok fazla ters etki yaratmaz.

Ülkelerin toplam borçlarının GSYİH'lerine oranları ülkedeki borç yükünün miktarını açıkça gösterir.

En ağır borç yüküne sahip ülke Liberya'dır. Bu borç GSYİH'sinin %1598'idir. Ancak 2000 senesinde bu oran büyük bir düşüş kaydedip, %1236 azalarak %362'lik orana inmiştir. Bu düşüşün sebebi GSYİH'sindeki artışın toplam borcundaki artıştan çok fazla olmasıdır.

Şekil:3.27. Toplam Borçların GSYİH'ya Oranı

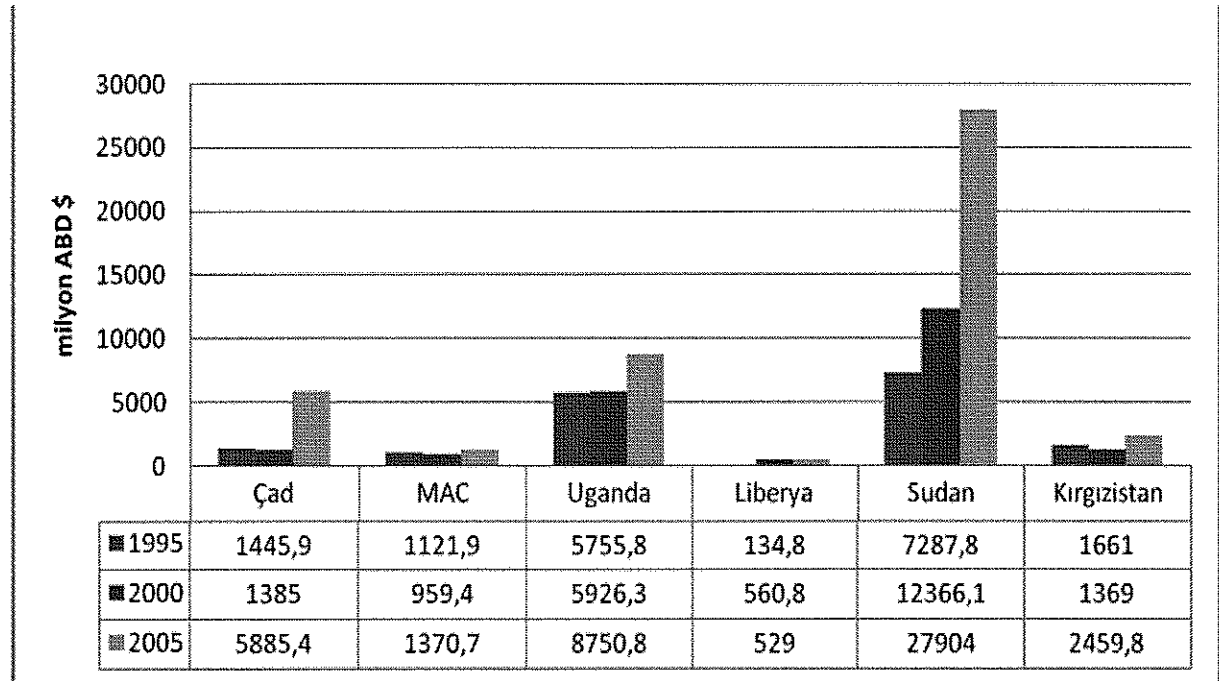
Kaynak: WB, IMF verileri.

Uganda'nın toplam borçlarının GSYİH'sine oranı uzun zaman sürecinde azalan seyir izlemiştir. 1995 senesinde GSYİH'sinin %63'ü kadar borçlu iken, 2005 senesinde bu oran %51'e inmiştir. Kırgızistan'ın borçları 2000 senesinde GSYİH'sinden %33 daha fazla olmuştur. 1995 senesinde %37 iken %96 büyümüştür. Sudan'ın toplam borçları 1995'te GSYİH'sinden daha büyük iken, 2000 senesinde ise GSYİH'si ile aynı seviyeye gelmiştir. 2005 senesinde ise daha da azaltılarak GSYİH'sinin %66'sı kadar olmuştur, bu oran %34 inmiştir. Çad 2005 senesinde bu oranı %60 indirebilmiştir, 2000 senesinde toplam borçları GSYİH'sinin %82'si kadar iken %28'e inmiştir.

Toplam borçların GSYİH'ye oranlarının nereden kaynaklandığını bulmak için nominal GSYİH'lerine bakılmalıdır.

İncelenen ülkelerin genelinin GSYİH'si 5 milyar doların altındadır. Bu ülkelerden sadece Sudan ve Uganda'nın GSYİH'si 5 milyar doların üstündedir.

Şekil:3.28. Ülkelerin Yıllara Göre GSYİH'ları

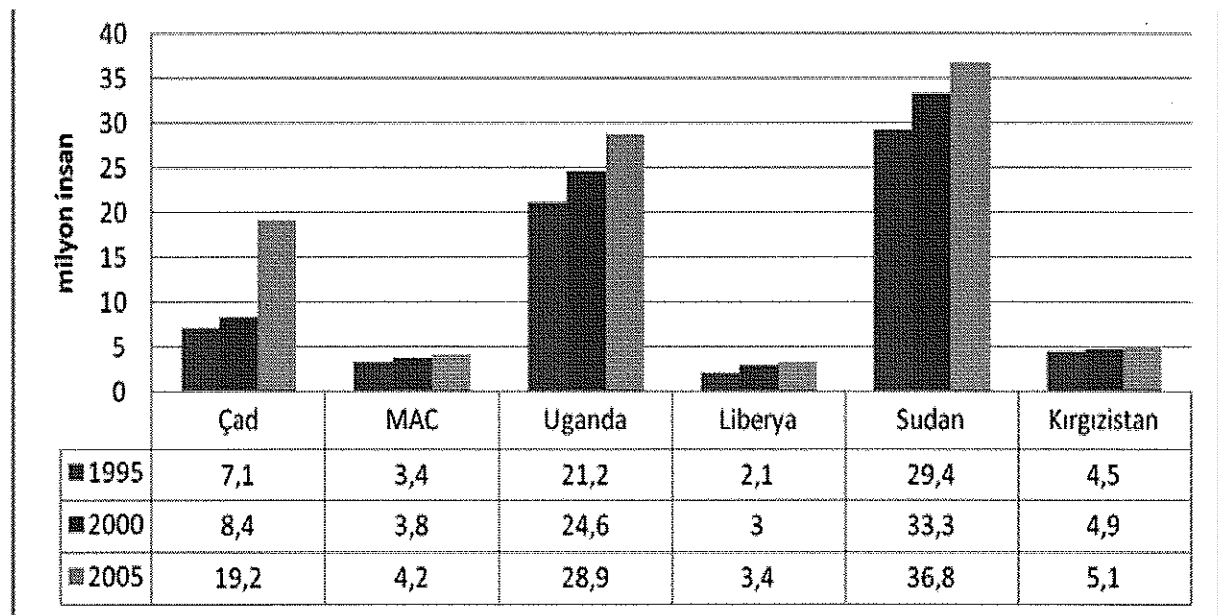

Kaynak: WB, IMF verileri

İkinci sütün ülkesi Çad'ın 2000 yılından 2005'e GSYİH'si yaklaşık 5 katı oranında artmış ve mutlak değer olarak 5,8 milyar dolara ulaşmıştır. Merkezi Afrika Cumhuriyeti'nin GSYİH'si ise 0,4 milyon ABD doları kadar artarak, çok az oranda büyüme sağlamıştır. Sudan'ın GSYİH'si ise 15 milyar ABD doları artarak, mutlak değer olarak 27,9 milyar ABD doları olmuştur. Dış borçları ise 18 milyar ABD doları seviyesindeydi. Sudan'ın GSYİH büyümesi stabil bir seyir izlemektedir. Kirgizistan'ınki ise 1,3 milyardan 2,5 milyara çıkarak, yaklaşık iki katı oranında büyümüştür. Liberya'nın 1995 verileri 1,4 milyar dolar gibi çok az bir miktar olmakla beraber, çok küçük bir ekonomiye de sahiptir. Hatta 2000'den 2005 yılına kadar GSYİH'sinde 40 milyon dolarlık azalma olmuştur.

GSYİH'sinin az olması nüfusunun az olmasından da kaynaklanmış olabilir düşüncesiyle ülkelerin nüfus sayılarına bakarsak MAC, Liberya ve Kırgızistan'ın nüfus sayıları 5 milyonun altında iken diğer ülkelerin nüfuslarının fazla olduğu görülmektedir. Toplam dış borçları ve GSYİH'sinde de olduğu gibi Sudan'ın nüfusu da çok fazladır.

Şekil:3.29. Ülkelerin Yıllara göre Nüfusu

Kaynak: WB, IMF verileri.

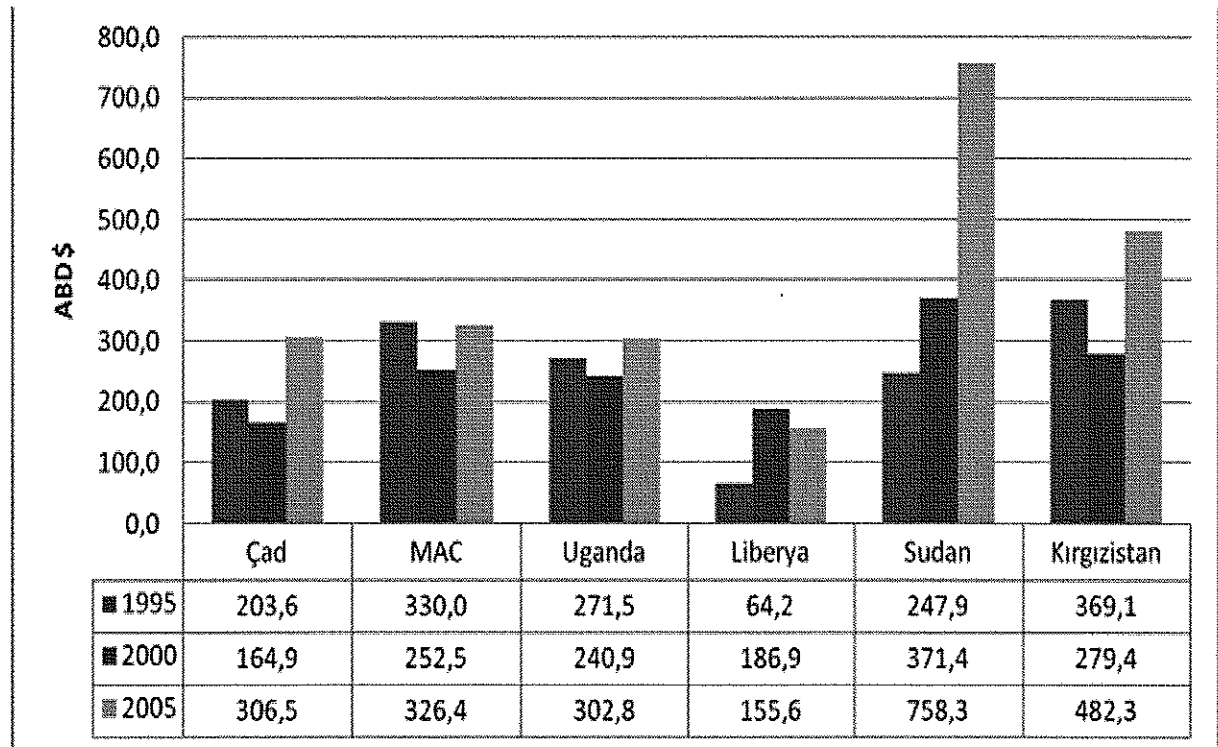
En düşük büyüme oranı Kırgızistan'a ait iken en yüksek büyüme oranları Sudan, Uganda ve Çad'a (özellikle 2000-2005 arası) aittir. Çad'da nüfus 2005'te 2000'dekinin yaklaşık 3 katı oranında büyüyerek, 8,4 milyondan 19,2 milyona ulaşmıştır.

Sudan karayla kaplı ülkedir. Alanının geniş olmasından dolayı ve her türlü hastalıklarla, özellikle de AIDS'e karşı büyük oranlarda projeler üzerinde çalışmalar yapıldığı için nüfusu fazladır ve bu nüfus büyümeye devam etmektedir. Uganda da hastalıklarla mücadele programları Sudan ile aynı şekilde çok fazladır. Uganda'da nüfus 1995'te 21,2 milyon iken 2005 senesinde 28,9 milyon olmuştur.

En büyük nüfus, GSYİH, borç Sudan'a aittir. Ülkenin reel ekonomisini daha iyi anlayabilmek için kişi başına düşen GSYİH'lerine bakılırsa aynı şekilde en büyük veriler Sudan'ındır.

En büyük kişi başına düşen GSYİH 2005 senesinde 758 ABD doları ile Sudan'ındır. Ülkenin 2000 senesindeki rakamı 2005 senesinde ikiye katlanmış, 1995 senesine göre ise 3 kat artmıştır. 2005 senesinde tüm ülkelerin göstergesi 300 ABD dolarının üstünde iken Liberya'nın ise 155 dolardır.

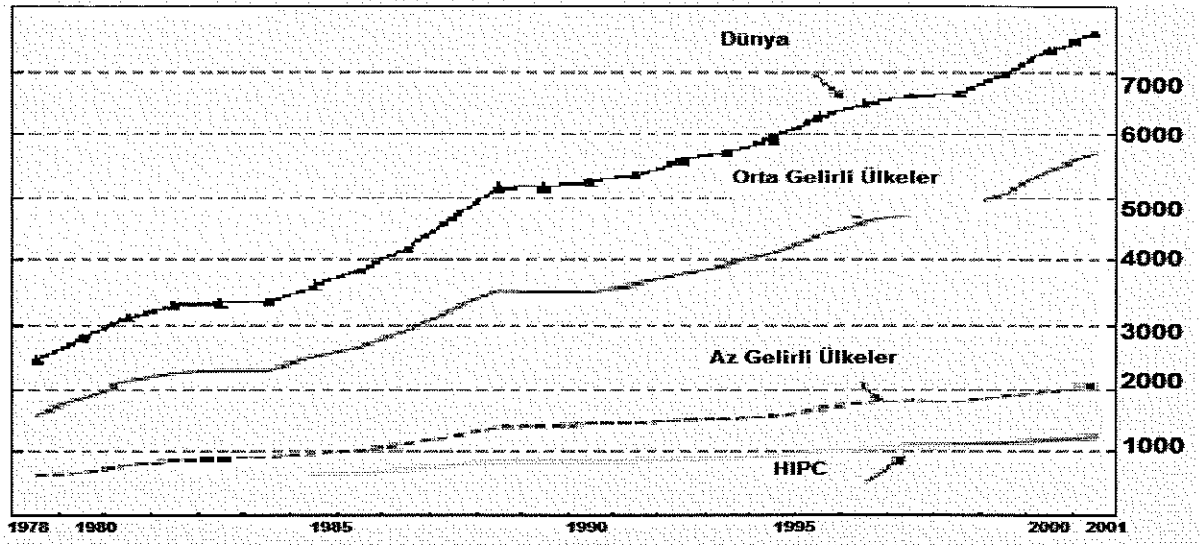
Şekil:3.30. Kişi Başına Düşen GSYİH'ları

Kaynak: WB ve IMF verileri.

1995'te, Uganda daha tam üye HIPC ülkesi olmadan önce kişi başına düşen GSYİH 271 dolar iken, 2000 senesinde HIPC ülkesi olduğu yıl, bu oran azalarak 240 dolar olmuştur. 2005'te 52 dolar artarak (yaklaşık 70 YTL) 302 dolara yükselmiştir.

Şekil:3.31. Dünya Kişi Başına Düşen GSYİH (ABD dolar)

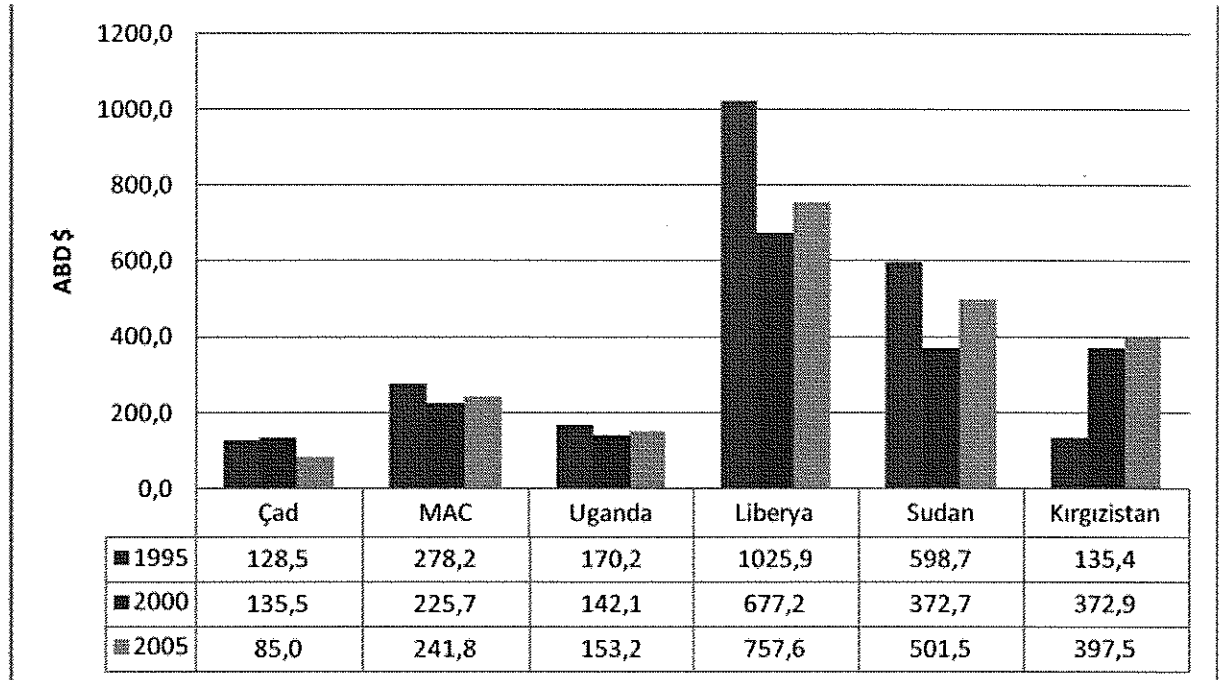
Kaynak: World Bank, Global Development Finance, 2003; World Bank Debtor Reporting System and IMF staff calculations 2003.

HIPC ülkelerinin kişi başına düşen GSYİH'sini dünya ile kıyaslırsak 1995'te orta gelirli ülkelerin rakamı kişi başına düşen GSYİH'si 4000 doların üstünde iken, HIPC ülkelerinin ise ancak 1000 dolar seviyesindedir. Dünyanın kişi başına düşen GSYİH'si ortalama 6000 doların üstünde iken gelişmiş ekonomilerin bu rakamdan da yüksektir ki, gelişmiş ülkede bir bireyin bir ayda kazandığı ücreti HIPC ülkesinde ikamet eden bireyin 5-6 senede kazanması mümkün değildir.

Kişi başına düşen GSYİH HIPC ülkelerinde en düşük düzeydedir. İncelenen ülkeler arasında ise en az oran Liberya'nındır. Aynı ülkelerin toplam borçları da en büyüktür ve kişi başına düşen toplam borcunun da çok olduğu tahmin edilmektedir.

Kişilerin borçluluk durumunu incelersek, en çok borç ödemesi gereken bireyler gene Liberya vatandaşlarıdır. Tüm ülkelerde bu rakamlar iniş- çıkışlı iken sadece Kırgızistan'da bu oran istikrarlı bir yükselme izlemektedir. 1995 senesinde bir kişiye düşen toplam borç sadece 135 ABD doları iken 2005 senesinde ise 397 dolar olarak 3 katı büyümüştür.

Şekil:3.32. Ülkelerin Yıllara Göre Kişi Başına Düşen Borçları

kaynak: WB, IMF verileridir.

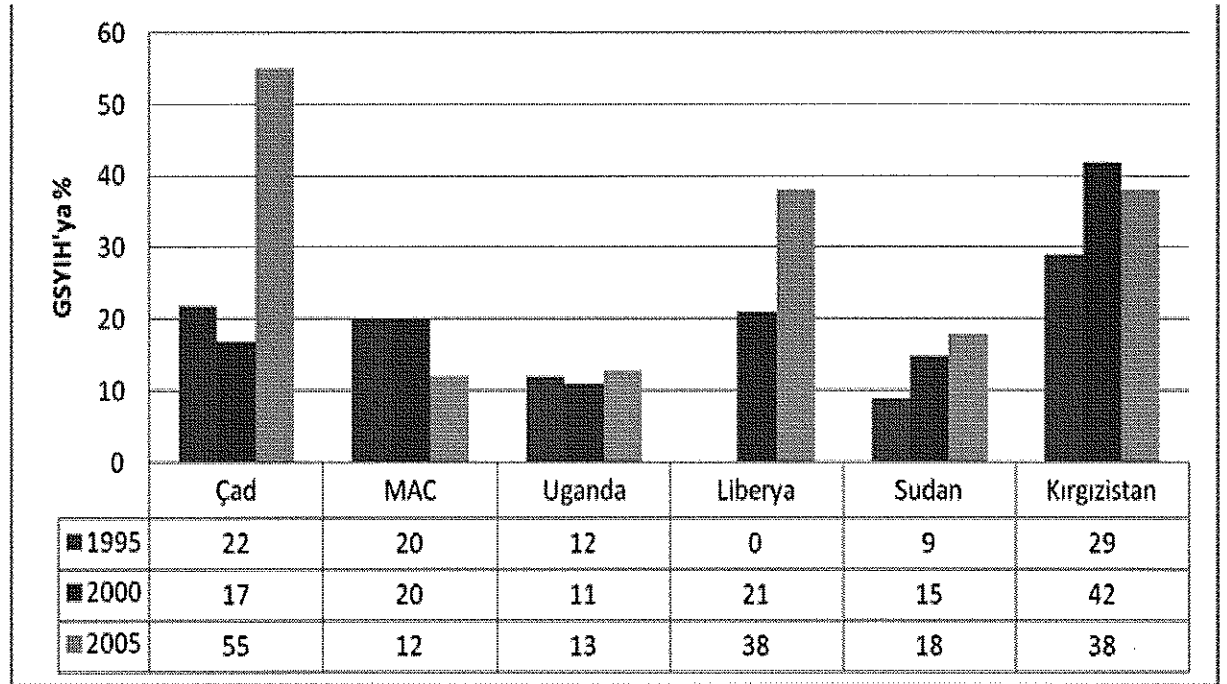
Genel itibarı ile HIPC ülkelerindeki insanların ödemesi gereken borç 400 doların altında iken Liberya'da bu rakam 6000 doların üzerindedir. 1995 senesinde her bir Liberya vatandaşının ödemesi gereken borç tutarı 1025 dolar iken 2005 senesinde 272 dolar indirilerek 757 dolara düşmüştür. Uganda'da ise 2005 senesinde 2000 senesine göre 16 dolar artmış ve 241 dolar olmuştur. Afrika ülkelerinin halkının %70'i yoksulluk sınırı altında yaşamaktadır, %10'unun ise günde 1 doların altında harcama yapmalarına rağmen, ödemesi gereken borç tutarı 100 doların üstündedir. HIPC ülkeleri olduğundan bu yana, IMF ülkenin bu durumdan kurtulması için daha da liberalleşmesi gerektiğini, kamu mallarının yabancılara özelleştirmeyeyle satılmasını, giren DYY'nin kontrolünün azaltılmasını, iş yapma kolaylıklarının çoğaltılmasını (business doing rate v.b), net ihracatın büyütülmesi için daha fazla uluslararası kurum ve kuruluşlara üye olunması gibi konularda reformlar yaptırmıştır ve bu reformlar devam etmektedir.

IMF'nin dışa açıklık kriterleri ölçüm araçlarından biri İhracat kalemidir.

HIPC ülkelerinin ihracat/GSYİH oranlarına bakarsak bu ülkeler arasında sadece Sudan büyüyen bir seri izlemektedir.

Liberya yarı ada konumundaki, Atlantik Okyanusuna kıyısı olan, 3.4 milyon nüfusa sahip küçük bir ülkedir. Liberya'nın 2000 senesi ihracatının GSYİH'sine oranı %21 olmuş ve 2005 senesinde ise %38'e yükselmiştir.

Şekil: 3.33. Ülkelerin Yıllara Göre İhracatları(GSYİH'ya %)

kaynak: WB, IMF verileri

Ülkedeki ihracatın büyüklüğü ülke ekonomisi büyüklüğünün en önemli göstergelerinden biridir ve toplam borç yükünü hafifletmede de ihracatın büyük olması oldukça önem taşır.

İncelenmekte olan ülkelerden Kırgızistan'ın GSYİH'sinde uzun yıllar ihracatın payı daha büyük olmuştur. 2000 senesinde bu oran 1995'tekinden daha büyük olmuş, ancak 2005 senesinde ise bu miktar azalmıştır. 2000 senesinde GSYİH'nin yarısına yaklaşarak %42 seviyesine ulaşmıştır. Ancak 2000 senesindeki artış ihracatın mutlak değerindeki artıştan değil sadece o seneki GSYİH'nin az olmasından kaynaklanmıştır.

En düşük oran (İhracat/GSYİH) Uganda'nındır ve bu oran hiçbir zaman %13'lük oranın üzerine çıkamamıştır. 2000 senesinde %11 seviyesinde iken 2005'te IMF programlarının uygulanmasına rağmen sadece %2 artarak %13 olmuştur.

Çad karayla çevrili büyük bir ülkedir. Ticaretini karadan ve havadan yapabilmektedir. 2005 senesinde ihracatın GSYİH'deki payı oldukça büyümüş, 2000'de %17 iken birden %55'e sıçrayarak %38 artmıştır.

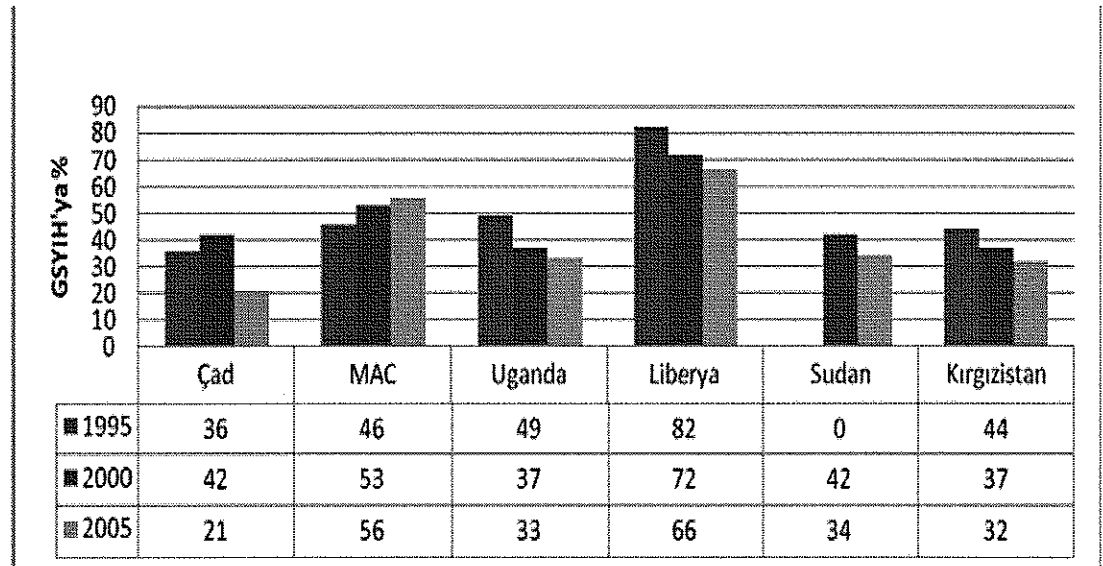
Bu ülkelerde geçim tarımla sağlanmaktadır. Ayrıca yiyecek besin bulamadığı için açlıktan ölen insanların olduğunu TV'ler aracılığıyla reklamlarda her gün çok kez görmekteyiz. Afrika ülkelerinin gini katsayısı %45'in üstündedir.

Yapılan ihracat ürünlerinin büyük oranı tarım sektörü mamulleridir.

Bu ülkelerde tarımın GSYİH'sindeki payına bakarsak;

Liberya'da tarım sektörü GSYİH'nin %65'inin üstündedir.

Şekil:3.34. Ülkelerin Ekonomilerindeki Tarım Sektörünün Payı

Kaynak: WB IMF verileri

Uganda, Liberya, Sudan, Kirgizistan'ın ekonomisinde tarım sektörünün payı azalmakta iken Merkez Afrika Cumhuriyetinde ise ters etki görülmektedir.

İncelenen ÷lkelerden Uganda HIPC'ye tam üye ÷lkedir. Uganda'nın ekonomik verilerine bir daha bakacak olursak 2000 senesinden beri hem toplam borçlarında hem kişi başına düşen toplam borçlarında artış göz÷kmektedir.

SONUÇ

Küreselleşme süreci hızlanmasına rağmen Kırgızistan'ın dış alemle ilişkisi çok az bir alanda sürmektedir. Eskiden (1990 öncesi) olduğu gibi daha çok Bağımsız Devletler Topluluğu ile ilişki içerisinde, yani ticaretini onlarla yapmaktadır. Ama aldığı borçların yapısı gerçek bir küresellik içermektedir.

Kırgızistan'da 17 yıllık dönemde iktidar iki kere değişmiştir, ülkenin başına gelen iki cumhurbaşkanı da ülkenin ekonomik durumunu iyileştirmek için çeşitli uluslararası kuruluşlara üye olmaya devam etmiştir. Bu uluslararası kurumların önerdiği iyileştirici ekonomik reformları uygulamasına rağmen ülkenin dış borcu her sene artış göstermiştir. 2007 yılı itibarı ile ülkedeki tüm KOBİ'ler ve çoğu KİT'ler özelleştirilmiş, ülkeye stratejik önem sağlayan bazı işletmelerin yönetimi ise yabancı ortaklı yönetime devredilmiştir ki ülkenin ekonomik durumuna pozitif katkı sağlasın. Ama bu girişimlere rağmen IMF devletin ağır borcundan ötürü ülkenin HIPC inisiyatifi altına girmesini istemektedir.

2007 sonu itibarı ile Kırgızistan Cumhuriyeti'nin toplam dış borcu 2.326 milyon ABD doları olmuştur. 1991 senesinde bağımsızlığına kavuştuktan sonra 0 (sıfır) borca sahipti. İlk borcunu 1993 senesinde almış ve bu miktar 292 milyon ABD dolarıdır. Şimdiki borcunun son üç rakamından bile az iken 14 senede % 796,57 büyümüştür. On sene önce ise toplam dış borç miktarı 1.356 milyon ABD dolarıdır. Yani 10 sene içinde toplam dış borç miktarı % 171,53 büyümüştür. 1997'de toplam dış borç GSYİH'nın %76'sı iken 2007'de ise %65'i civarındadır.

Toplam dış borçların alındığı yıldan itibaren toplam dış borçlar GSYİH'nın %65'inden yüksek olagelmıştır, 1998-2004 arasında ise toplam dış borçlar GSYİH'dan büyük olmuştur.

Ülkenin borçluluk durumu IMF'nin HIPC kriterlerine uygundur ve girerse toplam borcunun 1/3'ünün kesileceği vaadedilmektedir. Bunun karşılığında ülke IMF'nin ekonomik modellerini uygulayacak ve kalan büyük kamu teşebbüslerinin yönetimini de kontrolünü devredecektir. 2007 sonu itibari ile HIPC inisiyatifi altında 32 ülke vardır, genelde Afrika ülkeleridir. Tam üye 10 ülkeden Uganda 2000 senesinin ilk çeyreğinde İnisiyatife girmiştir

HIPC'ye üye ülkelerin ekonomik göstergeleri seri olarak iyileşme göstermemekte özellikle dış borçlarının azaldığını söylemek olanaksızdır. Bu ülkeler HIPC'ye üye olduklarından beri GSYİH'ları düzenli artış göstermemiştir, dış borçların GSYİH'ya oranları da genel iyileşme göstermemiştir.

IMF'nin HIPC İnisiyatifi tam üye ülkelerinin durumu böyle iken, Kırgızistan'ın da bu inisiyatife girmesi çok iyi olmayacaktır. Doğal kaynak bakımından çok zengin olmayan kara ile çevrili dağlık bir ülke olan Kırgızistan'ın ağırlaşan toplam dış borçlarını ödemede sadece iç güçlere odaklanması gerekmektedir. Aslında başından beri komşu ülke Özbekistan gibi biraz kapalı politikalar izlemesi ülkeyi bu duruma düşürmezdi, ama bugünden sonra da ülkedeki tek kaynak olan su ve hidro elektrik potansiyelini daha iyi denetler ve Çin, Rusya gibi dev ülkelere ihracata sunabilirse ülkenin dış borcunun hafifleyeceği kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

AARANSON, S.A; **Taking to the Streets: The Lost History of Public Efforts to Shape Globalisation**, Michigan: Michigan University Press, 2001

AKALIN, Uğur Selçuk; **Sermayenin Uluslararasılaşması (Globalizasyon) ve Demokrasi**, İstanbul: Yayın Basımevi, 2002

Globalizasyonun Yansımaları, İstanbul: Yayın Basımevi, 2002b

AKGÖNÜL, Hüseyin; "Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Küreselleşme" **K.Ü.İ.B.F. Dergisi**, cilt:2, sayı:2 ocak, 2001

AKIN, E ; **İktisat**, İstanbul:Filiz Kitabevi, 1998

AKÇAY, M; "Türkiye'nin Dış Borç Yöntemi", T.C Merkez Bankası, **Üç Aylık Bülteni**, Ekim-Aralık, 1988

ALPAN, Ş; **İhracat Finansman Aracı Olarak İhracat Kredi Garantisi Sistemi ve Türkiye'deki Muhtelif Uygulama**, Ankara:İGEME Yayınları, 1996

ALPAR, C ve T. ONGUN; **Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar**, Ankara: Türkiye Ekonomik Kurumu Yayını, No.1985/3, (İkinci Basım), 1985

ALTAN, Mehmet; **Ekonomik Yönüyle Küreselleşme**, İstanbul: Ufuk Kitaplar, 2002

ANDREWS, David ve bşk; "Debt Relief for Low-Income Countries: The Enhanced HIPC Initiative", **IMF Pamphlet Series**, No. 51 (Washington: International Monetary Fund, 1999), 1999

ANHEIZER, Helmut ve bşk; **Global Civil Society**, Oxford University Press, 2001

AREN, S; **İstihdam Para ve İktisadi Politika**, Ankara:Savaş Yayınları, 1985

AXFORD, Barri; **The Global System**, New York: St. Martin's Press, 1995

AYDIN, Kemal; **Sermayenin Küreselleşme Kapitalizmin Altın Döneminden Neoliberal Dalgaya Uzanan Süreç**, İstanbul: Değişim Yayınları, 2002

AYDIN, Mehmet; **Siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla küreselleşme**, İstanbul: Ufuk Kitaplar, 2002

BALAAM, David ve M. VESETH; **Introduction to International Political Economy**, Prentice Hall Publications (3rd edition), 2002

BALASSA, Bela; **Trade Liberalization among Industrial Countries, Objectives and Alternatives**, New-York: MacGrow-Hill Publications, 1967

BAŞKAN, Filiz; **Küreselleşmenin Yüzleri**, İstanbul: Everest Yayınları, 2002

BAŞTÜRK, Şenol; "Bir Olgu Olarak Küreselleşme", **İş-güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, Bursa, 2003

BERDİMURADOV, Bayramgeldi; "Çok Uluslu Şirketlerin Küreselleşme Üzerine Etkileri ", **YL Tezi**, İzmir, 2002

BERG, A; "The Evolution of Output in Transition Economies Explaining the Differencies", **IMF Working Paper 99/77**, Washington DC, IMF, 1999

BERKSOY, T ve S. DOĞRUEL; "Türkiye'de Yabancı Sermaye", **TÜSES**, Aralık, 1989

BİBER, Ayhan; **Felsefe ve Edebiyatta Küresel Düşler, Küresel Kabuslar**, İstanbul: Everest Yayınları, 2002

BULUTOĞLU, K; **Kamu Ekonomisine Giriş**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1988

BUSSIERE, Matthieu, and CHRISTIAN Mulder; "External Vulnerability in Emerging Market Economies: How High Liquidity Can Offset Weak Fundamentals and the Effects of Contagion," **IMF Working Paper 99/88**, 1999

CHEN, K, G ve bşk; "Lessons from China's Economic Reform". **Journal of Comparative Economics**, sayı 16, 1992

CHENERY, H.B ve T. SRINIVASAN; **Handbook of Development Economics**, Elsevier Science Publications (Vol. 1), 1988

CHOMSKY, Naom; **Halkın Sirtından Kazanç: Neoliberalizm ve Küresel Düzen**, İstanbul: Om Yayınevi (Türkçesi: B.Zeren, D.Hakyemez.), 2000

DABOUR, Nabil; "OIC Central Asian Countries in Transition: Integration into the World Economy and Cooperation with the Rest of the OIC Countries", **Journal of Economic Cooperation** 26, 1 (2005)63-106, 2005

DABROVSKI, M; "Different Strategies of Transition to a Market Economy, How Do They Work in Practice? " **Policy Research Working Paper** No:1579 Wasington DC, The World Bank, Policy Research Department, 1995

"Challenges to Economies in Transition: Stabilization, Growth, and Governance", **International Conference in honor of the Kyrgyz som** Bishkek, Kyrgyz Republic, May 27-28, 1998

DE MELO, M ve başk; "Circumstances and Choice: The Role of Initial Conditions and Policies in Transition Economies" **Policy Research Working Paper** No:1866 Wasington DC, The World Bank, 1997

DELİKTAŞ, E; "Kırgızistan'da Özelleştirme Süreci: 1991-2000" (The Privatisation Process in Kyrgyz Republic: 1991-2000), **Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri, Uluslararası Sempozyum**, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2-4 Mayıs, Bişkek, Kırgızistan, 2002

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE); "Eski SSCB Cumhuriyetleri İstatistik Göstergeleri 1970-1992", Ankara, 1993

DOĞRUEL, A. S; "Kalkınma Ekonomisi, Ekonomik Büyüme ve Yabancı Sermaye", **Maliye Yazıları**, İstanbul Temmuz/Aralık, 1989

DPT, Yabancı Sermaye Raporu (1987-1989)

DREISER, Theodore; **The Financier**,. Lightning Source Inc.Publications, 2005

DUDDEN, L; **Globalisation in Ancient Times**, Stanford Unv. Press, 2004

DUNNING, J; **The Globalization of Business: The Challenge of the 1990s**, London and New York: Routledge, 1993

EGELİ, H; "Türkiye'nin Dış Borç Yapısının Analizi (1980-1990), **A.Ü.**

Siyasal Bilgiler Fakültesi, Cilt 47, Sayı 3-4, Ankara ", 1992

"Türkiye'nin Dış Borç Yapısının Analizi (1980-1990)", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi**, Cilt 47, Sayı 3-4, Ankara , 1992

EGELİ, H ve O.EMSEN; "Geçiş Sürecinde Kırgızistan Ekonomisi", Manas Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 4, 2002

EGELİ, Haluk; "Kırgızistan'da Mali Sistemin Yeniden Yapılandırılması Çerçevesinde Bütçede Reform Arayışları" **Sosyal Bilimler Dergisi** Sayı: 19, 2002

Economic Intelligence Unit (EIU) Country Reports 2000-2006

EKİN, Nusret; **Küreselleşme ve Gümrük Birliği**, İstanbul: İTO, 1999

EREN, A; **Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Analizi**, Muğla:Bilgehan Basımevi, 1989

EVSTIGNEEV, V; "Denejnaya Emissiya i Perehodnaya Ekonomika", **Jurnal Voprosy Ekonomiki**, No:78, 1997

FREEMAN, Alan; "What happens in crashes? A non-equilibrium, value-theoretic approach to liquidity preference", **MPRA** (Munich Personal RePEc Archive) Paper No. 2303. <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/2303/>, 1998

FRIEDMAN, Thomas; **The Lexus and Olive Tree**, Published by Farrar, Straus & Giroux, 1999

GUNTER, Bernard; "MDG-Consistent Debt Sustainability: How to Ease the Tension between Achieving the MDGs and Maintaining Debt Sustainability", **UNDP Discussion Paper 2007/3**, UNDP, 2007

GÜVENÇ, Nazım; **Globalizm**, İstanbul: BDS Yayınları, 1998

HABLEMİTOĞLU, Şengül; **Küreselleşme Düşlerden Gerçeklere**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2004

HAGEN, E; **The Economics of Development**, Illionis: Richard Irwin Inc. (4th Edition), 1986

HERMANDEZ-KATA, E; "Price Liberalization, Money Growth and Inflation During the Transition to a Market Economy ", **IMF Working Paper 99/76**, Washington DC, IMF, 1999

HODSON, Godfrey; **The World Turned Upside Down**, Boston: Houghton Mifflin, 1996

IMF ve WB; "2005 Review of the Poverty Reduction Strategy Approach: Balancing Accountabilities and Scaling up Results", 2005

ISLAMOV, Bakhtior; **Central Asia: Problems of External Debt and Its Sustainability**, Tashkent: Tashkent State Economic University Izdatelstvo, 2001

IVANOV, Igor; **Внешняя политика России в эпоху глобализации : статьи и выступления /Vneshniya politika Rossii v epokhu globalizatsii : statii i vystupleniya**, Moskova:OLMA Press, 2002

KALAYCIOĞLU, Sema; **Dış Ticarete Korumacılık ve Liberalizasyon: Teori ve Dünyadaki Uygulamalar**, İstanbul: Beta Yayınevi, 1991

KAMINSKY, B; **Economic Transition in Russia and the New States of Euroasia**, New York: M.E. Sharpe Inc.,1996

KANG, Liu; **Globalisation and Cultural Trends in China**, Hawai: Univ of Hawai Press, 2004

KARAGÖZ, Kadir ; "Türkiyede Doğrudan Yabancı Yatırım Girişini Belirleyen Faktörler: 1970-2005", **e-Journal of Yasar University**, Vol.2, No:8, 2007

KAYRA, C; **Dış Finansman Teknikleri**, İstanbul: İ.Ü.Yayınları, 1970

KAZGAN, Gülten; **Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000

KOBONBAEV, Maks; "Corruption in the Private and Government Sectors: The Challenges of Reforms in Kyrgyzstan", **CA Economy**, American University in Central Asia, Bishkek, 2005

KOICHUEV, M; **Rozvitie Kırgızskoy Ekonomiki**, Bişkek: Izdatelstvo KTU, 2002

KOLESOV, V.P; **Mirovaya Ekonomika**, Moskova: Petrova Yayınevi, 2000

KRUEGER, G ve M.Ciolko; "Note on Initial Conditions and Liberization During Transition", **Journal of Comparative Economics**, sayı 26, 1998

KRUGMAN, Paul; **Peddling Prosperity**, New York: W.W. Norton Publications, 1994

KURT, İ; **İhracat Kredileri**, Ankara: T.Bankalar Birliği Yayınları, 1983

LONGMAN Advanced, American Dictionay 2000

LOY, David; "A Buddhist Critique of Transnational Corporations", **Globalisation: the Responses of Religions in the SE Asia Region Conference**, Kuala Lumpur, Malaysia, July 4 – 6, 1997

MacFARLANE, Neil ve S. TORJESEN; **Kyrgyzstan:A Small Arms Anomaly in Central Asia?**, Small Arms Survey Publication, 2004

MAILLET, P; **Ekonomik Kalkınma**, İstanbul: İstanbul Reklam Yayınları (39), 1974

MANİSALI, E; **Gelişme Ekonomisi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1982

MELLO, L ve HUSSEIN, K; „Is foreign debt portfolio management efficient in emerging economies”. **IMF Working Paper** No: WP/01/121, Washington DC, IMF, 2001

MICKLETHWAIT, John ve Adrian WOOLBRIDGE ; **A Future Perfect**, Publisher: Random House Business Books, 2001

MITTELMAN, James; **The Dynamics of Globalization, Globalization:Critical Reflections**, London: Lynne Rienner Publishers, 1997

O'BARR, William; **Culture and the Ad; Exploring Overness in the World of Advirtising**, Publisher: Westview Pr. Institutional Structires of Feeling, 1994

OKÇUOĞLU, İ; **Kapitalizmde Eşitsiz Gelişmenin ve Rekabetin Tarihi 2**, İstanbul: Ceylan Yayınları, 2001

OLALI, H; **Dış Ticaret Teorileri ve Politikası**, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1972

OLIVER, Leslie Reiser ve D. BOLDWIN; **Planetary Democracy; An Introduction to Scientific Humanism and Applied Semantics**, Publisher: New York, Creativeage Press. Inc, 1944

OSTRY, David ve M. KHAN; "Response of the Equilibrium Real Exchange Rate to Real Disturbances in Developing Countries," **IMF Working Papers** 91/3, International Monetary Fund, 1991

OYGUR, H; "Kalkınma Sürecinde Yabancı Sermaye Yatırımları", **H.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi**, cilt VII, sayı:1-2, 1989

OXFORD Dictionary 2005

ÖYMEN, Onur; **Geleceği Yakalamak**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2000

PALAMUT, M; "Türkiye'de Mali Hukukun Uygulanış Sorunları", Uludağ Üniversitesi, **İ.İ.B.F. Dergisi**, C.7, S. 1, Nisan, 1986

PARASIZ, İlker; 1999 **Dünya Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1999

Para Banka ve Finansal Piyasalar, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000

İktisatta Devrimler ve Karşı Devrimler, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2004

PEYROUSE, Sebastian; "Economic Aspects of the Chinese- Central Asia", **Silk Road Paper**, 2007

ROTHSCHILD, Emma; "Globalization and the Return of History," **Foreign Policy**, Summer , No. 115, 1999

RUMER, B; **Soviet Central Asia : A Tragic Experiment**, Boston: Unwin Hyman Publications, 1989

RYBKIN, Oleg ve Sergei KAZANSKIY; "Transnationals and natural monopolies in CIS integration processes", **Journal of Social and Political Studies: Central Asia and the Caucasus**, No. 2, 2002

SAVAŞ, V; **Ekonomik Kalkınma**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım (4. Baskı), 1986

SCHOEDER, G; "Economic Transformation in the Post Soviet Republics: An Overview", **Aamonk**, NY , M.E. Sharpe, 1996

SCHOLTE, J; **Contesting Global Governance**, Cambridge University Press, 2000

SEN, Anidya; "TNC Operations in Developing Countries", **Economic and Political Weekly (India)**, February 28, 1998

SEYİDOĞLU, H; **Uluslararası İktisat**, İstanbul: Güzem Yayınları, 1990
Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, İstanbul: Güzem Yayıncılık, 2002

SEYREK, İsmail; "Küreselleşme Sürecinde İktisat Politikaları ve Yakınsama Tezi", Gazi Üniversitesi **İİBF Dergisi**.cilt:4, sayı:2, 2002

STGLITZ, J; **Towards a New Paradigm in Monetary Economics**, Cambridge University Pres., 2003

SÖNMEZ, Sinan; **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm**, Ankara: İmge Kitabevi, 1998

TAĞRAF, Hasan; "Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi", C.Ü. **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2002

TANDIRCIOĞLU, Haluk ve A. ÖZEN; "Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar", Dokuz Eylül Ün. **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 5, Sayı:4 , 2003

THOMAS, Klein; "External Debt Management: An Introduction", **World Bank Technical Paper** No. 245 (Washington:World Bank)., 1994

TOFFLER Alvin ve H.Toffler; **Yeni Bir Uygarlık Yaratmak**, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996

TOWE, Christopher M; "Government Contingent Liabilities and the Measurement of Fiscal Impact," **IMF Working Paper** 90/57 (Washington: International Monetary Fund), 1990

TURAN, Kamil; "Küreselleşen Çağımız ve Çalışma Hayatı", **Kamu-İş Dergisi**, Cilt:3, Sayı:3, (Ocak),s.1-10.,1994

TÜRK, İ; **İktisadi Planlama Prensipleri**, Ankara: Emel Matbaası, 1970

UNCTAD, World Investment Reports 2000-2006

URAS, T.G; **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul: Formül Matbaası, 1979

UYSAL, Dogan; "Küresellesme ve Gelismekte olan Ülkeler"[(Der. M. Akif Çukurçayır, **Küresel Sistemde Siyaset Yönetim Ekonomi**,Çizgi Yayınevi), 2002

ÜLKEN, Y; **20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi**, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1970

VLADIMIROVA, I, G; "Глобализация мировой экономики: проблемы и последствия (Globalizatsia mirovoy ekonomiki: problemy i posledstvia)", **Менеджмент в России и за рубежом dergisi (Menejment v Rossii i za Rubejom) №3, 2001**

VIZGUNOVA, Y.I; "Безработица в Латинской Америке в условиях неолиберальных реформ (Bezrobotitsa v Latinskoy Amerike v Usloviyah Neoliberalnih Reform)", **Социологические исследования (Sotsiologicheskie İssledovanie) Dergisi**, No:8, 2004

VURAL, Yaşar ve C. AKTAN; **Globalleşme Fırsat mı, Tehdit mi?**, İstanbul: Zaman Kitap Yayın ve Baskıevi, 2004

World Trade Development Report 2000

ZACHARY, Paul; **The Global Me**, Publisher: Nicholas Brealey Publishing Ltd, 2001

ZENGİNGÖNÜL, Oğul; Nedir Bu Küreselleşme Kaçabilir miyiz? Kullanabilir miyiz?" Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2005

İnternet Kaynakları

[www.canaktan.org/ekonomik/yoksulluk/ikinci \)](http://www.canaktan.org/ekonomik/yoksulluk/ikinci)

[www.undp.kg/english/publications/2002/fdi.pdf\)](http://www.undp.kg/english/publications/2002/fdi.pdf)

www.nbkr.kg

www.akipress.kg

www.azattyk.org

www.NSC.gov.kg

<http://www.mtk.bishkek.gov.kg>

www.med.kg

www.finmin.kg

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Bor%C3%A7>

<http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/bisdoc/0308CCG-KG.htm>

http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/country/011002rtable_kg.htm

<http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/bisdoc/0308icskg.htm>.

<http://edition.cnn.com/2007/WORLD/asiapcf/08/14/china.toys.ap/index.html>

<http://joy.yasar.edu.tr/makale/8.sayi/mak-yasar.pdf>

[http://www.gazi.edu.tr/web/syaman\)](http://www.gazi.edu.tr/web/syaman)

<http://www.geocities.com/uretkenogrenciler.htm>

<http://www.geocities.com/uretkenogrenciler.htm>

http://www.isgucdergi.org/index.php?p=arc_view&ex=76&inc=arc&cilt=3&sayi=2&year=2003

<http://www.liberal-dt.org.tr/index.php?lang=tr&message=article&art=211>

<http://www.msnbc.msn.com/id/20254745>.

<http://www.sas.upenn.edu/~dludden/global1.htm>

EKLER

KIRGIZİSTAN'IN DIŞ BORÇLARININ YAPISI(1996-2007)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	
	Milyon ABD \$	Milyon ABD \$	Milyon ABD \$	Milyon ABD \$	Milyon ABD \$	Milyon ABD \$	Milyon ABD \$	Toplam Borçlara Oran
	Toplam Borçlara Oran	Toplam Borçlara Oran	Toplam Borçlara Oran	Toplam Borçlara Oran	Toplam Borçlara Oran	Toplam Borçlara Oran	Toplam Borçlara Oran	Toplam Borçlara Oran
Toplam Dış Borçlar(I+II)	1151,2	1356,1	1480,3	1647,4	1703,8	1677,7	1704,7	100
I. Kamu ve Hükümet Garantili Borçlar	780,8	951,5	1093,3	1314,4	1399,2	1441,5	1498	87,9
I.1. Çok taraflı (multilateral)	435,9	594,1	715,9	837,3	893,9	941,3	1005	59
IMF	139,4	166	175,1	192,2	191,6	179,3	178,8	10,5
Dünya Bankası	204,1	265	330,4	341,2	374,8	388,4	424	24,9
EBRD	29,9	50,3	57,2	56,4	65,1	56,5	52,5	3,1
Asya Kalkınma Bankası	60,7	110,8	150,5	233,8	240,9	291,9	316,1	18,5
İslam Bankası	1,8	1,8	1,7	6,9	10,3	12,3	18,3	1,1
IFAD	-	0,2	1,1	2	4	4,5	5,1	0,3
OPEC	-	-	-	-	2,3	3,5	5,1	0,3
Norveç Kalkınma Bankası	-	-	-	4,8	4,9	4,7	5	0,3
I.2. İki taraflı	325,6	333,6	353,7	430,3	465,2	466,8	482,5	28,3
I.2.1. BDT	157	154	152,9	170,9	178,6	178,1	178,1	10,4
Rusya	132,8	132,8	139,1	157,1	166,2	166,7	166,7	9,8
Uzbekistan	24,2	21,2	13,8	13,8	12,4	11,3	11,3	0,7
I.2.2. Başka Ülkeler	168,6	179,6	200,9	259,4	286,6	288,7	304,4	17,9
Türkiye	43,5	45,3	41	41	41	43,6	43,6	2,6
Japonya	97,7	99,5	116	161,9	183,5	176,6	190,1	11,1
Almanya	17,6	20,3	23,8	21,1	20,4	20	22,5	1,3
İsviçre	0,8	0,2	-	-	-	-	-	-
Pakistan	5,8	10	10	10	8,9	8,4	8,4	0,5
Çin	3,2	3,2	2,5	1,5	1,2	6	6	0,4
Fransa	-	1	4,4	3,8	3,5	3,5	3,8	0,2
Kuwait Fonu	-	0,1	0,5	1,3	7,7	9,8	9,7	0,6
Hindistan	-	-	2,8	2,8	1,2	0,9	0,9	0,1
Korea	-	-	-	13,2	12,7	12,2	13,4	0,8
Danimarka	-	-	-	2,7	6,5	7,7	6	0,3
I.3. Hükümet Garantili Borçlar	19,3	23,8	23,6	46,8	40,1	33,3	10,5	0,6
II. Özel Garantisiz Borçlar	370,4	404,6	387,1	333	304,6	236,3	206,7	12,1

KIRGIZİSTAN'IN DIŞ BORÇLARININ YAPISI(1996-2007)(devamı)

	2003	2004	2005	2006	2007/1	
	Milyon ABD \$	Milyon ABD \$	Milyon ABD \$	Milyon ABD \$	Milyon ABD \$	
	Toplama Borçlara Oranı	Toplama Borçlara Oranı	Toplama Borçlara Oranı	Toplama Borçlara Oranı	Toplama Borçlara Oranı	
Toplam Dış Borçlar(I-II)	1982,2	2107,6	2002,8	2196	2188	100
I. Kamu ve Hükümet	1776,4	1959,2	1859,3	1977,6	1978	90,1
Garantili Borçlar	1215,8	1354,1	1284,5	1378,8	1377,4	62,8
I.1. Çok taraflı(multilateral)	201,9	206,9	177,9	163,1	156,9	7,4
IMF						
Dünya Bankası	525,2	579	562,8	612,8	614,9	27,9
EBRD	44,1	36,5	27,7	19	18,2	0,9
Asya Kalkınma Bankası	399,9	477,8	466,8	532,2	535,7	24,2
İslam Bankası	23,9	30,7	28	29,4	29,4	1,3
IFAD	7	9,2	9	10	10	0,5
OPEC	7,3	7	6,3	5,6	5,6	0,3
Norveç Kalkınma Bankası	6,4	6,9	6	6,7	6,7	0,3
I.2. İki taraflı	555,3	599,8	574,8	598,8	600,6	27,3
I.2.1. BDT	180,2	192,9	197,1	200	201,3	9,1
Rusya	168,6	181,8	186	188,9	190,2	8,6
Uzbekistan	11,6	11,1	11,1	11,1	11,1	0,5
I.2.2. Başka Ülkeler	375,1	406,9	377,7	398,8	399,3	18,2
Türkiye	45,8	46,3	46,3	48,4	48,9	2,2
Japonya	229,8	247,4	225,2	233,8	233,8	10,6
Almanya	37,1	45	40,8	58,8	58,8	2,7
İsviçre	0	0	0	0	0	0
Pakistan	8,4	10	10	0	0	0
Çin	13,3	13,6	13,6	14	14	0,6
Fransa	5	5,7	5,5	5,7	5,8	0,3
Kuweit Fonu	15,5	15,6	15,7	15,7	15,7	0,7
Hindistan	0,9	1	1	1	1	0
Korea	14,1	16,5	16,7	18,4	18,2	0,8
Danimarka	5	5,9	3	3	3,1	0,1
I.3. Hükümet Garantili Borçlar	5,3	5,3	0	0	0	0
II. Özel Garantisiz Borçlar	205,9	148,3	143,4	218,4	210	9,9

KIRGIZISTAN DIŞ BORÇLARI(1997-2007)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	07QIII
Toplam (milyon ABD \$)	1356,1	1480,3	1647,4	1703,8	1677,7	1884,2	1982,2	2107,6	2002,8	2196	2285,5
GSYİH'ya Oranı(%)	76,7	90,6	134,4	124,6	109,6	114,3	102,6	95	81,4	77,5	63,7
İhracat'a Oranı(%)	200,7	247,6	312,3	297,5	299,2	288,1	264,8	223,5	212,5	185,3	143,4
Dış Borç Ödeme Programı(milyon ABD \$)	81,1	130,2	137,1	160,8	172,5	146,3	177,6	213,4	161	100,9	29,8
Gerçek Dış Borç geri Ödemeleri(milyon ABD \$)	78,2	118,4	111,4	154,7	171,1	128,1	135,4	167,7	109	90,2	18,6
Dış Borç Servis Oranı(İhracat oranı,%)											
Programlanan	12	21,8	26	28,1	30,8	22,9	23,7	22,6	17,1	8,5	6,8
Gerçekleşen	11,6	19,8	21,1	27	30,5	20	18,1	17,8	11,6	7,6	4,2
Kamu Dış Borçları(milyon ABD \$)	951,5	1093,3	1314,4	399,2	1441,5	1586,3	1776,4	1959,2	1859,3	1977,6	2046
Kamu Dış Borçlarının GSYİH'ya Oranı(%)	53,8	66,9	107,2	102,3	94,2	98,3	91,9	88,3	75,6	69,8	57
Kamu Dış Borçlarının İhracata Oranı(%)	140,8	182,9	249,2	244,3	257	247,8	237,3	207,8	197,3	166,9	128,3
KDB'nin Ödeme Programı(milyon ABD \$)	43,4	55,8	53,4	77,6	71,7	86,5	96,7	106,3	112,5	69,3	18,4
KDB'nin Gerçek Ödemesi(milyon ABD \$)	41,2	51,4	30,4	48,1	71,7	69	54	61,1	60,6	62,7	14,4
KDB Servis Oranı(İhracat oranı,%)											
Programlanan	6,4	9,3	10,1	13,5	12,8	13,5	12,9	11,3	11,9	5,8	4,2
Gerçekleşen	6,1	8,6	5,8	8,4	12,8	10,8	7,2	6,5	6,4	5,3	3,3
Özel Dış Borçlarının GSYİH'ya Oranı	46,2	33,1	-7,2	-2,3	5,8	1,7	8,1	11,7	24,4	30,2	43

Kaynak: NBKR, Bülletin 2000-2007

KIRGIZİSTAN'IN BAŞLICA EKONOMİK GÖSTERGELERİ(1997-2007)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	07QIII
Toplam Dış Borçlar(milyon ABD \$)	1356,1	1480,3	1647,4	1703,8	1677,7	1884,2	1982,2	2107,6	2002,8	2196	2285,5
TOPLAM İHRACAT(milyon ABD \$)	603,8	513,6	453,8	504,5	476,2	485,5	581,7	718,8	672	794,1	1018,9
Toplam Gelir*(milyon ABD \$)	298,7	215,7	172,8	205,3	259,3	306,7	371,6	439,4	494,2	658	884,9
GSYİH (milyon ABD\$)	1768,057	1633,885	1225,744	1367,416	1530,748	1648,469	1931,969	2218,526	2460,442	2833,548	3587,912
Dış Borç Servisi (ABD \$)	67384,08	61529,28	54955,18	64071,5	62144,1	58260	68698,77	84674,64	74995,2	85445,16	106169,4

*: Bütçe Gelirleri

Kaynak: NBKR, Bulletin 2000-2007

KIRGIZİSTAN'IN BORÇLULUK DURUMU

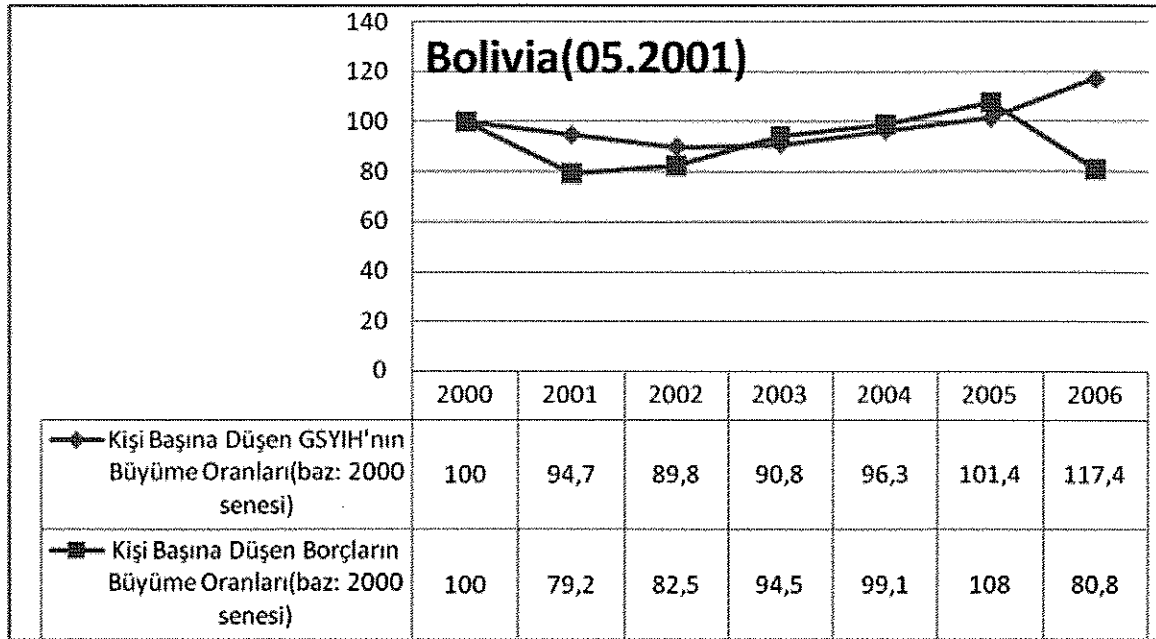
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
(NPV/X)*100	224,59	288,22	363,02	337,72	352,31	388,09	340,76	293,21	298,04	276,54	224,31
(NPV/TR)*100	454	686	953	830	647	614	533	480	405	334	258
(NPV/GSYİH)*100	76,7	90,6	134,4	124,6	109,6	114,3	102,6	95	81,4	77,5	63,7
(TR/GSYİH)*100	16,9	13,2	14,1	15	16,9	18,6	19,2	19,8	20,1	23,2	24,7
(X/GSYİH)*100	34,2	31,4	37	36,9	31,1	29,5	30,1	32,4	27,3	28	28,4
Dış Borç Servis Oranı(İhracat oranı,%)	11,6	19,8	21,1	27	30,5	20	18,1	17,8	11,6	7,6	4,2

NOT: NPV/X= Toplam Dış Borçlar/İhracat; NPV/TR= Toplam Dış Borçlar /Toplam Gelir; NPV/GSYİH= Toplam Dış Borç /GSYİH; X/GSYİH= İhracat/GSYİH

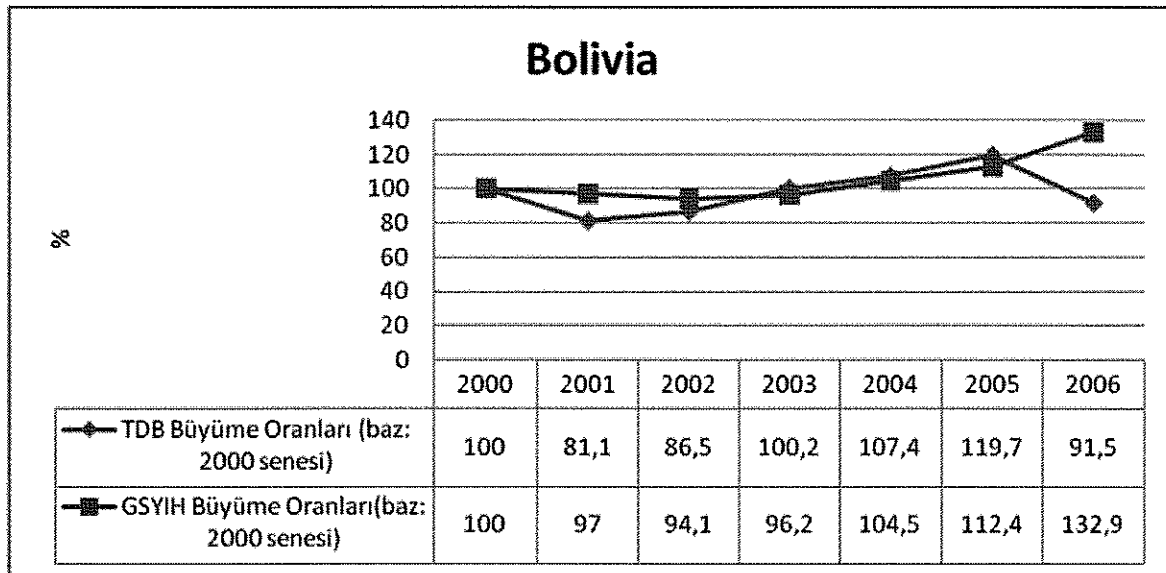
Kaynak: NBKR, Bulletin 2000-2007

Bolivia, 05.2001	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Tarım Sektörü Payı(GSYİH'ya %)	15	15	15	15	15	14	14
İhracat(GSYİH'ya %)	18	20	22	26	31	36	42
Toplam Dış Borçlar(milyon ABD \$)	5785	4690	5002	5795	6215	6925	5291
TDB Büyüme Oranları (baz: 2000 senesi)	100	81,1	86,5	100,2	107,4	119,7	91,5
DYY, net giriş(milyon ABD \$)	736	705	677	197	65	238	240
GSYİH(milyon ABD \$)	8398	8142	7906	8082	8773	9441	11162
GSYİH Büyüme Oranları(baz: 2000 senesi)	100	97,0	94,1	96,2	104,5	112,4	132,9
GSYİH (senelik değişim)	3	2	2	3	4	4	5
Enflasyon(senelik değişim, GSYİH deflator)	5	2	3	6	8	5	12
Nüfus(milyon insan)	8,3	8,5	8,7	8,8	9	9,2	9,4
Gelir(revenue, GSYİH'ya oranı)			18	19	20	23	24
Toplam Dış Borçlar(milyon ABD \$)/Nüfus	697	551,8	574,9	658,5	690,6	752,7	562,9
Kişi Başına Düşen Borçların Büyüme Oranları(baz: 2000 senesi)	100	79,2	82,5	94,5	99,1	108,0	80,8
GSYİH/Nüfus	1011,8	957,9	908,7	918,4	974,8	1026,2	1187,4
Kişi Başına Düşen GSYİH'nın Büyüme Oranları(baz: 2000 senesi)	100	94,7	89,8	90,8	96,3	101,4	117,4

Kaynak: WB, IMF verileri

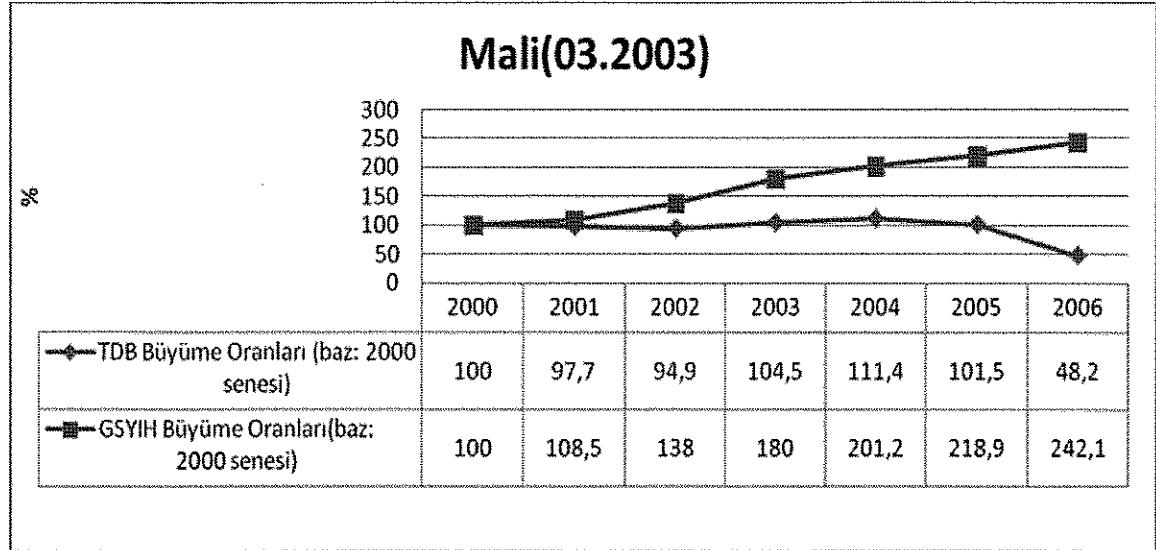
Kaynak: WB, IMF verileri

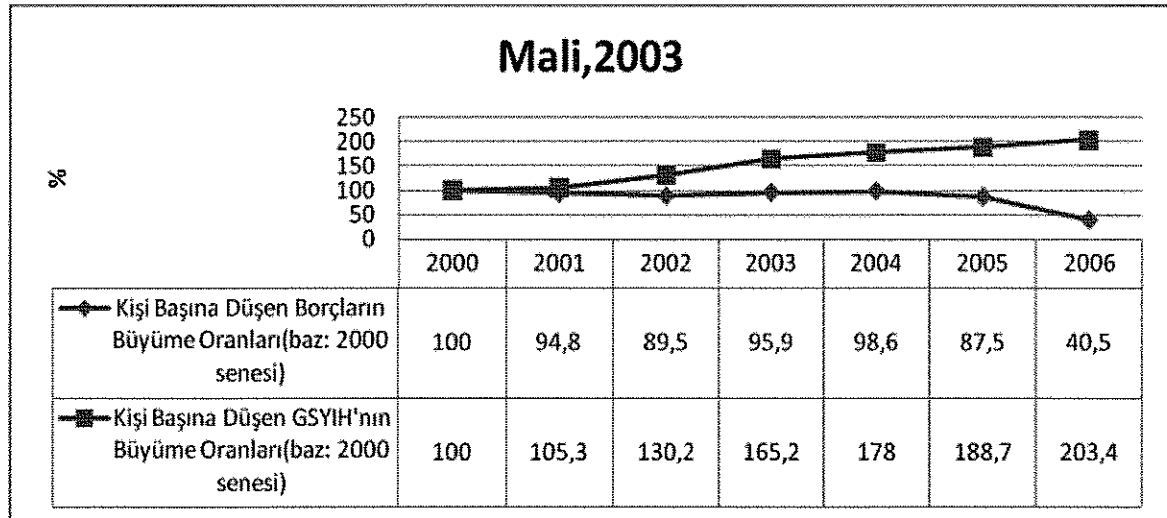
Kaynak: WB, IMF verileri

Mali, 03,2003	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Tarım Sektörü Payı(GSYİH'ya %)	42	38	35	39	36	37	37
İhracat(GSYİH'ya %)	27	33	32	26	25	26	32
Toplam Dış Borçlar(milyon ABD \$)	2980	2910	2827	3114	3320	3025	1436
TDB Büyüme Oranları (baz: 2000 senesi)	100	97,7	94,9	104,5	111,4	101,5	48,2
DYY, net giriş(milyon ABD \$)	8244	1217	2438	1322	1010	1590	1850
GSYİH(milyon ABD \$)	2423	2629	3343	4362	4874	5305	5866
GSYİH Büyüme Oranları(baz: 2000 senesi)	100	108,5	138,0	180,0	201,2	218,9	242,1
GSYİH (senelik değişim)	3	12	4	7	2	6	5
Enflasyon(senelik değişim, GSYİH deflator)	6	0	16	1	-1	2	4
Nüfus(milyon insan)	10	10,3	10,6	10,9	11,3	11,6	11,9
Gelir(revenue, GSYİH'ya oranı)	13	15	14	16	18	18	17
NVP/Nüfus(ABD \$)	298	282,5	266,7	285,7	293,8	260,8	120,7
Kişi Başına Düşen Borçların Büyüme Oranları(baz: 2000 senesi)	100	94,8	89,5	95,9	98,6	87,5	40,5
GSYİH/Nüfus(ABD \$)	242,3	255,2	315,4	400,2	431,3	457,3	492,9
Kişi Başına Düşen GSYİH'nın Büyüme Oranları(baz: 2000 senesi)	100	105,3	130,2	165,2	178,0	188,7	203,4

Kaynak: WB, IMF veriler

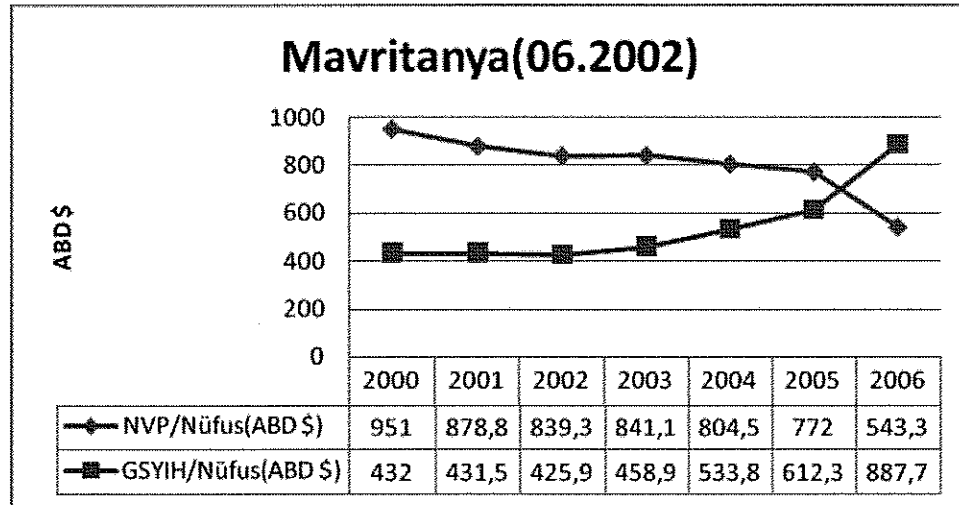
Kaynak: WB, IMF verileri

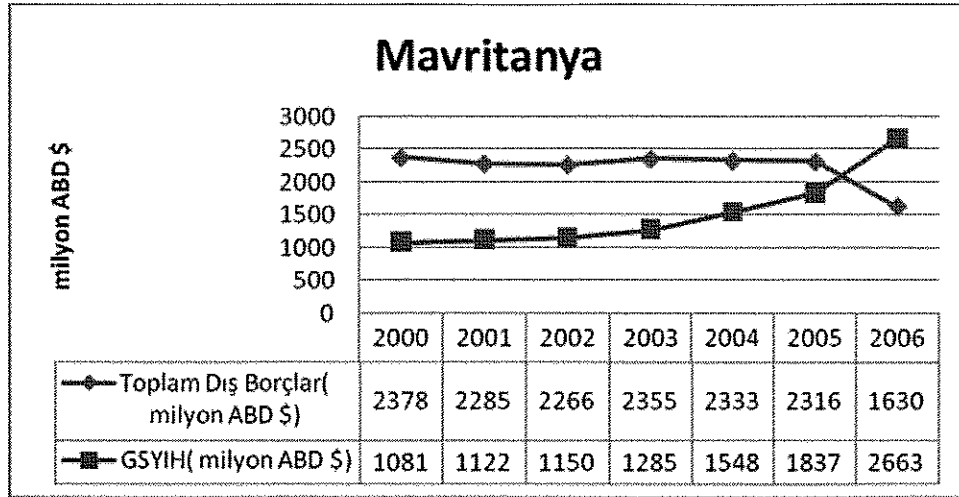
Kaynak: WB, IMF veriler

Mavritanya, 06.2002	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Tarım Sektörü Payı(GSYİH'ya %)	28	27	26	28	26	24	13
İhracat(GSYİH'ya %)	46	34	33	28	31	36	55
Toplam Dış Borçlar(milyon ABD \$)	2378	2285	2266	2355	2333	2316	1630
DYY, net giriş(milyon ABD \$)	40	92	118	214	4	115	3,4
GSYİH(milyon ABD \$)	1081	1122	1150	1285	1548	1837	2663
GSYİH (senelik değişim)	2	3	1	6	5	5	12
Enflasyon(senelik değişim, GSYİH deflator)	1	8	8	2	12	18	30
Nüfus(milyon insan)	0,3	2,6	2,7	2,8	2,9	3	3
NVP/Nüfus(ABD \$)	7926,7	878,8	839,3	841,1	804,5	772	543,3
GSYİH/Nüfus(ABD \$)	3603,3	431,5	425,9	458,9	533,8	612,3	887,7

Kaynak: WB, IMF veriler

Kaynak: WB, IMF veriler

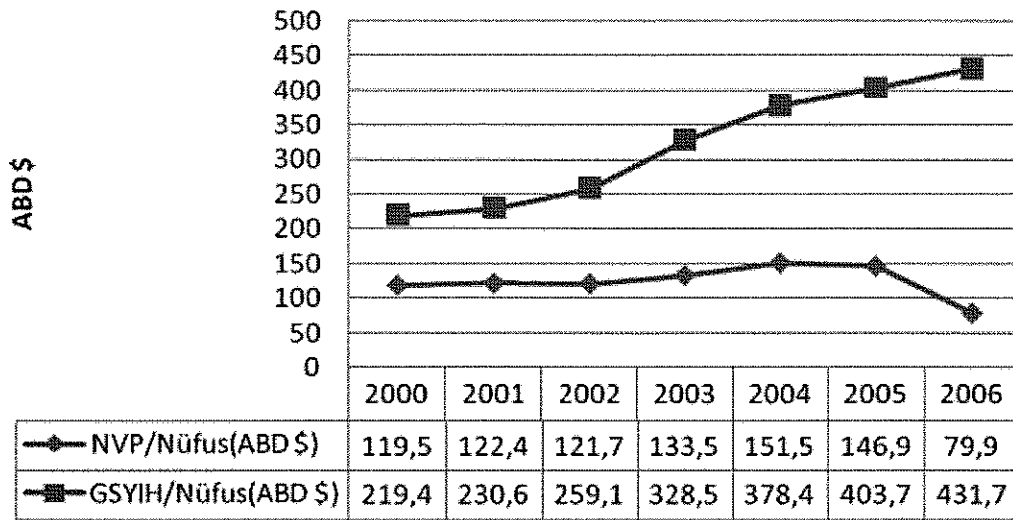

Kaynak: WB, IMF veriler

Burkina faso, 03,2002	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Tarım Sektörü Payı(GSYİH'ya %)	27	35	33	33	31	32	31
İhracat(GSYİH'ya %)	9	9	9	9	11	10	11
Toplam Dış Borçlar(milyon ABD \$)	1422	1493	1546	1735	2045	2042	1142
DYY, net giriş(milyon ABD \$)	23	8,8	15	29	14	19	25
GSYİH(milyon ABD \$)	2611	2813	3290	4270	5108	5611	6173
GSYİH (senelik değişim)	2	7	5	8	5	7	6
Enflasyon(senelik değişim, GSYİH deflator)	-2	4	6	0	4	2	3
Nüfus(milyon insan)	11,9	12,2	12,7	13	14	13,9	14,3
NVP/Nüfus(ABD \$)	119,5	122,4	121,7	133,5	151,5	146,9	79,9
GSYİH/Nüfus(ABD \$)	219,4	230,6	259,1	328,5	378,4	403,7	431,7

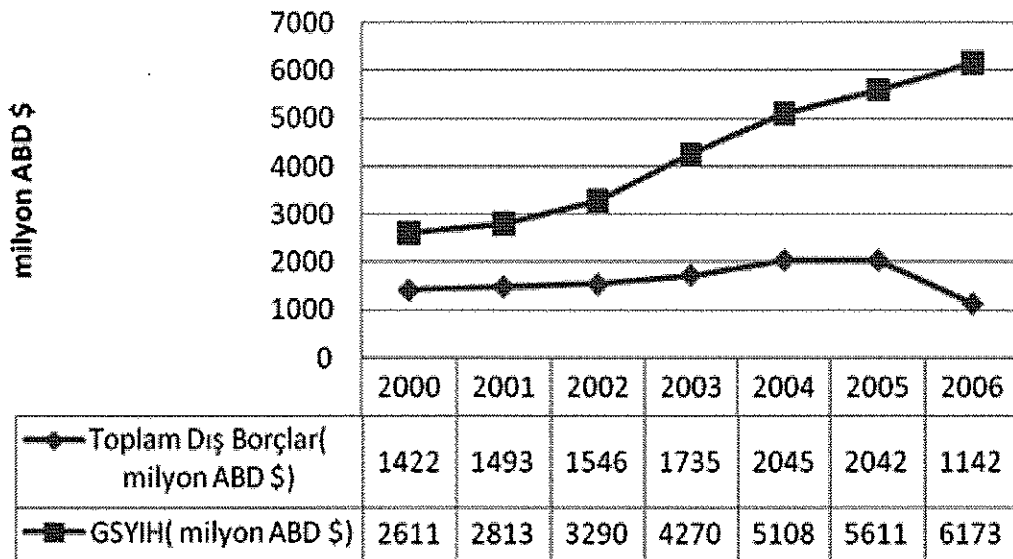
Kaynak: WB, IMF veriler

Burkina Faso(03.2002)

Kaynak: WB, IMF veriler

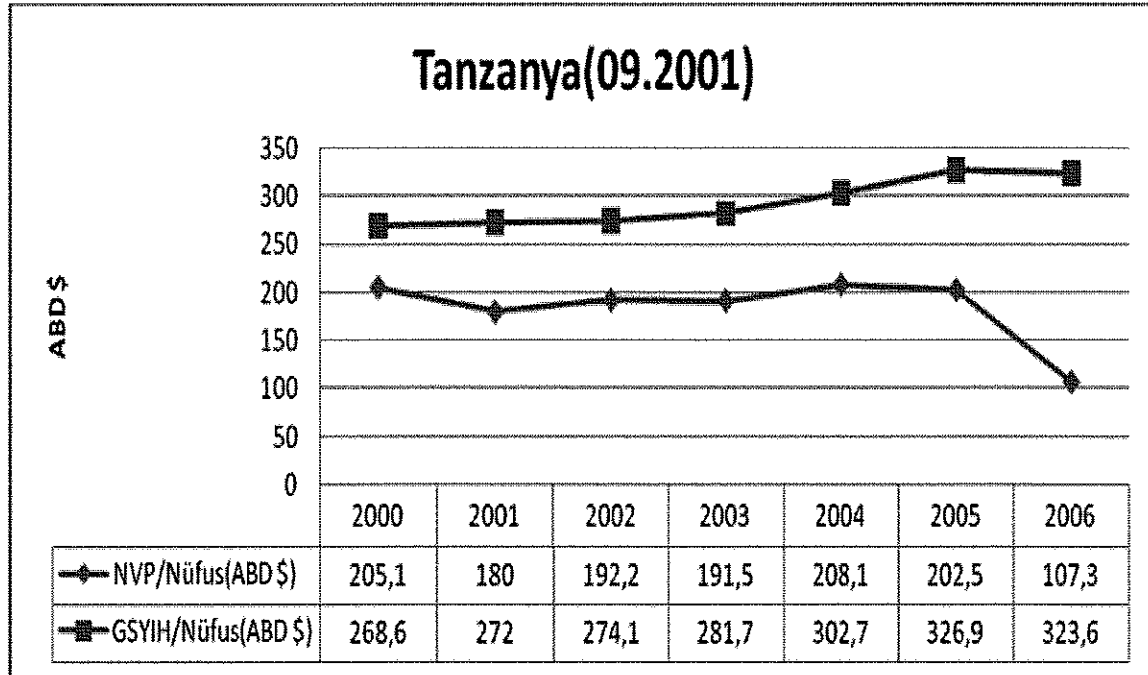
Burkina Faso

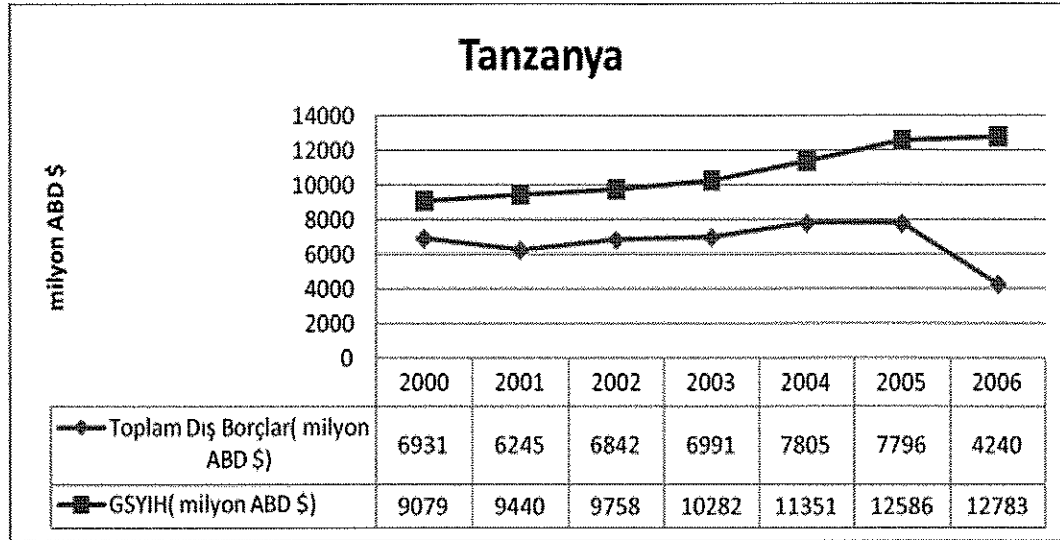
Kaynak: WB, IMF veriler

Tanzanya, 09.2001	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Tarım Sektörü Payı(GSYİH'ya %)	45	45	45	45	46	46	45
İhracat(GSYİH'ya %)	17	16	17	20	22	24	24
Toplam Dış Borçlar(milyon ABD \$)	6931	6245	6842	6991	7805	7796	4240
DYY, net giriş(milyon ABD \$)	463	388	388	308	330	448	474
GSYİH(milyon ABD \$)	9079	9440	9758	10282	11351	12586	12783
GSYİH (senelik değişim)	5	6	7	6	7	7	6
Enflasyon(senelik değişim, GSYİH deflator)	7	7	6	7	9	8	6
Nüfus(milyon insan)	33,8	34,7	35,6	36,5	37,5	38,5	39,5
NVP/Nüfus(ABD \$)	205,1	180,0	192,2	191,5	208,1	202,5	107,3
GSYİH/Nüfus(ABD \$)	268,6	272,0	274,1	281,7	302,7	326,9	323,6

Kaynak: WB, IMF veriler

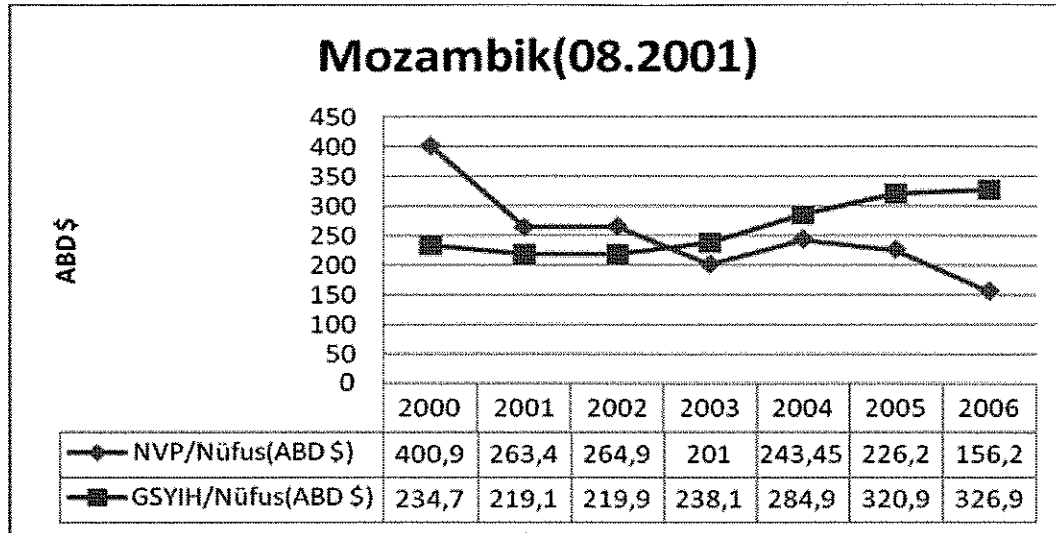
Kaynak: WB, IMF veriler

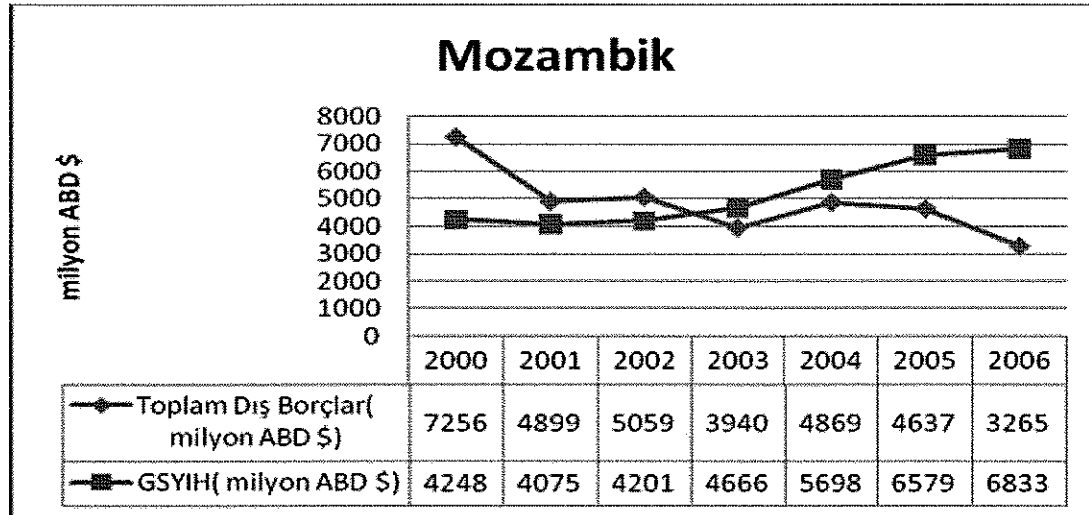
Kaynak: WB, IMF veriler

Mozambik, 08.2001	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Tarım Sektörü Payı(GSYİH'ya %)	23	22	28	28	27	27	28
İhracat(GSYİH'ya %)	18	25	28	29	32	33	41
Toplam Dış Borçlar(milyon ABD \$)	7256	4899	5059	3940	4869	4637	3265
DYY, net giriş(milyon ABD \$)	139	255	348	337	245	108	154
GSYİH(milyon ABD \$)	4248	4075	4201	4666	5698	6579	6833
GSYİH (senelik değişim)	1	12	9	6	8	8	8
Enflasyon(senelik değişim, GSYİH deflator)	12	15	8	5	7	9	6
Nüfus(milyon insan)	18,1	18,6	19,1	19,6	20	20,5	20,9
NVP/Nüfus(ABD \$)	400,9	263,4	264,9	201,0	243,45	226,2	156,2
GSYİH/Nüfus(ABD \$)	234,7	219,1	219,9	238,1	284,9	320,9	326,9

Kaynak: WB, IMF veriler

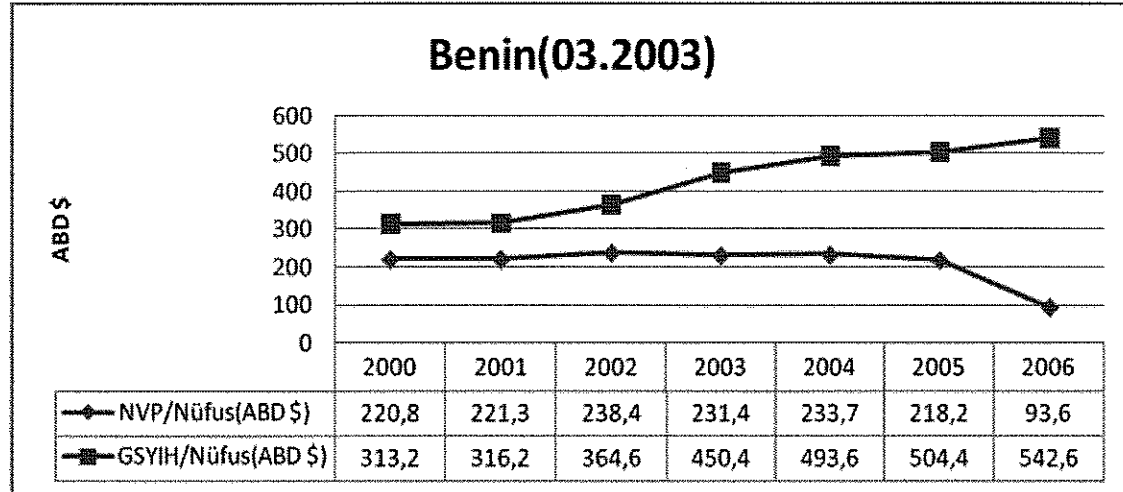
Kaynak: WB, IMF veriler

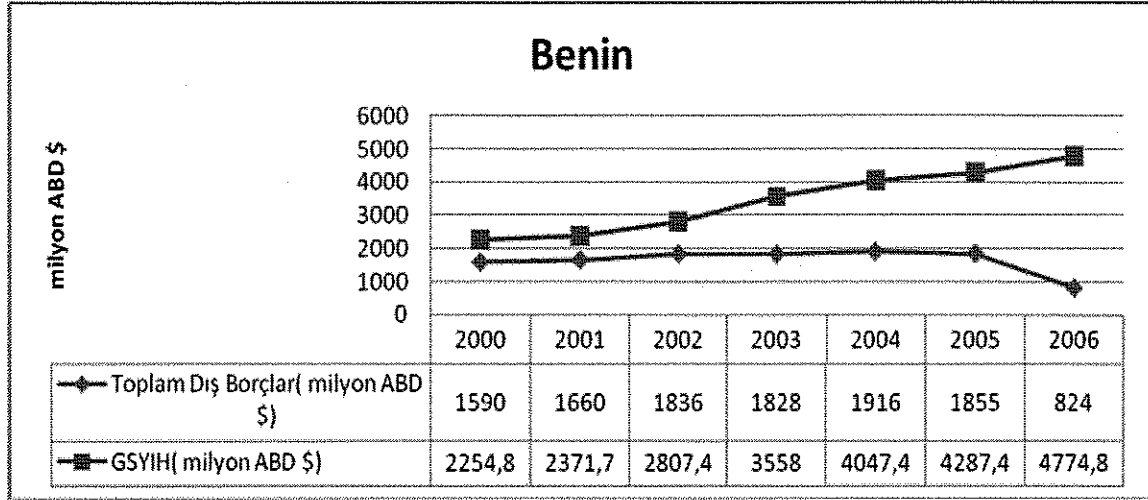
Kaynak: WB, IMF veriler

Benin, 03.2003	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Tarım Sektörü Payı(GSYİH'ya %)	37	36	34	32	32	32	
İhracat(GSYİH'ya %)	15	15	14	14	13	13	
Toplam Dış Borçlar(milyon ABD \$)	1590	1660	1836	1828	1916	1855	824
DYY, net giriş(milyon ABD \$)	59,7	43,8	13,5	44,7	63,8	53	63
GSYİH(milyon ABD \$)	2254,8	2371,7	2807,4	3558	4047,4	4287,4	4774,8
GSYİH (senelik değişim)	6	5	4	4	3	3	4
Enflasyon(senelik değişim, GSYİH deflator)	3	3	8	2	0	3	6
Nüfus(milyon insan)	7,2	7,5	7,7	7,9	8,2	8,5	8,8
Gelir(revenue, GSYİH'ya oranı)		16	17	17	17	16	17
NVP/Nüfus(ABD \$)	220,8	221,3	238,4	231,4	233,7	218,2	93,6
GSYİH/Nüfus(ABD \$)	313,2	316,2	364,6	450,4	493,6	504,4	542,6

Kaynak: WB, IMF veriler

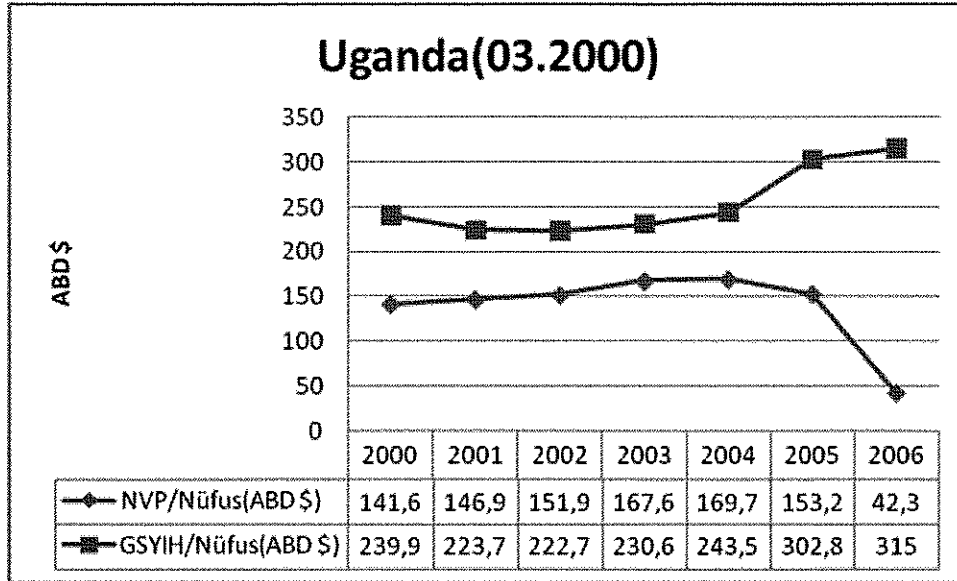
Kaynak: WB, IMF veriler

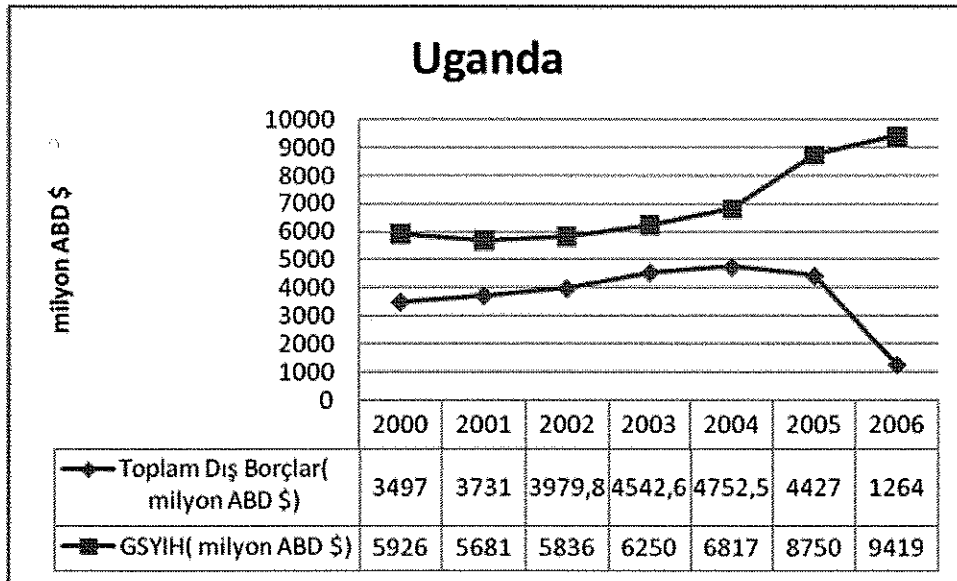
Kaynak: WB, IMF veriler

Uganda, 03.2000	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Tarım Sektörü Payı(GSYİH'ya %)	37	36	31	32	32	33	32
İhracat(GSYİH'ya %)	11	12	12	12	14	13	15
Toplam Dış Borçlar(milyon ABD \$)	3497	3731	3979,8	4542,6	4752,5	4427	1264
DYY, net giriş(milyon ABD \$)	160,7	151,5	185	202	295	380	391
GSYİH(milyon ABD \$)	5926	5681	5836	6250	6817	8750	9419
GSYİH (senelik değişim)	6	5	6	5	5	7	5
Enflasyon(senelik değişim, GSYİH deflator)	4	7	-4	10	6	8	7
Nüfus(milyon insan)	24,7	25,4	26,2	27,1	28	28,9	29,9
Gelir(revenue, GSYİH'ya oranı)	11	11	12	12	13	13	13
NVP/Nüfus(ABD \$)	141,6	146,9	151,9	167,6	169,7	153,2	42,3
GSYİH/Nüfus(ABD \$)	239,9	223,7	222,7	230,6	243,5	302,8	315,0

Kaynak: WB, IMF veriler

Kaynak: WB, IMF veriler

Kaynak: WB, IMF verileri

ÖZET

Toigonbaeva Davletkan. Küreselleşme ve Dış Borçlar: Kırgızistan Örneği.
Yüksek Lisans Tezi. 2008

Bu çalışmanın amacı piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki Kırgızistan Cumhuriyetinin genel ekonomik değerlerini, ağırlıklı olarak dış borç yapısını incelemek, diğer HIPC ülkeleriyle kıyaslanarak(bu ülkelerin HIPC üyelik sonrası ekonomik durumunu araştırarak) ülkenin bu inisiyatife ihtiyacı olup olmadığını ortaya koymaktır.

İki kutuplu dünyadan tek kutuplu dünyaya geçildiğinden beri "Küresel", "küreselleşme", yeni dünya düzeni gibi terimlere daha sık karşılaşır hale gelinmiştir.

1991 senesinde dünyanın ikinci kutubu olan Doğu Bloğu Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetler Birliği dağıldığında Kırgızistan da egemen Kırgız Cumhuriyeti olmuştur.

Aynı senede yeni bağımsız Kırgız Cumhuriyeti sosyalist sistemin yerine piyasa ekonomisine girişi başlatmıştır, yani geçiş ekonomisi sürecine girmiştir. Gittikçe daha hızlı gelişme gösteren küreselleşme sürecine ayak uydurmayı amaçlamıştır.

Dış ticaret alanı sınırlamaları kalkmış, uluslararası organizasyonlara, kuruluşlara üye olmaya başlamış, ülkede özelleştirme önem kazanmıştır.

Her sene açık veren bütçeye iç kaynaklar yetmemeye başlamış ve dış kaynaklara yönelinmiştir, ağırlıklı olarak dış borçlara.

1991 senesinde sıfır borçla geçiş ekonomisine başlayan ülke 1993 senesinde ilk dış borcunu almıştır. 1999-2003 seneleri arası ülkenin toplam dış borcu GSYİH'sından büyük olmuştur, diğer seneler ise toplam dış borcu GSYİH'sının %60'ının altına inmemiştir.

Kırgızistan'ın 2006 senesinde, her sene ağırlaşan borcundan dolayı, 1992 senesinde üyesi olduğu IMF "Ağır Borçlu Fakir Ülkeler(ABFÜ)" İnisiyatifine girmesini istemiştir.

IMF'nin "Ağır Borçlu Fakir Ülkeler İnisiyatifi (HIPC Initiative)" IMF ve Dünya Bankası önderliğinde, resmi hükümetler ve hükümet dışı örgütlerin desteği ile birlikte 1996 yılında başlatılmış ve amacı kapsamı içindeki ülkelerin borçlarını makul düzeye indirmelerini sağlayarak, bu ülkelerin sürdürülebilir bir kalkınma sürecine girmelerine ve eğitim, sağlık gibi temel problemlerinin çözümüne yardımcı olmaktır. 2008 baharı itibarıyla HIPC inisiyatifine tam üye 32 ülke bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler:

- 1. Küreselleşme**
- 2. Dış Borçlar**
- 3. HIPC Girişimi**
- 4. HIPC Kriterleri**
- 5. Kırgızistan Ekonomisi**

ABSTRACT

Toigonbaeva Davletkan. Globalisation and External Debts. Master Thesis. 2008

By the end of the 20. century the term "global" had become the most used definition of all the knowledge researches. The technological inventions got to the top just as the marketing of these staffs did. Especially, political changes accelerated the economic transitions, the planned economy was occupied by market economy. The globalisation process forced the world to be just one big global village.

In 1991, after the collapse of USSR the Kyrgyzstan became sovereign Kyrgyz Republic. After the collectivist regime the government chose market economy instead of socialist-planned system, aiming to proceed the globalisation process. The new economic system was called as the "transition economy".

The trade was absolutely liberalized, government started to become member of international organisations, signing a variety of international agreements. But the deficit did not stop accelerating. To cut off the deficit internal sources was not enough. So asking for external sources was vital.

The republic had zero(0) debt after the collapse of USSR, the first external debt was taken in 1993.

Interval of 1999-2003 total external debts overlapped the GDP of the country, during other years total external debts was more than the %60 of GDP.

In 2006, because of the heavy debt burden, IMF wanted Kyrgyzstan to become a HIPC member country.

The Heavily Indebted Poor Countries Initiative was launched in 1996 aiming to reduce the growth of debt in member countries and to provide them a sustainable growing economy.

Aim of this paper is to analyse the external debt burden while considering the globalisation process and determining the effects of globalisation on the Kyrgyz Republic's liberalised economy. The paper therefore also defines the countries HIPC entrance, compering the it's economical datas with other HIPC countries' datas.

Key Words:

- 1. Globalisation**
- 2. External debts**
- 3. HIPC Initiative**
- 4. HIPC Criteries**
- 5. Kyrgyzstan Economy**

